

BIBL
M. G.

Κυρολατρίον Παγλί

Η. ΤΑΙΝΕ

(ΑΚΑΔΗΜΑΙΚΟΥ)

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΙΣΑ

ὑΠΟ

Α. Α.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΝΑΞΕΟΥ

1880

EN 356

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Α. Α.

ΕΠΙΣΤΗΜΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

1880

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Προκειμένου περὶ τέχνης, περὶ ἧς πραγματεύεται ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ δημοσιευμένῳ πονήματι, θέλομεν εἶπει ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς νεωτέρας ἐν Ἑλλάδι ποιήσεως, διότι αἱ τέσσαρες ἄλλαι μεγάλαι τέχναι, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ πλαστικὴ, ἡ γραφικὴ καὶ ἡ μουσικὴ, δὲν παρήγαγον εἰσέτι ἔργα, ἄξια φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης καὶ πραγματείας.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἐν τῇ τελευταίᾳ πεντηκονταετηρίδι, ἣν διηνύσαμεν, μόλις ἐξελθόντες τοῦ αἵματηροῦ καὶ ἀπεγνωσμένου ἀγῶνος, δὲν ἀνεφάνησαν ἐν Ἑλλάδι μεγάλοι ποιηταί, δυνάμενοι νὰ παραβληθῶσι πρὸς τοὺς ἐξοχωτέρους ποιητὰς τῶν ἄλλων ἐθνῶν· τὰ μέχρι τοῦδε δημοσιευθέντα στιχουργήματα, ἐν οἷς ἐστ' ὅτε ἀπαντᾷ καὶ ὕψος φαντασίας θαυμαστὸν καὶ πάθος συγκινοῦν τὰς λεπτοτέρας τῆς καρδίας χορδὰς, δὲν πληροῦσι τοὺς ὅρους ποιήσεως ἀληθοῦς. Τίς λοιπὸν εἶναι ὁ λόγος τῆς καταπτώσεως τῆς ποιήσεως ἐν τῇ κλασικῇ πατρίδι τοῦ Ὁμήρου καὶ Σοφοκλέους, τοῦ Ἀνακρέοντος καὶ Θεοκρίτου;

Μὴ ἄρά γε κατέλαβεν ἡμᾶς τὸ πανταχόθεν τὸν νεώτερον πολιτισμὸν κατακλύσαν πνεῦμα τοῦ ὕλισμοῦ; Διστάζομεν νὰ τὸ παραδεχθῶμεν εἰς χώραν, ἐφ' ὅσον ἐν αὐτῇ διαγελᾷ ὁ αὐτὸς ἀνέφελος οὐρανὸς, ἐφ' ὅσον ζῶσι ζωηραὶ αἱ ἀναμνήσεις τῆς ἀρχαιότητος.

Ὁ λόγος εἶναι προφανής· ἡ στέρωσις τῆς ἐποχῆς, ἐν ἣ ζῶμεν. Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος μετὰ τεραστίους ἀγῶνας ἀποσεῖσαν τὰς ἀλύσεις αὐτοῦ, ἐδεῖτο μικρᾶς ἀναπαύλης, ἵνα ἐρρωμενέστερον δράμῃ εἰς νέαν σταδιοδρομίαν τοῦ μέλλοντος. Δὲν ἦτο λοιπὸν δυνατόν ἐν χρόνοις κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀπραξίας νὰ ἀναδειχθῶσιν ἐν Ἑλλάδι μεγάλοι ἄνδρες, οὔτε πολιτικοὶ ἔξοχοι, οὔτε συγγραφεῖς, οὔτε ποιηταὶ ἐπομένως· διότι ὁ ποιητὴς ἀρύεται τὰς ἐμπνεύσεις αὐτοῦ ἐκ συγχρόνων γεγονότων· τίνα δὲ γεγονότα ἄξια μνήμης εἶχον νὰ ἐξυμνήσωσιν οἱ νεώτεροι τῆς Ἑλλάδος ποιηταὶ ἐν τῇ περιστοιχιζούσῃ αὐτοὺς κοινωνίᾳ;

Ἐμάχετο εἰσέτι ἡ Ἑλλάς, ἐσκίρτα τὸ ἔδαφος αὐτῆς ἐκ τῶν κατορθωμάτων τῶν ἡρώων τοῦ 1821, ὅτε ὁ Σολωμὸς συνέτασσε τὸ ἀριστοῦργημα αὐτοῦ, ὑμνῶν τὴν μόλις ἀναγεννωμένην ἐλευθερίαν.

Ἡ δημοτικὴ ποίησις πλήρης ζωῆς ἐξύμνησε τὰ κατορθώματα τῶν ἀρματωλῶν καὶ κλεπτῶν καὶ τῶν προμάχων τοῦ 21, ἀρυσμένη τὴν ἐμπνευσιν αὐτῆς,

Γάμων τοῦ Ἀλεξάνδρου, τοῦ Ἑλλήνος τῆς Ἰδης, τοῦ Ἀρματωλοῦ, οὔτε ποιητικῆς ἐμπνεύσεως, οὔτε τέχνης, οὔτε φλογεροῦ ἐνθουσιασμοῦ ἐστεροῦντο. Βεβαίως αἱ ποιήσεις αὐτῶν, ὡς τέλεια ἔργα κρινόμεναι, ἔχουσι πολλάς τὰς ἐλλείψεις, διότι ἐπενοήθησαν καὶ ἔλαβον ὑπαρξιν ἐν κοινωνίᾳ, μήπω εὖ πεπολιτευμένη, ἐν ᾗ ἐπομένως οὔτε παιδεία ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἀληθῆς, οὔτε ἀνωτέρα διανοητικὴ ἀνάπτυξις καὶ μὀρφωσις· διότι φρονοῦμεν ἀδιστακτως, ὅτι ὅπως τις γράψῃ καλὰ ποιήματα, ἀπαιτεῖται οὐ μόνον ἐμπνευσις, ἀλλὰ καὶ βαθεῖα τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν γνῶσιν, διὰ μόνης τῆς παιδείας ἀποκτωμένη. Καὶ δὲν ἦσαν μὲν ἄμοιροι παιδεύσεως οἱ ἀνωτέρω ποιηταί, ἀλλ' ἐκ τῶν εὐμαθεστέρων καὶ γλαφυρωτέρων ἀνδρῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἀλλ' ἐστεροῦντο τῶν γνῶσεων ἐκείνων, τῶν φώτων, ἅτινα ὡς φάροι φωταυγεῖς ποδηγετοῦσι τοὺς ἀνδρας τῶν γραμμάτων ἐν Κράτεσι μετροῦσι πολλῶν αἰώνων βίον. Θεωρούμεναι δ' αἱ ποιήσεις αὗται ὡς ἀπλᾶ δοκίμια, ὡς τὰ πρῶτα πτερυγίσματα τῆς Μούσης κράτους νεαροῦ, εἰςὶ πολλοῦ λόγου ἄξια, ἀποδεικνύουσαι τρανῶς, ὅτι ἐν Ἑλλάδι ἡ ποιητικὴ φύσις δὲν ἀποτελεῖ ἐξαιρέσιν.

Δύο εἰςὶ καθ' ἡμᾶς κυρίως τὰ κινοῦντα πρὸς ἐμπνευσιν αἷτια. Ἡ πατρίς καὶ ἡ θρησκεία. Ἡ πατρίς εὐημεροῦσα καὶ ἡ πατρίς πάσχουσα ἐν χρόνοις μεγάλων

γεγονότων. Ἄλλ' ὅμως παρελθόντων, ὡς εἴρηται, τῶν μεγάλων κατορθωμάτων τοῦ 21 καὶ τῶν ζοφερῶν χρόνων τῆς δουλείας, ἣτις ἐνέπνευσε τὴν δημοτικὴν ποίησιν, ἡ πατρίς ἡμῶν ἐλευθερωθεῖσα καὶ ἀσχολουμένη ἡρέμα εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς ὀργάνωσιν καὶ ἀνάπτυξιν, ἥκιστα εὐφυῶς ἔχει πρὸς παραγωγὴν ποιητικῶν ἔργων.

Ἄλλ' ἡ θρησκεία; Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ λαμπρὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων θρησκεία, οἱ ἀνθρωπόμορφοι θεοὶ, αἱ φιλομειδεῖς νύμφαι, αἱ δημοτελεῖς πανηγύρεις παρεῖχον πλουσιωτάτην πρὸς ἔμπνευσιν ὕλην καὶ εἰς ταύτην ὀφείλονται κατὰ μέγα μέρος τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἀλλὰ φρονοῦμεν, ὅτι καὶ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἔχει πολλὰς καλλονας ἐπιτηδεῖους πρὸς ἔμπνευσιν, ὡς τοῦτο ἀπέδειξεν ὁ εὐφραδὴς λογογράφος, ὁ ποιητικωτέραν παντὸς ἄλλου ἔχων τὴν φύσιν, καὶ περ μὴ γράψας εἰς ἑμμετρον λόγον, Σατωβριάνδος ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Νομίζομεν ὅμως, ὅτι ἵνα ἡ θρησκεία γένηται ποιήσεως ἀληθοῦς πηγὴ, προσαπαιτεῖται καὶ ἡ πρὸς ταύτην εὐλάβεια καὶ πίστις, ἥς ἄνευ οὐδὲν κατορθοῦται γενναῖον. Ἄλλ' ὅμως τὰ πορίσματα τῶν ὁσημέραι προαγομένων θετικῶν ἐπιστημῶν ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις ἐκλόνισαν καὶ τῶν εὐλαβεστάτων τὰς θρη-

νὰ ἔχωμεν ἐν Ἑλλάδι λυρικὴν ποίησιν, πολλοῦ λόγου ἀξίαν.

Ἀλλὰ δυστυχῶς ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ἔχομεν τοιαύτην καὶ λέγομεν δυστυχῶς, διότι ὁ ἀναγινώσκων τὰ καθ' ἑκάστην δημοσιευόμενα ἄτεχνα κατασκευάσματα λυρικῆς ποιήσεως, οὐδὲν ἄλλο ἐν αὐτοῖς βλέπει ἢ ἀφρημένους ἐννοίας, ἀκαταλήπτους ἐκφράσεις καὶ θρήνους παιδαριώδεις.

Καὶ τούτου αἰτία πασιφανὴς εἶναι ἡ κατὰ κόρον ἀνάγνωσις ρωμαντικῶν τινων ἔργων τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης, ἐν ᾧ πλοῦτος ἀνεξάντλητος μιμήσεως πρόκεινται οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς, ἀληθεῖς ἀριστοτέχναι, δι' ὧν καὶ ὁ νοῦς κρατύνεται καὶ ἡ αἴσθησις τοῦ καλοῦ διαμορφοῦται καὶ ἀναπτύσσεται· καὶ τὸ περίεργον εἶναι, ὅτι οἱ μὲν ξένοι ἀρύονται τὰς γνώσεις αὐτῶν ἐκ τῆς μελέτης τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ μετ' ἐνθουσιασμοῦ μνημονεύουσιν αὐτῶν, ἡμεῖς δὲ τὰ τῶν ξένων ἀπομιμούμενοι, τῆς πατρίου ἐπιλανθανόμεθα γλώσσης.

Ἄλλος δὲ λόγος τῆς μὴ παραγωγῆς τεχνουργημάτων ἀναλόγων τῆς Ἑλληνικῆς εὐφυΐας εἶναι ἡ οἰκτρὰ πολιτικὴ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος ἡ ἐπὶ τὰ χεῖρω ὁσημέραι χωροῦσα. Οἰχομένου τοῦ ἀρχαίου

κόσμου, ὅστις τοσοῦτον διέλαμψεν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ὀρίζοντι, τὸ Ἑλλ. ἔθνος μέχρις οὗ ἀνακύφη ἐκ τῆς δουλείας μυρία ὑπέστη κακὰ· αἱ πόλεις κατεστράφησαν, οἱ ἀγροὶ ἐδηρώθησαν, τὰ γράμματα ἐφυγαδεύθησαν. Ἡ νέα λοιπὸν γενεά, ἡ διαδεξαμένη τοὺς ἥρωας τοῦ 21, εἶχε τὴν ἀποστολὴν νὰ ἀνοικοδομήσῃ τὰς πόλεις, νὰ ἀναπτύξῃ τὴν γεωργίαν καὶ τὴν βιομηχανίαν, νὰ ἀνορθώσῃ τὴν παιδείαν· ἐπειδὴ δὲ μικρά τις γωνία τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἡλευθερώθη, τῶν ἄλλων Ἑλλήνων στεναζόντων ὑπὸ δούλιον ἡμαρ, ἡ νέα γενεά εἶχε πρὸς τούτοις τὴν ἀποστολὴν, ὥς ἀπλοῦν στρατιωτικὸν σταθμὸν τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα θεωροῦσα, ν' ἀτενίζῃ πρὸς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ εἰς τοῦτο καὶ μόνον νὰ προσηλώσῃ καὶ νοῦν καὶ δυνάμεις. Ἡ νέα γενεά ἐξεπλήρωσε τὴν ἀποστολὴν ταύτην; Δυστυχῶς τὸ νεαρὸν βασιλεῖον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐκυβερνήθη κακῶς, ἐπεβαρύνθη διὰ νομοθεσίας πολυπλόκου, διὰ γραφειοκρατίας πολυτελεστάτης, διὰ δαπανῶν ὑπερμέτρων καὶ ἀλογίστων· ἐν ᾧ δὲ σύμπαν τὸ ἔθνος πρὸς πραγμάτων τῆς μεγάλης ιδέας, ἔπρεπε νὰ ἐκπαιδευθῇ στρατιωτικῶς, ἐσχηματίσθῃ στρατὸς ἰδιαίτερος, ἀπορροφῶν τὸ πλεῖστον τῶν δημοσίων προσόδων, ἡ βιομηχανία παρημελήθη, οἱ δὲ ἄνθρωποι ποικίλας δημιουργήσαντες ἀνάγκας κατὰ μίμησιν τῶν εὐρωπαϊκῶν

πελιτισμῶν ἐτράπησαν ἐπὶ τὴν ἄγραν τῶν δημοσίων
 θέσεων καὶ ἤρξαντο τρεφόμενοι ἐκ τοῦ δημοσίου τα-
 μείου. Ἐντεῦθεν μεγάλη ἐπηκολούθησε σύγχυσις εἰς
 τὰ τῆς πολιτείας· οἱ κατὰ καιροὺς τὰ κοινὰ ἰθύνον-
 τες, ὑποδεικνύμενοι ὑπὸ τῶν ἐκάστοτε σχηματιζο-
 μένων βουλῶν διὰ τῆς ψήφου ἐκλογέων, μὴ δυναμέ-
 νων νὰ ἐκλέξωσι τοὺς ἀρίστους καὶ ὑποπιπτόντων ὡς
 ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὰς πλεκτάνας τῶν δολιωτέρων
 καὶ κακοθεστέρων ὑποψηφίων, οὔτε τὴν δύναμιν, οὔτε
 τὴν θέλησιν εἶχον ν' ἀντικόψωσι τὸ κακόν· ἀλλὰ
 πλὴν σπανιωτάτων ἐξαιρέσεων ἀμοιροῦντες πάσης
 εὐγενοῦς καὶ μεγάλης ιδέας καὶ ὑπὸ ἀτομικῶν συμ-
 φερόντων παρασυρόμενοι, ἐδημιούργησαν τὸ προσωπι-
 κὸν σύστημα τῆς ὑπὲρ τῶν οἰκείων καὶ φίλων δια-
 νομῆς τῶν κοινῶν, ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ἐποίου ἀσπαί-
 ρει τανῦν σύμπασα ἡ Ἑλλάς· καὶ τὸ νεαρὸν βασίλειον,
 τὸ μόλις σχηματισθὲν, φέρει ὑπὸ τὸν πέπλον φαινομέ-
 νης προόδου τὰ σημεῖα προώρου μαρασμοῦ. Ἐνεκα
 τοῦ ὀλεθρίου τούτου συστήματος, ἡ ἀρετὴ, ἡ ἀλη-
 θὴς παιδεία, ἡ ἱκανότης εἰς οὐδὲν ἐλογίσθησαν, ἐξεώ-
 σθησαν, παρηγκωνίσθησαν, ἅπαντας δὲ τοὺς κλά-
 δους τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας, τὰς ὑφίστας λειτουρ-
 γίας διαχειρίζονται πολλάκις ἄνθρωποι πάσης ἀμοι-
 ροῦντες ἀρετῆς, ἀνίκανοι, δουλοπρεπεῖς, ἔσθ' ὅτε δὲ
 καὶ κακοήθεις. Περιέλθετε τὰς ἐπαρχίας καὶ θέλετε

ἰδεῖ τὰ κακὰ τῆς τοιαύτης διοικήσεως· ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ τοῦ βασιλείου ἡ πρόοδος εἶναι φαινομένη, μὴ ἀνταποκρινομένη πρὸς τὴν εὐφυΐαν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ· τὰ ἐκπαιδευτήρια πολλαπλασιάζονται καθ' ἐκάστην καὶ οὐδαμοῦ εὗρηται ἡ ἀληθὴς παιδεία· πληθώρα διδασκόντων καὶ διδασκομένων καὶ καρπὸς οὐδεὶς· ὁ ζῆλος πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας ἐμαράνθη, ἀφ' οὗ ταῦτα κατ' οὐδὲν συμβάλλονται εἰς τὴν πρόοδον τοῦ ἀτόμου· τιμᾶται δὲ ἴσα ὁ εὐμαθὴς πρὸς τὸν ἀμαθῆ, ὁ ἀνίκανος πρὸς τὸν ἱκανόν, ὁ ἐνάρετος πρὸς τὸν κακόν. Ἡ ἀθυρία κατέλαβε τὴν κοινωνίαν, ἥτις μὴ ἐλπίζουσα εἰς τὴν ταχεῖαν βελτίωσιν τῶν κοινῶν, ἤρξατο μόνον περὶ τῆς ἀτομικῆς εὐημερίας μεριμνῶσα. Καὶ οὕτως ἡ γενεὰ ἡ ἀμέσως διαδεχθεῖσα τοὺς ἄνδρας τοῦ ἀγῶνος κλίνει πρὸς δύσιν, μὴδὲν μέγα πράξασα, ἄδοξος καὶ μὴδὲν ἔχνος καταλιμπάνουσα τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς ἐν ταῖς δέλτοις τῆς ἱστορίας.

Ἰδωμεν τ' ἀποτελέσματα τῆς τοιαύτης κοινωνικῆς καταστάσεως ἐν τῇ φιλολογίᾳ καὶ τῇ ποιήσει· οἱ παλαιότεροι ἡμῶν εὐγενεστέρων ἐμφορούμενοι ἰδεῶν καὶ πρὸς ἐπίτευξιν ὑψηλοτέρου ἀτενίζοντες σκοποῦ, ἔγραφον ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ κάλλιον ἡμῶν· καίπερ δὲ στερούμενοι μέσων καὶ μεθόδων διδασκαλίας, ἦσαν μᾶλλον ἡμῶν πεπαιδευμένοι· ἀπλῇ παραβολῇ ἀρ-

χαιοτέρων ἔργων πρὸς τὰ νεώτερα δείκνυσι τὴν διαφοράν. Ἡ διαφορὰ αὕτη καταφανὴς γίνεται ἐν τῇ ποιήσει.

Τῷ ὄντι, εἰάν ἐξετάσωμεν τὰ ἐν τῇ τελευταίᾳ δεκαπενταετίᾳ δημοσιευθέντα ποιητικὰ δοκίμια, παρατηροῦμεν, ὅτι ταῦτα πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων εἰσὶν ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ χείρονα τῶν προγενεστέρων, φέροντα τὴν σφραγίδα τῆς κρατούσης κοινωνικῆς καταστάσεως, στερούμενα δῆλον ὅτι πάσης ἐμπνεύσεως καὶ πρωτοτυπίας καὶ ἀπλῆ ὄντα ἀντιγραφὴ καὶ ἀπομίμησις ξένων ποιημάτων· διότι ἡ καθ' ἡμᾶς κοινωνία μυρία, ὡς εἴρηται, πάσχουσα κακὰ, εἶναι ἥκιστα πρόσφορος πρὸς ἐμπνευσιν, πολλῶν δὲ ὁ ποιητικὸς σπόρος ἐμαράνθη, μὴ πεσὼν ἐπὶ γονίμου ἐδάφους.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἀποδείκνυται ἀληθὴς ὁ καὶ νῶν, ὃν ὁ συγγραφεὺς τίθησιν ἐν τῇ προκειμένη συγγραφῇ, ὅτι πᾶν τεχνούργημα εἶναι προῶν τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς καταστάσεως τῆς κοινωνίας, ἐν ᾗ διαβιοῖ ὁ τεχνίτης, διότι ἐν Ἑλλάδι, ὡς εἴπομεν, δὲν ἦτο δυνατόν ἐν γένει νὰ παραχθῶσιν ἔξοχα ποιητικὰ ἔργα ἐν ἐποχῇ στείρα, τὰ δὲ παραχθέντα φέρουσι τὴν σφραγίδα τῆς συγχρόνου κοινωνικῆς καταστάσεως· καὶ τὰ μὲν γραφέντα ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν τῶν ἐμπνεομένων ἐκ τῶν μεγάλων γεγονότων τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐλπίζόντων εἰς τὴν προσεχῇ ἀνάστασιν τοῦ

ὄλου Γένους, εἰσὶ πολλοῦ λόγου ἄξια· τὰ δὲ τῶν νεω-
τέρων, οἵτινες περιβάλλονται ὑπὸ ἀτμοσφαίρας ἡκι-
στα ποιητικῆς, ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ χείρονα. Εὐτυ-
χῶς ὅμως ἡ νοσηρὰ αὕτη κατάστασις τῆς ἑλλ. κοι-
νωνίας εἶναι ὅλως πρόσκαιρος καὶ παροδική· διότι τὸ
ἑλλ. ἔθνος ἐγκλεῖον ἐν ἑαυτῷ ἅπαντα τὰ στοιχεῖα
τῆς ἀναπτύξεως καὶ προόδου θέλει ταχέως ἄρει τοὺς
ἐπιπροσθούντας φραγμοὺς καὶ ἐπαναγάγει αὐθις εἰς
τοὺς κόλπους αὐτοῦ τὰς ἐπιστήμας καὶ τέχνας, ὧν
τὰ σπέρματα καὶ ἐν τοῖς ἐλαχίστοις ἔργοις διοραῖ ἀπὸ
τοῦδε ὁ βαθὺς παρατηρητής.

20 Αὐγούστου 1879.

A. A.

I

ΦΥΣΙΣ ΤΟΥ ΤΕΧΝΟΥΡΓΗΜΑΤΟΣ

ΦΥΣΙΣ ΤΩΤ ΤΕΧΝΟΠΟΛΙΤΑΤΟΣ

Πάν τῆς τέχνης προϊόν δὲν εἶναι μεμονωμένον, ἀλλ' ἐνῆκει εἰς τι ὅλον ἢ σύστημα, ὅπερ ἐν πρώτοις πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν.

Εἶναι φανερόν καὶ στοιχειῶδες, ὅτι πᾶν τεχνούργημα, εἰκὼν, τραγωδία, ᾄγαλμα ἀποτελεῖ μέρος τοῦ συνόλου τῶν δημιουργημάτων τοῦ παραγωγόντος αὐτὰ τεχνίτου. Οὐδεὶς ἄγνοεῖ, ὅτι τὰ ἔργα τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου ὁμοιάζουσιν ἀλλήλοις, ὡς ὁμοθάλαμοι ἀδελφοί· διότι πᾶς τεχνίτης ἔχει χαρακτηῖρα ἴδιον, ἀποτυπούμενον ἐν ἅπασιν αὐτοῦ τοῖς ἔργοις. Ὁ μὲν ζωγράφος ἔχει τὸν χρωματισμὸν αὐτοῦ πλούσιον ἢ πενιχρόν, τοὺς προαιρετοὺς τύπους, εὐγενεῖς ἢ κοινούς, τὰ σχήματα αὐτοῦ, τρόπον ἴδιον συνθέσεως καὶ ἐκτελέσεως, τὰ σχέδια αὐτοῦ, καὶ ἴδιον ρυθμὸν καὶ χρωμάτων συνδυασμόν· ὁ δὲ συγγραφεὺς τὰ πρόσωπα αὐτοῦ, βίαια ἢ ἥρεμα, πλοκὴν σύνθετον ἢ ἀπλῆν, λύσεις τραγικὰς ἢ κωμικὰς, χαρακτηῖρα λόγου, περιόδους καὶ ἴδιον λεξικόν. Εἶναι δὲ τοσοῦτον ἀληθές τοῦτο, ὥστε εἰδήμων βλέπων ἔργον τι μὴ φέρον ὑπογραφήν

ἄξιον ὁπωσοῦν λόγου, δύναται σχεδὸν ἀσφαλῶς νὰ διαγνώσῃ ὑπὸ τίνος ἐγένετο τεχνίτου· ἐὰν δ' ἔχῃ καὶ πεῖρην πολλήν καὶ λεπτήν τὴν αἰσθησιν δύναται νὰ εἴπῃ ἐν τίνι χρονικῷ σημείῳ τοῦ βίου τοῦ καλλιτέχνου καὶ ἐν τίνι περιόδῳ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ τὸ ἔργον ἐγένετο.

Ἀλλὰ πρὸς τούτοις αὐτὸς ὁ τεχνίτης συνεξεταζόμενος μετὰ τῶν ἔργων, ἅπερ παρήγαγε, δὲν εἶναι μεμονωμένος, περιλαμβανόμενος καὶ οὗτος εἰς εὐρύτερον ἑαυτοῦ σύνολον, τὴν σχολήν, ἢ τὴν οἰκογένειαν τῶν συγχρόνων καὶ ὁμοφύλων καλλιτεχνῶν. Περὶ τὸν Σαίξσπηρ, ὡς ἐν παραδείγματι, ὅστις ἐκ πρώτης ὀψεως φαίνεται ἐπίγειον θαῦμα, ἢ ἀερόλιθος οὐρανόθεν καταπεσὼν, εὐρῆται δωδεκάς δραματικῶν ἐξόχων, οἱ Webster, Ford, Massinger, Marlowe, Ben Jonson, Flechter καὶ Beaumont, ἅπαντες τὸν αὐτὸν ἔχοντες χαρακτῆρα λόγου καὶ ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι γράψαντες. Τὸ θέατρον αὐτῶν τοὺς αὐτοὺς ἔχει χαρακτῆρας, τὰ αὐτὰ βίαια καὶ φοβερά πρόσωπα, τὰς αὐτὰς φονικὰς καὶ ἀπροσδοκίτους λύσεις, τὰ αὐτὰ αἰφνίδια καὶ ἀχαλίνωτα πάθη, τὸν αὐτὸν ἄτακτον, παράδοξον, ὑπερβολικὸν καὶ λαμπρὸν χαρακτῆρα λόγου, τὸ αὐτὸ λεπτὸν καὶ ποιητικὸν αἶσθημα τῶν φυσικῶν καλλωνῶν, τοὺς αὐτοὺς ἄθροους καὶ σφόδρα ἐρωτικούς γυναικείους τύπους. — Ὡσαύτως δὲ ὁ Rubens φαίνεται πρόσωπον μοναδικόν, ἄνευ προδρόμου καὶ διαδόχων. Ἀλλ' ὁ εἰς Βελγικὴν μεταβαίνων καὶ ἐπισκεπτόμενος τὰς ἐκκλησίας τῆς Γάνδης, τῶν Βρυξελλῶν, τῆς Βρύγης ἢ τῆς Ἀνδέρσης δύναται νὰ ἴδῃ ὅμιλον ζωγράφων τὰς αὐτὰς ἐχόντων

ἀρετάς· τὸν θεωρηθέντα ἐφάμιλλον αὐτῷ Crayer, τὸν Seghers, τὸν Van Oost, τὸν Everdingen, τὸν Van Thulden, τὸν Guellin, τὸν Hondthorst, τοὺς γνωστοὺς Jordaens, Van Dyck, οἵτινες συνέλαβον ἅπαντες τὴν γραφικὴν ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι καὶ ἀείποτε διετήρησαν τύπον οἰκογενειακόν. Ὡς ὁ Rubens, ἠρέσκοντο οὗτοι νὰ ζωγραφῶσι τὸ ἀνθρώπινον καὶ ὑγιὲς δέρμα, τὸν ἄφθονον καὶ φρίσσοντα παλμὸν τῆς ζωῆς, τὴν αἰμόχρουν καὶ εὐαίσθητον σάρκα, τοὺς πραγματικούς, πολλάκις δὲ καὶ κτηνώδεις τύπους, τὴν ὀρμὴν καὶ νωχέλειαν τῆς ἐλευθέρως κινήσεως, τὰ στιλπνὰ καὶ πολυτελῶς διαπεποικιλμένα ὑφάσματα, τὴν ἀνταύγειαν τῆς πορφύρας καὶ μετὰξῆς, τὰ κολπωτὰ καὶ στροβιλούμενα παραπετάσματα. Νῦν ἅπαντας τοὺς συγχρόνους ἐπισκιάζει ὁ μέγας καλλιτέχνης διὰ τῆς δόξης αὐτοῦ· ἀλλ' ἵνα τις κατανοήσῃ αὐτὸν, πρέπει περὶ αὐτὸν νὰ συναγάγῃ τὴν δέσμην ταύτην τῶν πλεονεκτημάτων, ὧν εἶναι ἡ ὑψίστη ἔκφρασις καὶ τὴν οἰκογένειαν τῶν καλλιτεχνῶν, ὧν εἶναι ὁ περιφνεστάτος ἀντιπρόσωπος.

Ἀλλὰ καὶ αὕτη τῶν καλλιτεχνῶν ἡ οἰκογένεια περιλαμβάνεται εἰς ἄλλο εὐρύτερον ἑαυτῆς σύνολον, τὸν περιτοιχίζοντα αὐτὴν κόσμον, οὗ ἀνέλογος εἶναι ἡ φιλοτεχνία. Διότι ἡ τῶν ἡθῶν καὶ τοῦ πνεύματος κατάστασις εἶναι ἡ αὕτη πρὸς τε τὸ κοινὸν καὶ τοὺς καλλιτέχνας, οἵτινες δὲν εἶναι ἀνθρώποι μεμονωμένοι. Τὴν φωνὴν αὐτῶν μόνην ἀκούομεν νῦν διὰ τῶν ἀφροστηκῶτων αἰώνων, ἀλλ' ὑπὸ τὴν διάτορον ταύτην φωνήν, ἥτις μέχρως

ἡμῶν ἐξικνεῖται, πλήττουσα τὰ ὦτα ἡμῶν, αἰσθανόμεθα ὑπόκωφον ψιθυρισμὸν καὶ οἶονεὶ περιβομβοῦσαν τὴν στεντορείαν καὶ πολλαπλὴν φωνὴν τοῦ λαοῦ, ἣτις ἔψαλλεν ἐναρμονίως πέριξ αὐτῶν. Διὰ ταύτης τῆς ἁρμονίας ἐγένοντο μεγάλοι. Καὶ εὐλόγως. Ὁ Φειδίας, ὁ Ἰκτῖνος, οἱ ποιήσαντες τὸν Παρθενῶνα, τὸν Ὀλύμπιον Δία, ἦσαν, ὡς πάντες οἱ Ἀθηναῖοι, πολῖται ἐλεύθεροι καὶ ἐθνικοὶ, τραφέντες ἐν τῷ γυμνασίῳ, παλαίσαντες, ἀσκηθέντες γυμνοὶ, διασκεπτόμενοι καὶ ψηφοφοροῦντες ἐν τῇ ἀγορᾷ, τὰς αὐτὰς ἔχοντες ἔξεις, τὰ αὐτὰ συμφέροντα, τὰς αὐτὰς ιδέας, τὰς αὐτὰς δοξασίας, ὁμόφυλοι, τῆς αὐτῆς τυχόντες ἀγωγῆς, ὁμόγλωσσοι, κατὰ τὰ οὐσιωδέστερα τοῦ βίου ὁμοιῶντες ἀλλήλοις.

Ἡ ὁμοιότης αὕτη καθίσταται μᾶλλον αἰσθητὴ, ἐὰν ἀναδράμωμεν εἰς χρόνους ἐγγυτέρους· π. χ. τὴν μεγάλην ἰσπανικὴν ἐποχὴν, ἀρχομένην ἀπὸ τῆς ΙΓ' καὶ διήκουσαν μέχρι τῶν μέσων τῆς ΙΖ' ἐκατονταετηρίδος, τὴν τῶν μεγάλων ζωγράφων, Velacquez, Murillo, Zurbaran, Francisco de Herrera, Alonzo Cano, Morales, καὶ τῶν μεγάλων ποιητῶν, Lope de Vega, Calderon, Cervantès, Tirso de Molino, don Luis de León, Guilhem de Castro καὶ ἄλλων πολλῶν. Γνωστὸν εἶναι, ὅτι τότε ἡ Ἰσπανία ἦν μοναρχικωτάτη καὶ καθολικὴ, ὅτι ἐνίκη τοὺς Τούρκους ἐν Ναυπάκτῳ, κατελάμβανε τὴν Ἀφρικὴν, καὶ ἀνήγειρεν ἐν αὐτῇ καθιδρύματα, ἐπολέμει τοὺς διαμαρτυρομένους ἐν Γερμανίᾳ, κατεδίωκεν αὐτοὺς ἐν Γαλλίᾳ, προσέβαλλεν ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐποίει προσηλύτους καὶ ὑπε-

δαλικῶν χρόνων· καθολικοὶ ἐνθερμοὶ, τοσοῦτον ζῶηροί, ὥστε εἰς τούτων περὶ τὴν δύσιν τοῦ βίου συνοικειοῦται τῇ ἱερᾷ ἐξετάσει, ἄλλοι δὲ χειροτονοῦνται ἱερεῖς, ὁ δὲ πᾶντων διασημότερος, ὁ μέγας Lope λειτουργῶν λιποθυμεῖ, ἀναμιμνησκόμενος τῆς θυσίας καὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Πανταχοῦ δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ὅμοια παρὰδείγματα τῆς μεταξὺ τοῦ καλλιτέχνου καὶ τῶν συγχρόνων αὐτῷ ὑφισταμένης ἁρμονίας καὶ στενῆς συγγενείας, καὶ δύναται τις ἀσφαλῶς νὰ συμπεράνῃ, ὅτι ὁ θέλων νὰ κατανοήσῃ τὴν καλαίσθησίν καὶ τὴν εὐφυΐαν οἰουδῆποτε τεχνίτου, τοὺς ὠθήσαντας αὐτὸν λόγους νὰ ἐκλέξῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς γραφῆς ἢ τοῦ δράματος, νὰ προκρίνῃ τὸν δεῖναι τύπον καὶ δεῖναι χρωματισμὸν, νὰ ἀπεικονίσῃ τὰ δεῖναι αἰσθήματα, τὴν πνευματικὴν ἐν γένει καὶ ἠθικὴν κατάστασιν τοῦ κοινοῦ πρέπει νὰ ἐξετάσῃ.

Τιθέμεθα ἄρα τὸν κανόνα, ὅτι, ἵνα κατανοήσωμεν καλῶς προϊόν τι τέχνης, καλλιτέχνην, ὅμιλον καλλιτεχνῶν, πρέπει ἐπισταμένως νὰ ἐξετάσωμεν τὴν γενικὴν κατάστασιν τοῦ πνεύματος καὶ τῶν συγχρόνων ἡθῶν, διότι ἐν αὐτῇ εὔρηται ἡ ἀληθὴς τοῦ ζητήματος λύσις, ἐν αὐτῇ ἐδρεύει ἡ ἀρχικὴ παντὸς δημιουργήματος αἰτία. Ἡ ἀλήθεια αὕτη κυροῦται ὑπὸ τῆς πείρας· τρώντι ἀκριβῆς ἔρευνα τῶν πρώτων ἐποχῶν τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης δείκνυσιν, ὅτι αἱ τέχναι συγγεννῶνται καὶ συναποθνήσκουσι μετὰ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τῆς κοινωνίας, μεθ' ἧς συνδέονται. Π. χ. ἡ ἐλληνικὴ τρα-

γφδία, ἡ τοῦ Αἰσχύλου, Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου ἀνα-
 φαίνεται καθ' οὓς χρόνους οἱ Ἕλληνες νικῶσι τοὺς Πέρ-
 σας, κατὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν τῶν μικρῶν δημοκρατιῶν,
 ὅτε αὐταὶ δι' ἐσχάτου ἀγῶνος ἀποκτῶσι τὴν ἀνεξαρτη-
 σίαν καὶ παγιοῦσι τὸ κράτος αὐτῶν ἐν τῷ εὖ πεπολιτευ-
 μένῳ κόσμῳ· συνεξαφανίζεται δὲ μετὰ τῆς ἀνεξαρτησίας
 ταύτης καὶ ἐνεργείας, ὅτε ἡ ταπεινώσις τῶν χαρακτή-
 ρων καὶ ἡ μακεδονικὴ κατὰκτησις παραδίδουσι τὴν Ἑλ-
 ᾿Ελλάδα τοῖς ξένοις.—Παρομοίως ἡ ἀνάπτυξις τῆς γοτ-
 θικῆς ἀρχιτεκτονικῆς συμβαδίζει τῇ ὀριστικῇ ἀποκατα-
 στάσει τοῦ φεουδαλικοῦ συστήματος κατὰ τὴν ἡμιανα-
 γέννησιν τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ὅτε ἡ κοινωνία ἀπαλλαγεῖσα
 τῶν Νορμανδῶν καὶ ληστῶν ἤρξατο ἐδραιουμένη· ἐξα-
 φανίζεται δὲ καθ' ὃν χρόνον ἡ στρατιωτικὴ αὐτὴ τῶν μι-
 κρῶν ἀνεξαρτήτων βαρόνων σύνταξις μεθ' ὅλων τῶν ἐξ
 αὐτῆς προελθόντων ἡθῶν διαλύεται περὶ τὸ τέλος τῆς
 ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος διὰ τῆς ἀναρρήσεως τῶν νεωτέρων
 μοναρχιῶν. —Ὡσαύτως ἡ ὀλλανδικὴ γραφικὴ ἀκμάζει
 κατὰ τοὺς ἐνδόξους χρόνους, καθ' οὓς ἡ Ὀλλανδία διὰ
 πολλοῦ θάρρους καὶ ἐπιμονῆς ἐλευθεροῦται τῆς ἰσπανι-
 κῆς δυναστείας, μάχεται ἰσόπαλος κατὰ τῆς Ἀγγλίας,
 καὶ καθίσταται τὸ πλουσιώτερον, τὸ μᾶλλον ἐλεύθερον,
 τὸ βιομηχανικώτερον, τὸ εὐτυχέστερον τῶν εὐρωπαϊκῶν
 κρατῶν· παρακμάζει δ' ἐν ἀρχῇ τῆς ΙΗ' ἑκατονταετηρί-
 δος, ὅτε ἡ Ὀλλανδία παραχωρεῖ τὰ πρωτεῖα τῇ Ἀγ-
 γλίᾳ, ὑποβιβασθεῖσα εἰς ἀπλοῦν τραπεζίτικόν καὶ ἐμπο-
 ρικὸν οἶκον, καλῶς διευθυνόμενον, καὶ παρέχοντα ἀνα-

τον καὶ ἀπράγμονα βίον, πόρρω πάσης φιλοδοξίας καὶ ζωηρῶν συγκινήσεων. — Ἐπίσης τέλος ἡ γαλλικὴ τραγωδία ἀναφίνεται καθ' ὃν χρόνον ἡ τακτικὴ καὶ εὐγενὴς μοναρχία ἐγκαθιδρύει ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ', τὸ κράτος τῆς εὐπρεπείας, τὸν βίον τῆς αὐλῆς, τὴν ἐπίδειξιν, τὴν λαμπρὰν ἀριστοκρατικὴν θεραπείαν, καὶ ἐκλείπει καθ' ὃν χρόνον ἡ ἐξ εὐγενῶν κοινωνία καὶ τὰ ἥθη τοῦ ἀντιθλάμου κηταργοῦνται ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως.

Τὴν δύναμιν ταύτην τῶν ἡθῶν καὶ τῶν πνευμάτων ἐπὶ τῶν ὠραίων τεχνῶν ἡ ἐξῆς παραβολὴ καταδεικνύει. Ὁ ἐκ μεσημβρίας πρὸς βορρᾶν χωρῶν παρατηρεῖ εἰς νέαν εἰσερχόμενος ζώνην, ὅτι ἐν αὐτῇ ἄρχεται ἴδιον εἶδος γεωργίας καὶ ἴδιον εἶδος φυτῶν· πρῶτον μὲν ἡ ἀλόη καὶ ἡ πορτοκαλλέα, μικρὸν δὲ προσωτέρω ἡ ἐλαία ἢ ἡ ἄμπελος, εἶτα ἡ δρύς καὶ ὁ βρόμος, περαιτέρω ἡ ἐλάτη, καὶ τέλος τὰ βρύα καὶ οἱ λειχῆνες. Πᾶσα ζώνη ἔχει ἰδίαν καλλιέργειαν καὶ βλάστησιν, αἵτινες ἄρχονται καὶ τελευτῶσι μετ' αὐτῆς. Εἶναι αὕτη ὁ ἀπαραίτητος ὅρος τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν· ταύτης δὲ ἡ παρουσία ἢ ἡ ἀπουσία προσδιορίζει τὴν ἐμφάνισιν ἢ ἐξαφάνισιν αὐτῶν. Τί δ' ἐστὶν ἄλλο ἢ ζώνη ἢ θερμοκρασία τις, τουτέστι βαθμὸς τις θερμότητος καὶ ὑγρασίας, συνελόντι δ' εἰπεῖν συνδρομή τις περιστάσεων ἐπικρατουσῶν, ἀνάλογος τὸ εἶδος τῇ ὥς εἴρηται γενικῇ τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἡθῶν καταστάσει; Ὡς δ' ὑπάρχει θερμοκρασία τις φυσικὴ, ἣτις μεταβαλλομένη καθίσταται ἡ παραγωγὸς αἰτία τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ φυτοῦ· οὕτως ὑπάρχει θερμοκρασία ἡθικὴ,

ἥτις μεταβαλλομένη καθίσταται ἐπίσης ἡ παραγωγὸς αἰτία τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ τεχνουργήματος. Ὡς δ' ἀπαιτεῖται ἡ μελέτη τῆς φυσικῆς θερμοκρασίας, πρὸς κατανόησιν τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ φυτοῦ, τῆς σησάμης ἢ τοῦ βρόμου, τῆς ἀλόης ἢ τῆς ἐλάτης, οὕτως ἀπαιτεῖται ἡ μελέτη τῆς ἡθικῆς θερμοκρασίας, πρὸς κατανόησιν τῆς ἐμφανίσεως τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ τεχνουργήματος, τῆς ἐθνικῆς γλυπτικῆς ἢ τῆς πραγματικῆς γραφικῆς, τῆς μυστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἢ τῆς κλασικῆς φιλολογίας, τῆς ἡδυπαθοῦς μουσικῆς ἢ τῆς ἰδανικῆς ποιήσεως. Τὰ προϋόντα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ὡς τὰ τῆς ζωῆς φύσεως ἐξηγουνται μόνον ἐκ τοῦ ποιοῦ τῆς χώρας, ἐν ᾗ πράγονται καὶ τῶν περιστοιχιζουσῶν αὐτὰ περιστάσεων.

Ὑπὸ τοιαύτην θέλω παραγματευθῇ ἔποψιν τὴν ἱστορίαν τῆς γραφικῆς ἐν Ἰταλίᾳ. Θέλω προσπαθῇσι νὰ ἐκθέσω ὑμῖν ὑπὸ τίνος ἀνεφάνησαν καὶ ἤκμασαν πνευματικῆς περιστάσεις ὁ Giotto καὶ ὁ Beato Angelico· πρὸς τοῦτο δὲ θέλω παραθέσει τεμάχια ποιητῶν καὶ ἀγιογράφων, ἐν οἷς δύναται τις νὰ ἴδῃ, τίνα ιδέαν οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων ἐκείνων εἶχον περὶ τῆς εὐδαιμονίας, τῆς δυστυχίας, τοῦ ἔρωτος, τῆς πίστεως, τοῦ παραδείσου, τῆς κολλάσεως, περὶ πάντων τῶν μεγάλων τοῦ ἀνθρώπινου βίου συμπερόντων. Αἱ τοιαῦται εἰδήσεις εὐρηνται ἐν ταῖς ποιήσεσι τοῦ Δάντου, τοῦ Guido Cavalcanti, τῶν φραγκισκανῶν ἐκκλησιαστικῶν, ἐν τῇ *Βιογραφικῇ συλλογῇ* τῶν ἀγίων (*Legende dorée*), ἐν τῇ *Μιμήσει* τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν τοῖς *Ἀρθυλλοῖς* τοῦ ἀγίου Φραγκίσκου, ἐν

τοῖς Ἱστορικοῖς, οἷος ὁ Dino Compagni, ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Μουρατόρη καταρτισθείσῃ εὐρείᾳ συλλογῇ χρονογράφων, οἵτινες ἀφελῶς ἀπεικονίζουσι τὴν ζηλοτυπίαν καὶ τὴν βίαν τῶν μικρῶν δημοκρατιῶν.—Εἵτα δὲ θέλω περιγράψῃ τὴν κατάστασιν τῶν ἡθῶν καὶ τῆς κοινωνίας, ἐν ᾗ μετὰ ἓνα καὶ ἥμισυ αἰῶνα ἀνεφάνησαν ὁ Λεονάρδος Βίγκιος, ὁ Μιχαήλ Ἀγγελος, ὁ Ῥαφαήλ, ὁ Τισιανὸς καὶ πρὸς τοῦτο θέλω ἀποσπάσει εἴτε ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων τῶν συγχρόνων, τοῦ Βενβενούτου Κελλίνη π. χ. εἴτε ἐκ τῶν διαφορῶν χρονικῶν καὶ ἡμερολογίων τῆς Ῥώμης, καὶ τῶν πρωτίστων πόλεων τῆς Ἰταλίας, εἴτε ἐκ τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων τῶν πρέσβων, εἴτε τέλος ἐκ τῶν περιγραφῶν τελετῶν, χορῶν προσωποδοφῶν καὶ ὑποδοχῶν, τεμάχια μνήμης ἄξια, ἀπεικονίζοντα τὴν κτηνωδίαν, τὴν ἡδυπάθειαν, τὴν ἐνέργειαν τῶν κρατούντων ἡθῶν καὶ ταῦτοχρόνως τὸ ζῶηρόν ποιητικόν αἶσθημα, τὰς γραφικὰς διαθέσεις, τὸ μέγα φιλολογικόν αἶσθημα, τὰς σκηνογραφικὰς ῥοπὰς, τὴν ἀνάγκην ἐξωτερικῆς λαμπρότητος, οὐ μόνον τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ χύδην ὄχλου, ἀλλὰ καὶ τῶν προϋχόντων καὶ λογίων.

ὑποθεσίσθω νῦν ὅτι ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ κατορθοῦμεν νὰ ἀγεύρωμεν τὰς διαφορὰς τοῦ πνεύματος καταστάσεις, ἐξ ὧν ἐπήγαγεν ἡ ἰταλικὴ γραφικὴ, ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς, ἡ ἀκμὴ, ἡ ποικιλία, ἡ παρακμὴ. ὑποθεσίσθω ὅτι μετὰ τῆς αὐτῆς ἀκριβείας ἐρευνῶμεν τοὺς ἄλλους αἰῶνας, τὰς ἄλλας χώρας, τὰ διάφορα τῆς τέχνης εἶδη, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, τὴν γραφικὴν, τὴν γλυπτικὴν, τὴν

ποίησιν καὶ τὴν μουσικὴν. Ὑποθεθίσθω, ὅτι ὑπὸ τῶν παρατηρήσεων ἡμῶν ὁδηγούμενοι ὀρίζομεν ἀποχρώντως τὴν φύσιν, καὶ καταδεικνύομεν τοὺς ὅρους τῆς ὑπάρξεως πάσης τέχνης. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θέλομεν ἔχει πλήρη ἐξήγησιν τῆς ἐννοίας τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ τῆς τέχνης ἐν γένει, τουτέστι φιλοσοφίαν τῶν καλῶν τεχνῶν. Τοῦτο καλεῖται αἰσθητική. Ἡ αἰσθητικὴ ἡμῶν τῶν μεταγενεστέρων διαφέρει τῆς ἀρχαίας, διότι εἶναι ἱστορικὴ καὶ οὐχὶ δογματικὴ, μὴ ἐπιβάλλουσα τουτέστι παραγγέλματα, ἀλλὰ κυροῦσα νόμους. Ἡ ἀρχαία αἰσθητικὴ ἔδιδε πρῶτον τὸν ὅρισμόν τοῦ καλοῦ καὶ ἔλεγεν, ὡς ἐν παραδείγματι, ὅτι τὸ καλὸν εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ ἡθικοῦ ἰδανικοῦ, ἢ ὅτι εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ ἀοράτου ἢ καὶ ὅτι εἶναι ἡ ἔκφρασις τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν· εἴτα δ' ἐντεῦθεν ὁρμωμένη ὡς ἐκ νομικῆς τινος διατάξεως, ἀπέλυε, κατεδίκαζε, παρήνει, καθωδήγει. Ἡ ἐμὴ ἀποστολὴ δὲν εἶναι τοσοῦτον βρεῖα· διότι δύο πράγματα ἀπαιτοῦνται, ἅτινα δὲν διδάσκονται, φύσις καὶ πόνος. Καθῆκον ἔχω νὰ ἐκθέσω μόνον τὰ γεγονότα, καὶ ἀποδείξω πῶς τὰ γεγονότα ταῦτα παρήχθησαν. Κατὰ τὴν νεωτέραν μέθοδον, ἥτις ἤρξατο εἰσαγομένη εἰς ἀπάσας τὰς ἡθικὰς ἐπιστήμας, τὰ ἀνθρώπινα ἔργα, καὶ ἰδίως τὰ τεχνουργήματα ἐξετάζονται, ὡς γεγονότα καὶ προϊόντα, σημειοῦνται οἱ χαρακτῆρες, καὶ ἐρευνῶνται αἱ αἰτίαι αὐτῶν. Οὕτω νοούμενη ἡ ἐπιστήμη δὲν προγράφει, οὔτε συγχωρεῖ, βεβαιοῖ μόνον καὶ ἐξηγεῖ. Δὲν λέγει· «Περιφρονήσατε τὴν Ὀλλανδικὴν τέχνην, εἶναι βάναντος, γεύσασθε μόνης τῆς

ιταλικῆς τέχνης». Οὐδὲ λέγει· «Περιφρονήσατε τὴν γοτθικὴν τέχνην, εἶναι νοσηρὰ, γεύσασθε μόνῃς τῆς ἐλληνικῆς τέχνης». Ἀφίησι παντὶ τὴν ἐξουσίαν ν' ἀκολουθήσῃ τὰς ιδίας ἐμπνεύσεις καὶ ῥοπὰς, καὶ μελετήσῃ ἐπισταμένως, ὅτι κάλλιον συμβάλλεται πρὸς τὴν τελειότεραν τοῦ ιδίου πνεύματος ἀνάπτυξιν. Συμπαθεῖ αὕτη πρὸς πάντα τῆς τέχνης τὰ εἶδη καὶ πρὸς ἀπάσας τὰς σχολὰς, καὶ περ πολλάκις ἀντιθέτους φαινομένας, ἀποδεχομένη αὐτὰς ὡς ποικίλας καὶ πολυμόρφους τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας ἐκδηλώσεις· μελετᾷ ὡς ἡ βοτανικὴ μετ' ἔσου διαφέροντος ὅτε μὲν τὴν πορτοκαλλέαν καὶ τὴν δάφνην, ὅτε δὲ τὴν ἐλάτῃν καὶ τὴν σήμευαν· εἶναι τέλος αὐτὴ αὕτη οἶον ἐβοτανικὴ ἐφηρμοσμένη οὐχὶ εἰς τὰ φυτὰ, ἀλλ' εἰς τὰ ἀνθρώπινα ἔργα. Τούτῳ δὲ τῷ λόγῳ συμπαραμαρτεῖ αὕτη τῇ γενικῇ κινήσει, ἣτις τανῦν προσπελάζει τὰς ἠθικὰς ἐπιστήμας ταῖς φυσικαῖς καὶ ἣτις παρέχουσα ταῖς πρώταις τὰ ἀξιώματα, τὰς προφυλάξεις, τὰς διευθύνσεις τῶν δευτέρων, μεταδίδωσιν αὐταῖς τὴν αὐτὴν στερεότητα καὶ ἐξασφαλίζει τὴν αὐτὴν πρόοδον.

B'

Πρῶτον καὶ κύριον τῆς αἰσθητικῆς ζήτημα εἶναι ὁ ὀρισμὸς τῆς τέχνης. Τί ἐστὶ τέχνη καὶ ποία ἡ φύσις αὐτῆς; Ἀντὶ ὀρισμένου τύπου θέλω ἐκθέσει γεγανότα:

Διότι ἡ τέχνη ἔχει καὶ αὕτη θετικὰ καὶ κατ' ἀκολουθίαν δεκτικὰ ἐρεῦνης καὶ ἐξετάσεως γεγονότα, τουτέστι τὰ δημιουργήματα αὐτῆς, ἅτινα κατατάσσονται κατὰ οἰκογενείας ἐν τοῖς μουσείοις καὶ ταῖς βιβλιοθήκαις, ὡς τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα ἐν τοῖς βοτανικοῖς καὶ ζωολογικοῖς κήποις. Δυνάμεθα δὲ, τὴν ἀναλυτικὴν ἐφαρμόζοντες μέθοδον, νὰ ἐξετάσωμεν ἐν γένει τί ἐστὶ προϊόν τῆς τέχνης, ὡς ἐξετάζομεν ἐν γένει τί ἐστὶ φυτὸν ἢ ζῷον. Δὲν εἶναι ἀνάγκη ἐν οὐδεμιᾷ τῶν περιπτώσεων τούτων ν' ἀπομακρυνθῶμεν τῆς αἰσθητῆς πείρας, ἀλλ' ὑπ' αὐτῆς ὀδηγούμενοι ἐργαζόμεθα διὰ πολλαπλῶν συγκρίσεων καὶ ἐξιῶσεων εἰς τὴν βαθμιαίαν ἀνακάλυψιν τῶν κοινῶν παντὸς τεχνουργήματος χαρακτηρῶν καὶ ἀνεύρεσιν τῶν διαφορῶν, αἵτινες χωρίζουσι τὰ δημιουργήματα τῆς τέχνης τῶν ἄλλων προϊόντων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας.

Πρὸς τοῦτο δ' ἐκ τῶν πέντε μεγάλων τεχνῶν, αἵτινές εἰσιν ἡ ποίησις, ἡ γλυπτικὴ, ἡ γραφικὴ, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ μουσικὴ ἐξετάσωμεν ἐν ἀρχῇ τὰς τρεῖς πρώτας, κοινὸν χαρακτηρὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐχούσας τὴν μέμνησιν.

Ἀπασῶν τῶν τεχνῶν τούτων κύριος καὶ οὐσιώδης χαρακτηρ εἶναι ἡ ὅσον ἔνεστι τελειότερα τῆς φύσεως ἀπομίμησης. Διότι πρόδηλον εἶναι, ὅτι τὸ μὲν ἄγαλμα ἀντικείμενον ἔχει τὴν ἀπομίμησην ζῶντος ἀνθρώπου, ἡ δὲ εἰκὼν τὴν παράστασιν πραγματικῶν προσώπων καὶ σχημάτων, τὴν περιγραφὴν οἰκίας ἢ τοποθεσίας φυσικῆς. Ὁ δὲ τοῦ δράματος ἢ τοῦ μυθιστορήματος συγγραφεὺς προ-

τίθεται ὅσον οἶόν τε πιστῶς ν' ἀπεικονίσῃ τοὺς χαρακτῆρας, τὰς πράξεις, αὐτὰ τὰ πτερόντα ἔπη. Τῶντι ὁρῶντες εἰκόνα ἐλαττωματικὴν, λέγομεν τῷ γλύπτῃ. «Τὸ στήθος ἢ ἡ κνήμη δὲν κατεσκευάσθη καλῶς». Τῷ δὲ ζωγράφῳ. «Τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα εἰσὶν ὑπὲρ τὸ δέον μεγάλᾳ, ὁ δὲ τῶν δένδρων χρωματισμὸς ψευδής». Τῷ δὲ συγγραφεῖ. «Οὐδέποτε ἄνθρωπος ἠσθάνθη ἢ ἐσκέκεφθη, ὡς ὑμεῖς.»

Ἄλλ' εἰσὶ καὶ ἄλλαι ἰσχυρότεραι τούτων ἀποδείξεις· πρῶτον μὲν ἡ καθημερινὴ πεῖρα. Ὁ τοῦ τεχνίτου βίος διατερεῖται συνήθως εἰς δύο περιόδους. Ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς τέχνης αὐτοῦ σπουδάζει οὗτος καὶ μελετᾷ αὐτὰ ταῦτα τὰ πράγματα λεπτομερῶς, ἐναγωνίως. Ταῦτα δὲ διαρκῶς ὑπὸ τὰς ὀφείας ἔχων, μοχθεῖ καὶ ἐργάζεται ἵνα ἐκφράσῃ αὐτὰ, καὶ ἐκφράζει αὐτὰ πιστῶς, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ μεθ' ὑπερβαλλούσης ἀκριβείας. Ἀλλὰ τοῦ χρόνου προϊόντος νομίζει αἴφνης ὅτι γινώσκει ταῦτα καλῶς· οὐδὲν ἀνακαλύπτει καινόν· ἐκποδὼν δὲ τιθέμενος τὸ ζῶν πρότυπον, ποιεῖ διὰ τῶν διδαγμάτων πολυχρονίου πείρας δρᾶμα, μυθιστόρημα, εἰκόνα ἢ ἀγαλμα. Ἡ πρώτη περίοδος εἶναι ἢ τοῦ ἀληθοῦς αἰσθήματος· ἢ δὲ δευτέρα ἢ τῆς ἔξεως καὶ τῆς παρακμῆς. Ταύτας δὲ τὰς δύο περιόδους ἀπαντῶμεν σχεδὸν αἰέποτε ἐν τῷ βίῳ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν. Ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου διετηρήθη ἀκμαίᾳ ἐξήκοντα ὅλα ἔτη, ὅσα δ' ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἐποίησεν ἔργα ἐμφαίνουσι τὸ αἶσθημα τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ ἥρωϊκοῦ μεγαλείου. Ταῦτα κατέχουσι τὴν διάνοιαν

τοῦ καλλιτέχνου· εἰς ταῦτα καὶ μόνον προσηλοῦται οὗτος. Αἱ πολλαὶ αὐτοῦ ἐξετάσεις, τὰ ἐπανειλημμένα σχέδια, ἡ διαρκὴς ἀνάλυσις τῶν αἰσθημάτων τῆς ἰδίας καρδίας, ἡ σπουδὴ παθῶν τραγικῶν καὶ τῆς σωματικῆς αὐτῶν ἐκφράσεως εἰσὶ τὰ μέσα πρὸς ἐξωτερικὴν ἐκδήλωσιν τῆς θείας φλογός, ἣτις δραστηρίως ἐργάζεται ἐν αὐτῷ. Τοιαύτη ἡ ἐπιφοιτῶσα εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ θεατοῦ ιδέα ἐκ τοῦ θόλου καὶ πασῶν τῶν γωνιῶν τῆς Σιζτίνης. Εἰσέλθετε εἰς τὸ παρακείμενον παρεκκλήσιον τοῦ Παύλου καὶ ἴδετε τὰ ἔργα ἅτινα κατὰ τὸ γῆρας αὐτοῦ ἐποίησε, τὴν Μετάστασιν τοῦ ἁγίου Παύλου, τὴν Σταύρωσιν τοῦ ἁγίου Πέτρου, ἢ καὶ τὴν τελευταίαν Κρίσιν, ἣν τὸ ἐσδομικοστὸν ἐσδομον ἔτος τῆς ἡλικίας ἄγων ἔγραψεν. Οἱ εἰδήμονες καὶ μὴ ἀμέσως διαγιγνώσκουσιν ὅτι αἱ δύο τοιχογραφίαι ἀμοιροῦσιν ἐμπνεύσεως, ὅτι ὁ καλλιτέχνης, κέτοχος ὢν ὠρισμένων σχημάτων, μεταχειρίζεται αὐτὰ ἐκ προπαρασκευῆς, ὅτι πολλαπλασιάζει τὰς ἐκτάκτους θέσεις καὶ συντέμνει αὐτὰς μετὰ πολλῆς περιεργίας, ὅτι ἡ ζωηρὰ ἐπίνοια, ἡ κατὰ φύσιν ἀπλότης, ἡ μεγάλη ὁρμὴ τῆς καρδίας, ἡ ἐντελὴς ἀλήθεια, δι' ὧν διακρίνονται τὰ πρῶτα αὐτοῦ ἔργα ἐλλείπουσιν ἐν μέρει τοῦλάχιστον, ἐξαφανιζόμενα ὑπὸ τῆς μεθόδου καὶ τῆς δυναστείας τοῦ ἐπαγγέλματος· καίπερ δὲ ὑπέρτερος τῶν ἄλλων, εἶναι οὗτος πολλῷ ἥττων ἑαυτοῦ.

Τὸ αὐτὸ παρατηροῦμεν καὶ ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἡμετέρου Μιχαὴλ Ἀγγέλου. Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ ὁ Κορνήλιος (Corneille) κατελήφθη ἐπίσης ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ αἰ-

σθήματος τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ ἠθικοῦ ἡρωϊσμοῦ, ὅπερ ἐνέπνευσαν αὐτῷ τὰ περιστοιχίζοντα αὐτὸν σφοδρὰ πάθη, ἅτινα οἱ θρησκευτικοὶ πόλεμοι μετεβίβασαν εἰς τὴν νέαν δυναστείαν, τὰ τολμήματα τῶν μονομάχων, τὸ ὑπερήφανον τῆς τιμῆς αἶσθημα, ὅπερ ἦν ἐρριζωμένον ἐν τοῖς σπλάγχνοις τῆς φεουδαλικῆς ἔτι κοινωνίας, αἱ ἐν τῇ αὐτῇ διαδραματιζόμεναι φονικαὶ τραγωδίαί, ὥς προεκάλουν αἰ συνωμοσίαι τῶν πριγκίπων καὶ αἱ ἐκτελέσεις τοῦ Ῥισχελιέ καὶ ἔπλασε τὴν Χιμένην καὶ τὸν Σίδον, τὸν Πολύευκτον καὶ τὴν Παυλίαν, τὴν Κορνηλίαν, τὸν Σερωρίον, τὴν Αἰμιλίαν καὶ τοὺς Ὀρατίους. Βραδύτερον δ' ἐποίησε τὸν Περθαρίτην, τὸν Ἀττίλαν καὶ τὰ τούτοις ὅμοια οἰκτρὰ κατασκευάσματα, ἐν οἷς αἱ περιπέτειαι ἐπιτείνονται μέχρι φρίκης, οἱ δὲ γενναῖοι χαρακτῆρες ἐξαφνίζονται ἐν τῇ ἐμφάσει. Τότε τὰ ζῶντα πρωτότυπα, ἅτινα εἶδε, δὲν ἐπλήρουν πλέον τὴν σκηνὴν τοῦ κόσμου τούτου· τοῦλάχιστον δὲν ἐζήτει αὐτὰ πλέον, οὐδὲ καινὰς ἐπεδίωκεν ἐμπνεύσεις. Εἰσγάζετο καθ' ἑξίν ἐπὶ τῇ βίᾳ ἀναμνήσεων καὶ μεθόδων, ὥς ὑπηγόρευεν αὐτῷ πάλαι ποτὲ ὁ φλογερὸς αὐτοῦ ἐνθουσιασμὸς, καὶ ὑπ' ὅψιν ἔχων φιλολογικὰς θεωρίας, πραγματείας καὶ διακρίσεις περὶ τῶν θεατρικῶν περιπετειῶν καὶ τῶν δραματικῶν ἀδειῶν. Ἀντέγραφεν ἑαυτὸν μέχρι ὑπερβολῆς, χαίρειν ἔσας τὴν ἄμεσον καὶ προσωπικὴν παρατήρησιν τῶν μεγάλων συγκινήσεων καὶ τῶν γενναίων πράξεων καὶ περιορισθεὶς εἰς μὴν τὴν ἐπιστήμην, τὸν ὑπολογισμὸν καὶ

τὴν ἀποκτηθεῖσαν ἔξιν. Διὰ τοῦτο δὲν ἐδημιούργει πλέον, ἀλλὰ μηχανικῶς εἰργάζεται.

Ἄλλ' οὐ μόνον τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς, ἀλλὰ καὶ πάσης μεγάλης σχολῆς ἡ Ἱστορία διδάσκει τὴν ἀνάγκην τοῦ μιμεῖσθαι τὸ ζῶν πρωτότυπον καὶ τὴν φύσιν. Πᾶσαι αἱ σχολαὶ (ἀνεξαίρετως νομίζω) παρακμᾶζουσι καὶ πίπτουσιν, ἐν δευτέρῳ τιθέμεναι λόγῳ τὴν ἀκριβῆ μίμησιν καὶ παρορῶσαι τὸ ζῶν πρωτότυπον. Τοῦτο ἔπαθον ἐν μὲν τῇ γραφικῇ οἱ μετὰ τὸν Μιχαὴλ Ἀγγελόν μῦς καὶ σχήματα πέραν τοῦ δέοντος ποιοῦντες, οἱ τοὺς μεγάλους Βενετοὺς διαδεχθέντες ἐρασταὶ θεατρικῶν σκηνογραφικῶν καὶ στρογγύλων σαρκῶν, οἱ ζωγράφοι καλλωπιστηρίων γυναικῶν καὶ ζωθηκῶν, εἰς οὓς καταλήγει ἡ γαλλικὴ γραφικὴ τῆς ΙΗ' ἑκατονταετηρίδος· ἐν δὲ τῇ φιλολογίᾳ οἱ στιχουργοὶ καὶ ῥήτορες τῆς λατινικῆς παρακμῆς, οἱ ὕλικοι καὶ κομπορρήμονες δραματοῦργοι, εἰς οὓς καταλήγει τὸ ἀγγλικὸν δράμα, οἱ κατασκευασταὶ ὠδῶν, ἐπιγραμμμάτων καὶ ἐμφάσεων τῆς ἰταλικῆς παρακμῆς. Ἐκ πάντων τῶν παραδειγμάτων τούτων θέλω ἐκλέξει δύο μόνον ἐκφραστικώτατα. Τὸ πρῶτον ἀφορᾷ εἰς τὴν παρακμὴν τῆς γλυπτικῆς καὶ γραφικῆς ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἣν καθορᾷ τις ἐπισκεπτόμενος ἀλληλοδιαδόχως τὴν Πομπηίαν καὶ τὴν Ῥαβέννην. Ἐν μὲν τῇ Πομπηίᾳ αἱ γραφαὶ καὶ αἱ γλυφαὶ εἰσι τῆς Α' ἑκατονταετηρίδος· ἐν δὲ τῇ Ῥαβέννῃ τὰ ψηφοθετήματά εἰσι τῆς ἑκτῆς καὶ ἀνάγονται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ. Ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ τῶν πεντακοσίων ἐτῶν, ἡ τέχνη

διεφθέρη ἀνεπανορθώτως, ἡ δὲ παρακμὴ αὕτη προῆλθε
 πᾶσα ἐκ τῆς παραμελήσεως τοῦ ζῶντος πρωτοτύπου.
 Κατὰ τὴν Α' ἑκατονταετηρίδα ὑφίσταντο ἔτι τὰ ἦθη
 τῆς παλαιστρας καὶ τῶν ἐθνικῶν ὀρέξεων. Οἱ ἄνθρωποι
 ἔφερον τὸ ἀνειμένον ἔνδυμα, ἀπετίθεντο αὐτὸ εὐκόλως,
 ἐφοίτων εἰς τοὺς λουτρῶνας, ἤσχοῦντο γυμνοὶ, παρίσαντο
 εἰς τὰς μάχας τοῦ ἵπποδρομίου, ἐθεώρουν ἔτι μετὰ συμ-
 παθείας καὶ κατενόουν τὰς κινήσεις καὶ τὰς διαφόρους
 θέσεις τοῦ ζῶντος σώματος· οἱ γλύπται, οἱ ζωγράφοι, οἱ
 καλλιτέχναι περιστοιχιζόμενοι ὑπὸ πρωτοτύπων γυμνῶν
 ἢ ἡμιγύμνων ἐδύναντο νὰ μιμηθῶσιν αὐτά. Διὰ τοῦτο
 βλέπετε ἐν Πομπηίᾳ, ἐπὶ τῶν τοίχων, ἐν τοῖς μικροῖς
 εὐκτηρίοις οἴκοις, ἐν ταῖς ἐσωτερικαῖς αὐλαῖς, εὐεидεῖς
 γυναῖκας ὀρχουμένας, νεαροὺς ἥρωας φαιδρούς καὶ ἀγε-
 ρώχους, εὐρέα στέρνα, πόδας πτερόεντας, ἀπάσας τὰς
 χειρονομίας καὶ τὰ σχήματα τοῦ σώματος, εἰκονιζόμενα
 μετ' ἀκριβείας καὶ εὐχερείας, ἣν δὲν δύναται τις ν' ἀπο-
 κτήσῃ διὰ τῆς συντονωτάτης μελέτης. Βαθμηδὸν ὅμως
 κατὰ τὰς ἐπομένας πέντε ἑκατονταετηρίδας πάντα ταῦτα
 μεταβάλλονται, ἐξαφανιζομένων τῶν ἐθνικῶν ἠθῶν, τῶν
 ἔξεων τῆς παλαιστρας, τῆς ἐντελοῦς γυμνότητος. Δὲν
 ἐπιδεικνύουσι πλέον τὸ σῶμα, ἀλλὰ κρύπτουσιν αὐτὸ
 ὑπὸ πολλαπλᾶ ἐνδύματα, ἐπιδεικνύοντες μόνον ποικίλ-
 ματα, ἐσθῆτας πορφυρᾶς καὶ ἀνατολικῆν πολυτέλειαν.
 Δὲν ἐκτιμῶσι τὸν παλαιστήν καὶ τὸν ἔφηβον, ἀλλὰ τὸν
 εὐνοῦχον, τὸν λογιώτατον, τὴν γυναῖκα, τὸν μοναχόν· ὁ
 ἀσκητισμὸς προάγεται καὶ μετ' αὐτῶν ὁ ἔρως τῶν χαύ-

νων ὀνείρων, τῆς διακένου ἐριστικῆς, τῆς πολυγραφίας καὶ τῆς σοφιστείας. Τὰ περιτρίμματα τῆς βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας διαδέχονται τοὺς γενναίους Ἑλληνας ἀθλητάς καὶ τοὺς ἀλκίμους Ῥωμαίους μαχητάς. Βαθμηδὸν ἡ γυνῶσις καὶ ἡσπουδὴ τοῦ ζῶντος πρωτοτύπου ἀπαγορεύονται. Ἐπαύσαντο βλέποντες αὐτὸ, μὴ ἔχοντες δὲ πλέον ὑπὸ τὰς ὄψεις αὐτῶν τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων διδασκάλων, ἀντιγράφουσιν αὐτά· καὶ μετ' ὀλίγον οὐδὲν ἄλλο ἀντιγράφουσιν ἢ ἀντίγραφα ἐξ ἀντιγράφων καὶ οὕτω καθεξῆς· ἐν πάσῃ δὲ γενεᾷ ἀπομακρύνονται κατὰ ἓνα βαθμὸν τοῦ πρωτοτύπου. Ὁ τεχνίτης ἀπολέσας πᾶσιν προσωπικὴν ἰδέαν καὶ αἴσθημα, καθίσταται μηχανὴ ἀντιγραφῆς. Οἱ Πατέρες ἀπαγορεύουσιν αὐτῷ πᾶσαν ἐπινοίαν, ἐπιτρέποντες μόνον τὴν ἀντιγραφὴν γραμμῶν διὰ τῆς παραδόσεως μεταβιβαζομένων καὶ ὑπὸ τῆς ἀρχῆς ἐγκρινομένων. Ὁ τοιοῦτος χωρισμὸς τοῦ τεχνίτου καὶ τοῦ πρωτοτύπου περιέστησε τὴν τέχνην, εἰς ὃ σημεῖον βλέπετε αὐτὴν ἐν Ῥαβέννῃ. Μετὰ παρέλευσιν πέντε ἑκατονταετηρίδων, εἰκονίζουσι τὸν ἄνθρωπον ἀείποτε καθήμενον ἢ ὄρθιον· αἱ ἄλλαι θέσεις εἰςὶ λίαν δύσκολοι καὶ ἀδυνατεῖ νὰ μιμηθῇ αὐτάς ὁ τεχνίτης. Αἱ χεῖρες, οἱ πόδες εἰσὶν ἀκαμπεῖς καὶ ὥσει κατεαγότες, αἱ πτυχαὶ τοῦ ἐνδύματος ἐκ ξύλου, τὸ πρόσωπον οἶονεὶ νευρόσπαστον, οἱ ὀφθαλμοὶ καταλαμβάνουσιν ὁλόκληρον τὴν κεφαλὴν. Ἡ τέχνη εἶναι ὥς ἀσθενὴς, πάσχων νότον φθινάδα· μαραίνεται καὶ ἀποθνήσκει.

Ἐν τέχνῃ διαφόρῳ παρ' ἡμῖν καὶ ἐν ἐποχῇ ἐγγυτέρᾳ

εὐρίσκομεν παρακμὴν παραπλησίαν, ὑπὸ παραπλησίων αἰτιῶν ἐπενεχθεῖσαν. Κατὰ τὸν αἰῶνα Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ' ἡ φιλολογία προσεκτῆσατο χαρακτῆρα λόγου τέλειον, ἀπαραμίλλον ἔχοντα τὴν σαφήνειαν, τὴν ἀκρίβειαν, τὴν συντομίαν, ἡ δὲ θεατρικὴ πρὸ πάντων τέχνη εὗρε γλῶσσαν καὶ στιχουργίαν, κριθείσας ἐν Εὐρώπῃ ὡς ἀριστοῦργημα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Διότι οἱ συγγραφεῖς περιεστοιχίζοντο ὑπὸ πρωτοτύπων, ἅτινα ἀπαύστως ἐθεώρουν. Λουδοβίκος ὁ ΙΔ' ἐλάλει κάλλιστα καὶ μετὰ βεβαιότητος ὅπως ἀξιοπρεπείας, εὐφραδείας, σοβαρότητος. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν, τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων, τῶν ἀπομνημονευμάτων τῶν αὐλικῶν, γινώσκουμεν ὅτι ὁ ἀριστοκρατικὸς τόνος, ἡ ἐνδελεχὴς καλλιέπεια, ἡ κυριολεξία, ἡ περὶ τοὺς τρόπους εὐγένεια, ἡ τέχνη τοῦ καλῶς λέγειν ἦσαν οὐ μόνον τῶν αὐλικῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἡγεμόνος κτῆμα, ὥστε ὁ συγγραφεὺς ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ μνήμης καὶ πείρας ἠρύετο τὰ ἄριστα διδάγματα πρὸς τελειοποίησιν τῆς τέχνης αὐτοῦ.

Μετὰ παρέλευσιν ἑκατονταετηρίδος μετὰξὺ Ῥακίνα καὶ Δελίλλ μεγάλη τελεῖται μεταβολή. Τοιοῦτον ἐνθουσιασμόν οἱ λόγοι καὶ οἱ στίχοι ἐκεῖνοι διήγειραν, ὥστε οἱ μετὰ ταῦτα γράφοντες χαίρειν ἔχσαντες τὰ ζῶντα πρόσωπα περιωρίσθησαν εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀπεικονιζουσῶν ταῦτα τραγωδιῶν. Ἐλάβον ὡς πρωτότυπα οὐχὶ τοὺς ἀνθρώπους ἀλλὰ τοὺς συγγραφεῖς. Ἐδημιούργησαν γλῶσσαν κατὰ συνθήκην, ὕψος λόγου ἀκαδημαϊκόν, μυθολογίαν πομπώδη, στιχουργίαν πεπλασμένην, λεξικὸν συν-

πεταγμένον κατὰ τὰ κείμενα τῶν κλασικῶν συγγραφέων. Τότε δ' ἐπεκράτησε τὸ ἀφόρητον ὕψος, ὅπερ κατέκλυσε τὸ τέλος τῆς τελευταίας καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος, εἶδος βαρβάρου ιδιώματος, καθ' ὃ οἱ στίχοι ἐγένοντο χάριν τῆς ὁμοιοκαταληξίας, καθ' ὃ δὲν ἐτόλμων νὰ ὀνομάσωσι πράγμα τι διὰ τοῦ ἰδίου ὀνόματος, καθ' ὃ ἐσήμαινον τὸ πυροβόλον διὰ περιφράσεως, καθ' ὃ ἡ θάλασσα ὠνομάζετο Ἀμφιτρίτη, καθ' ὃ ἡ διάνοια καθεοργμένη δὲν εἶχε πλέον οὔτε τόνον οὔτε ἀλήθειαν, οὔτε ζωὴν, οἶνει ἀπορρέουσα ἐξ ἀκαδημίας σχολαστικῶν, ἱκανῶν μόνον νὰ συντάσσωσι στίχους λατινικούς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ὁ τεχνίτης ὑπόδειγμα πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν φύσιν, καὶ ὅτι ἀντικείμενον τῆς τέχνης εἶναι ἡ πλήρης καὶ ἀκριβὴς μίμησις.

Γ'

Εἶναι ἀρχή γε τοῦτο ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἀληθὲς καὶ πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ ἀπολύτως ἀκριβὴς μίμησις εἶναι τῆς τέχνης ὁ τελικὸς σκοπός;

Ἄν τοιοῦτος ᾗτο τῆς τέχνης ὁ προορισμὸς ἡ ἀπολύτως ἀκριβὴς μίμησις ἤθελε παραγάγει τὰ κάλλιστα ἔργα. Ἀλλ' ὅμως δὲν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα. Διότι πρῶτον μὲν ἐν τῇ γλυπτικῇ ἡ ἀπόμαξις εἶναι ἡ μέθοδος, ἥτις παρέχει τὸν μᾶλλον πιστὸν καὶ λεπτομερῆ τοῦ πρωτοτύπου τύπον, καὶ ὅμως καλὸν ἀπόμαγμα δὲν εἶναι ἀντάξιον

καλοῦ ἀγάλματος. Ἐν ἄλλῳ δὲ τῆς τέχνης σημείῳ, ἡ φωτογραφία εἶναι ἡ τέχνη, ἣτις μεταφέρει ἐπὶ ἐδάφους ὁμαλοῦ διὰ γραμμῶν καὶ χρωμάτων ἐντελεστάτην καὶ ἄνευ δυνατῆς πλάνης τὴν εἰκόνα κατὰ τε τὸ σχῆμα καὶ τὸν ῥυθμὸν τοῦ ἀντικειμένου, ὅπερ μιμεῖται. Καὶ εἶναι μὲν ἡ φωτογραφία ἄρωγός οὐχὶ εὐκαταφρόνητος τῆς γραφικῆς, ὅσάκις μάλιστα ποιοῦνται χρῆσιν αὐτῆς ἄνθρωποι πεπαιδευμένοι καὶ καλαισθησίαις μὴ ἀμοιροῦντες, ἀλλ' οὐδέποτε αὕτη δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν γραφικὴν. — Ἵνα δὲ τελευταῖον μνημονεύσωμεν παράδειγμα, ἔαν ἀληθῶς ἡ ἀκριβὴς μίμησις ἦτο τὸ ὑπέρτατον τῆς τέχνης τέλος, τίς ἄρ' ἔγωγε ἤθελεν εἶσθαι ἡ ἀρίστη τραγωδία, ἡ ἀρίστη κωμωδία, τὸ ἀριστον δρᾶμα; Ἡ στενογραφία τῶν πρακτικῶν τῶν κακουργιοδικείων, διότι δι' αὐτῆς ἀκριβῶς μεταφέρονται ἅπαντες οἱ λόγοι. Καὶ ὁμῶς εἶναι δῆλον, ὅτι εἴ ποτε ἐν τοῖς στενογραφήμασι εὕρηται χαρρακτὴρ φυσικός, ἔκφρασις αἰσθήματος ἀληθοῦς, εἶναι τοῦτο ὥσει μόνιον ἀγαθοῦ μετᾴλλου ἐν λίθῳ κολλῶδες καὶ ἀσήμεν. Καὶ παρέχει μὲν αὕτη ὕλην συγγραφικὴν, δὲν δύναται ὁμῶς νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς καλλιτέχνημα.

Δύναται τις ἴσως νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ φωτογραφία, ἡ ἀπομάξις, ἡ στενογραφία εἰσὶ μηχανικαὶ μέθοδοι, καὶ ὅτι ἐκποδῶν τὰς μηχανὰς τιθέμενοι, δεόν νὰ παραβάλωμεν πρὸς ἄλληλα αὐτὰ τὰ ἀνθρώπινα ἔργα. Ζητήσωμεν ἐπομένως ἔργα καλλιτεχνῶν, ὅσον οἷόν τε ἀκριβῶς ἀπομιμηθέντων τὴν φύσιν. Ὑπάρχει ἐν Λούδρῳ γραφὴ τοῦ Denner, διὰ διόπτρων ἐργαζομένου καὶ καταναλίσκοντος τετραε-

τίαν ὅλην εἰς τὴν κατασκευὴν μιᾶς εἰκόνης. Οὐδὲν οὗτος παραλείπει ἐν ταῖς ἀπεικονιζομέναις μορφαῖς, οὔτε τοῦ δέρματος τὰς ῥαβδώσεις, οὔτε τῶν μῆλων τὸ ἀνεπαισθήτως μαρμαρίζον χρῶμα, οὔτε τὰ ἐπὶ τῆς ῥινὸς ἐγκατεσπαρμένα μέλανα σημεῖα, οὔτε τὰς ὑπὸ τὴν ἐπιδερμίδα ἐλισσομένας καὶ μόλις ὁρατὰς μικροσκοπικὰς φλέβας, οὔτε τοῦ ὀφθαλμοῦ τοὺς λαμπτήρας, ἐν οἷς ἀπεικονίζονται τὰ προσπίπτοντα ἀντικείμενα. Μένει τις ἔκθαμβος ὁρῶν τὴν κεφαλὴν οἶονεῖ τοῦ πλαισίου προκύπτουσιν· πρωτοφανὴς ἡ τοιαύτη ἐπιτυχία καὶ ἡ τοιαύτη ὑπομονή. Ἄλλ' ἐν συνόλῳ ἀπλοῦν ἱχνογράφημα τοῦ Van Dyck εἶναι ἑκατοντάκις ἀνώτερον τῆς γραφῆς ταύτης καὶ οὔτε ἐν τῇ γραφικῇ, οὔτε ἐν ταῖς ἄλλαις τέχναις προτιμᾶται ἡ ὀπτικὴ ἀπάτη.

Ὅτι δὲ ἡ ἀκριβοὺς μίμησις δὲν εἶναι τῆς τέχνης τὸ τέλος, ἀποδεικνύουσι τέχναι τινὲς ἀνακριθεῖς οὖσαι ἐκ προμελέτης. Πρῶτον μὲν ἡ γλυπτικὴ. Συνήθως τὸ ἄγαλμα κατασκευαζόμενον ἐκ χαλκοῦ ἢ μαρμάρου ἐν μόνον ἔχει χρῶμα, οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ δὲν ἔχουσι βλεφαρίδας, καὶ ὅμως ἀκριβῶς τοῦ χρώματος τὸ ὁμοειδὲς καὶ τῆς ἠθικῆς ἐκφράσεως ἡ ἐλάττωσις ἐξωραΐζουσιν αὐτό. Διότι ἐξετάσατε ἔργα παρεμφερῆ, ἐν οἷς πλήρης ἐστὶν ἡ ἀπομίμησις. Ὑπάρχουσιν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Νεαπόλεως καὶ τῆς Ἰσπανίας ἀγάλματα κεχρωσμένα καὶ ἐνδεδυμένα, ἅγιοι φέροντες κιλίκιον, κατεσκληρότερες καὶ πελιδνοὶ, οἱοὶ εἰσὶν οἱ ἀσκηταί, τὰς χεῖρας αἱμοσταγεῖς καὶ τὴν πλευρὰν διάτρητον ἔχοντες,

οἱοὶ εἰσὶν οἱ στιγματοφόροι· παρ' αὐτοῖς δὲ Παναγίαι, βασιλικὰς φοροῦσαι στολὰς, ἑορτασίμους ἱματισμοὺς, ἐσθῆτας ἐκ στίλβοντος ὀλοσηρικοῦ, κεκοσμημέναι διὰ διαδημάτων, περιδεραίων πολυτίμων, ταινιῶν ἀνθηρῶν, πολυτελῶν τριχάπτων, τὸ δέρμα ῥοδόχρουν ἔχουσαι, τοὺς ὀφθαλμοὺς μαρμαίροντας, τὰς δὲ τῶν ὀφθαλμῶν κόρας δι' ἄνθρακος ἐσχηματισμένας. Διὰ τῆς ἄγαν ταύτης καὶ κατὰ γράμμα μιμήσεως ὁ καλλιτέχνης δὲν προξενεῖ ἡδονήν, ἀλλ' ἀποστροφὴν, πολλάκις δὲ κινεῖ τὴν ἀηδίαν, ἐσθ' ὅτε δὲ καὶ τὴν φρίκην.

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ φιλολογίᾳ· τὸ ἥμισυ τῆς καλλίστης δραματικῆς ποιήσεως, ἅπαν τὸ κλασικὸν ἑλληνικὸν καὶ γαλλικὸν θέατρον, τὰ πλεῖστα τῶν ἰσπανικῶν καὶ ἀγγλικῶν δραμάτων, ἀντὶ ν' ἀντιγράφωσι πιστῶς τὸν ἀνθρώπινον λόγον, ἀλλοιοῦσιν αὐτόν. Ἐκαστος τῶν δραματικῶν τούτων ποιητῶν παράγει τὰ πρόσωπα αὐτοῦ λαλοῦντα διὰ στίχων, καὶ ἐπιβάλλει τοῖς λόγοις αὐτῶν τὸν ῥυθμόν, ἐνίοτε δὲ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν. Ἡ νοθεύει αὕτη βλάβη τὸ ἔργον; Οὐδαμῶς, ὥς ἀποδεικνύει τρανῶς ἐν τῶν ἀρίστων ἔργων τῶν ἡμετέρων χρόνων, ἡ *Ιφιγένεια* τοῦ Goete, ἣν οὗτος συνέταξε πρῶτον μὲν ἐν λόγῳ πεζῷ, εἶτα δ' ἑμμέτρως. Καὶ εἶναι μὲν καλὴ ἡ ἐν πεζῷ λόγῳ γεγραμμένη τραγωδία, ἀλλὰ πόσον ὑπερέχει ἡ ἑμμετρος! Ἐν τῇ στιχουργίᾳ ταύτῃ προδήλως ἡ τῆς λαλουμένης γλώσσης ἀλλοίωσις, ἡ τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τοῦ μέτρου εἰσαγωγή μεταδιδούσιν εἰς τὸ ἔργον τὴν ἀπαραμίλλον χέ-

ριν, τὸ ὕψος, τὸ τραγικὸν καὶ παρὰ τεταμένον μέλος, ὅπερ ἀνυφοῖ τὴν διάνοιαν ὑπεράνω τῆς ἀθλιότητος τοῦ κοινοῦ τούτου βίου καὶ ἐπαναφέρει ὑπὸ τὰς ὄψεις ἡμῶν τοὺς ἥρωας τῶν ἀρχαίων ἡμερῶν, τὴν πρωτόγονον καὶ παρωχηκυῖαν γενεάν, καὶ μετὰ ταύτης τὴν σεπτὴν παρθένον, τὴν φύλακα τῶν νόμων, τὴν ἀγαθοεργόν, ἐν ᾗ πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ καὶ ἡ εὐγένεια τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως συγκεντρῶνται, ἵνα δοξάσωσι τὸ ἡμέτερον γένος καὶ ἐξευγενίσωσι τὰς καρδίας ἡμῶν.

Δ'

Ἀπαιτεῖται λοιπὸν πικρὸς πρᾶγματος ἢ μὴ ὀλοσχερῆς ἀπομίμησης. Τίνα δ' εἰσὶ τὰ ἐφ' ἃ δεῖν νὰ περιορισθῇ ἡ μίμησις αὕτη; «Αἱ σχέσεις καὶ ἡ ἀμοιβαία τῶν μερῶν ἐξάρτησις». Ὁ ἀφηρημένος οὗτος ὁρισμὸς γενήσεται δῆλος ἐκ τῶν ἐξῆς.

ὑποθέσατε τεχνίτην ἐνώπιον αὐτοῦ ἔχοντα πρωτότυπον ζῶν, ἄνδρα ἢ γυναῖκα, καὶ πρὸς ἀντιγραφὴν γραφίδι καὶ χάρτιν διπλάσιον τῆς χειρὸς τὸ μέγεθος. Βεβαίως οὐδεὶς ἀπαιτεῖ παρ' αὐτοῦ εἰκόνα ἰσομεγέθη πρὸς τὸ πρωτότυπον, διότι ὁ χάρτης εἶναι λίαν σμικρὸς, οὐδὲ τοῦ σώματος τὸν χρωματισμὸν, διότι ὁ τεχνίτης στερεῖται χρωμάτων. Ὅφειλε ὅμως οὗτος ἐν τῇ γραφῇ αὐτοῦ νὰ τηρήσῃ τὰς σχέσεις καὶ πρῶτον τὰς ἀναλογίας, τουτέστι τὰς σχέσεις τοῦ μεγέθους. Ἄν ἡ κεφαλὴ ἔχῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ μῆκος, πρέπει νὰ ἔχωσιν ἀνάλογον μῆκος τὸ

σῶμα, ὁ βραχίων, ἡ κνήμη καὶ πάντα τὰ λοιπὰ μέλη.—
 Ὅφειλει πρὸς τούτοις νὰ ἀπεικονίσῃ τὸ σχῆμα ἢ τὰς
 σχέσεις τῶν διαφόρων θέσεων· ἡ τοιαύδε καμπὴ, τὸ τοιοῦδε
 ὠρειδὲς σχῆμα, ἡ τοιαύδε γωνία, ὁ τοιοῦσδε ἐλιγμὸς πρέ-
 πει ν' ἀντιγράφωνται δι' ὁμοιομόρφου γραμμῆς. Συνελόντι
 δ' εἰπεῖν πρέπει τὸ ἀντίγραφον ἀκριβῶς νὰ περιέχῃ τὸ
 σύνολον τῶν συνδεουσῶν τὰ μέρη πρὸς ἄλληλα σχέσεων,
 νὰ ἀπεικονίζῃ οὐχὶ τὰ σωματικὰ φαινόμενα, ἀλλὰ τὴν
 λογικὴν τοῦ σώματος.

Τὸ αὐτὸ θέλει πράττει καὶ ὅταν αὗτος καλῆται νὰ πε-
 ριγράψῃ δρῶντα χαρακτῆρα, σκηνὴν τοῦ πραγματικοῦ
 βίου, λαϊκοῦ ἢ ἐγκοσμίου. Πρὸς τοῦτο ἔχει τοὺς ὀφθαλ-
 μούς, τὰ ὦτα, τὴν μνήμην αὐτοῦ, ἴσως δὲ καὶ γραφίδα,
 ἵνα χαράξῃ λέξεις τινάς· ὀλίγα μὲν, ἀλλ' ἀρκούντα. Οὐ-
 δείς ἀπαιτεῖ παρ' αὐτοῦ νὰ ἐκθέσῃ ἅπαντας τοὺς λό-
 γους, ἀπάσας τὰς χειρονομίας, ἀπάσας τὰς πράξεις
 τοῦ προσώπου ἢ τῶν περὶ αὐτὸν δεκαπέντε ἢ εἴκοσι
 προσώπων, ἀλλ' ὀφείλει νὰ μὴ παραλίπη τὰς ἀναλογίας,
 τὰς σχέσεις, τὰς ἀναφοράς· καὶ πρῶτον μὲν ὀφείλει ἀ-
 κριβῶς νὰ τηρήσῃ τὴν ἀναλογίαν τῶν διαφόρων πράξεων
 τοῦ ἀπεικονιζομένου ἀνθρώπου· διῆλα δὴ νὰ περιγράψῃ
 ζωηρότερον τὰς φιλοδόξους αὐτοῦ πράξεις, ἢ νὰ φιλό-
 δοξος, τὰς φιλαργύρους, ἢ νὰ φιλάργυρος, τὰς βιαίας,
 ἢ νὰ βίαιος· εἶτα δὲ νὰ ἐξετάσῃ τὴν ἀμοιβαίαν σχέ-
 σιν τῶν αὐτῶν πράξεων, τουτέστι νὰ προκαλέσῃ ἀπάν-
 τησιν δι' ἀπαντήσεως, νὰ αἰτιολογήσῃ ἀπόφασίν τινα, αἰ-
 σθημα, ἰδέαν, διὰ προηγουμένης ἰδέας, αἰσθήματος, ἀπα-

φάσεως, καὶ πρὸς τούτοις, διὰ τῆς παρούσης καταστάσεως τοῦ προσώπου, ἔτι δὲ πλέον διὰ τοῦ γενικοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἔν τε τῷ φιλολογικῷ καὶ γραφικῷ ἔργῳ δέον ν' ἀπεικονίζεται οὐχὶ τὸ ἐξωτερικὸν φαινόμενον τῶν ὄντων καὶ τῶν συμβεβηκότων, ἀλλὰ τὸ σύνολον τῶν σχέσεων καὶ ἐξαρτήσεων αὐτῶν, τουτέστιν ἡ λογικὴ αὐτῶν. Οὕτω κατὰ γενικὸν κανόνα παντὸς πραγματικοῦ ὄντος οὐσιῶδες στοιχεῖον εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἢ ἡ ἐξωτερικὴ λογικὴ αὐτοῦ, καὶ τὸ στοιχεῖον τοῦτο καθήκον ἔχει ὁ τεχνίτης νὰ διαγνώσῃ καὶ ἀπεικονίσῃ, ἐν ἄλλαις λέξεσι τὴν κατασκευὴν, τὴν σύνθεσιν, τὴν συναρμογὴν αὐτοῦ.

Τροποποιῶντες κατὰ τὰ ἐκτεθέντα τὸν πρῶτον ὀρισμὸν, οὐδόλως καταστρέφομεν, ἀλλὰ βελτιοῦμεν αὐτόν. Οὕτω δὲ ἡ τέχνη χαρακτῆρα ὑψηλότερον κεκτημένη, κχιίσταται ἔργον τῆς διανοίας καὶ οὐχὶ μόνης τῆς χειρὸς.

Ε'

Ἄλλ' ἄρά γε τοῦτο καὶ μόνον ἀρκεῖ καὶ εἶναι ἀληθές, ὅτι τὰ ἔργα τῆς τέχνης περιορίζονται ἀπλῶς εἰς τὴν παράστασιν τῶν σχέσεων τῶν μερῶν; Οὐδόλως, διότι αἱ μέγιστα σχολαὶ εἰσὶν ἰδίως αἱ μᾶλλον ἀλλοιοῦσαι τὰς πραγματικὰς σχέσεις.

Ἐξετάσατε, π. χ. τὸν μέγιστον ἀντιπρόσωπον τῆς Ἰταλικῆς σχολῆς, τὸν Μιχαήλ Ἀγγελον, καὶ ὠρισμένως

ἀνασκοπήσατε τὸ ἀριστούργημα αὐτοῦ, τὰ τέσσαρα μαρ-
 μάρινα ἀγάλματα, ἅτινα ἐν Φλωρεντίᾳ εἰσὶ τεθειμένα
 ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν Μεδίκων. Οἱ μὴ τὸ πρωτότυπον ἰδόν-
 τεσ, γινώσκουσι τοῦλάχιστον τὰ ἀντίγραφα. Ἀληθῶς οἱ
 ἄνδρες ἐκεῖνοι, ἰδίως δὲ αἱ γυναῖκες, αἵτινες κατακε-
 κλιμέναι καθεύδουσιν ἢ τοῦ ὕπνου ἐξεγείρονται δὲν ἔχουσι
 τὰς ἀναλογίας τῶν μερῶν πραγματικῶν προσώπων. Οὐδ'
 ἐν Ἰταλίᾳ ὑπάρχουσι τοιοῦτοι. Θὰ ἴδῃτε βεβαίως εὐει-
 δεῖς νεανίας κομψῶς ἐνδεδυμένους, χωρικοὺς εὐοφθάλμους
 καὶ ὑψαύχενας, πρωτότυπα ἀκαδημίας, τοὺς μυῶνας
 ἰσχυροὺς ἔχοντας, καὶ ἀγριωπὸν τὸ παράστημα· ἀλλ'
 οὔτε ἐν κώμῃ τινί, οὔτ' ἐν τελετῇ, οὔτ' ἐν τοῖς ἐργα-
 στηρίοις, ἐν Ἰταλίᾳ ἢ ἀλλαχοῦ, τανῦν, ἢ κατὰ τὸν ΙΖ'
 αἰῶνα, πραγματικὸς ἀνὴρ ἢ γυνὴ ὁμοιάσέ ποτε πρὸς
 τοὺς ὀργίλους ἥρωας, τὰς κολοσσιαίας καὶ ἀπέλπιδας
 παρθένους, ἃς ὁ μέγας ἀνὴρ ἐξέθετο ἐν τῷ ἐπιταφίῳ πα-
 ρεκκλησίῳ. Τοὺς τύπους τούτους, ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος ἤν-
 τλησεν ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ μεγαλοφυΐας καὶ τῆς ἰδίας
 καρδίας, ἀνὴρ ἐρημίτης, φιλόσοφος καὶ φιλοδίκαιος, ἀνὴρ
 παρράφορος καὶ γενναῖος, πλανώμενος ἐν μέσῳ ἀνθρώπων
 ἀνάνδρων καὶ διεφθαρμένων, μεταξὺ τῆς προδοσίας καὶ
 τῆς βίας, πρὸ τοῦ ἀνηκέστου θριάμβου τῆς τυραννίας καὶ
 τῆς ἀδικίας, ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πα-
 τριδος, αὐτὸς οὗτος ἀπειλούμενος τὴν ζωὴν καθ' ἐκά-
 στην, αἰσθανόμενος, ὅτι ἔζη κατὰ χάριν καὶ ἴσως ἐπὶ
 χρόνον βραχὺν, ἀνίκανος νὰ κύψῃ καὶ ὑποταχθῇ, καὶ
 μόνην ἔχων καταφυγὴν τὴν τέχνην, δι' ἧς ἐν τῇ σιγῇ

τῆς δουλείας ἡ μεγάλη αὐτοῦ καρδιά καὶ ὁ ἀπελπισμὸς ἐλάλουν ἔτι. Ἐγραφεν ἐπὶ τῆς βάψεως τοῦ καθεύδοντος ἀγγέλματός του.

Grato m' é il sonno, e più l' esser di sasso
Mentre che il danno e la vergogna dura ;
Non veder, non sentir m' é gran ventura
Però non mi destar, deh! parla basso 1.

Τοιχῦτα σχήματα ἀπεκάλυψεν αὐτῷ τὸ αἶσθημα· ἵνα δ' ἐκφράσῃ αὐτὸ μετέβαλε τὰς συνήθεις ἀναλογίας, ἐμήκυνε τὸν θώρακα καὶ τὰ μέλη, συνέστρεψε τὸν κορμὸν ἐπὶ τοῦ ἰσχίου, ἔσκαψε τὸ κοῖλον τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἐχάραξε τὸ μέτωπον διὰ ρυτίδων παρεμφερῶν πρὸς τὴν ἀνάσπασιν τῶν ὀφρύων τοῦ λέοντος, ἐξώγκωσεν ἐπὶ τοῦ ὦμου ὄρος μυῶν, ἐπέτεινεν ἐπὶ τοῦ ἐχίνου τοὺς τένοντας καὶ σπονδύλους ἐχομένους ἀλλήλων, δίκην σιδηρᾶς ἀλύσεως λίαν τεταμένης, ἧς οἱ κρεῖκοι μέλλουσι νὰ συντριβῶσι.

Ἐξετάσωμεν ἐπίσης τὴν φλαμανδικὴν σχολήν, ἐν δὲ τῇ σχολῇ ταύτῃ τὸν μέγαν Φλαμανδὸν Rubens, καὶ ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Rubens, μίαν τῶν ἀρίστων γραφῶν αὐτοῦ,

- 1 Ὁ ὕπνος μοὶ ἀρέσει, νὰ ᾔμαι λίθος χαίρω
Ἐνὸς βασιλεύουν τὸ αἶσχος κ' ἡ κακία·
Τυφλή, κωφή, νὰ μένω μὲ εἶνε εὐτυχία,
Πλὴν, φεῦ! μὴ μ' ἐξυπνήσῃς, σιγὰ, δὲν ὑποφέρω*.

* Ἀποσπῶμεν τοὺς ὠραίους τούτους στίχους ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Ε. Μαυρογιάννη μεταφρασθείσης «Βιογραφίας τῶν μεγάλων Καλλιτεχνῶν τῆς Ἰταλίας.»

τὴν *Πανήγυριν* (La Kermesse). Ὡς ὁ Μιχαήλ Ἀγγελος, παραλείπει καὶ οὗτος τὴν μίμησιν τῶν συνήθων ἀναλογιών. Μετάβητε εἰς Φλανδρίαν, θεωρήσατε τοὺς τύπους ἐν ὧρα μάλιστα ἀγαλλιάσεως καὶ εὐωχίας, ἐν ταῖς τελεταῖς τῆς Καυάντης, ἐν Ἀμβέρσῃ ἢ ἀλλαχοῦ· θὰ ἴδῃτε ἀγαθοὺς ἀνθρώπους, τρώγοντας καλῶς, πίνοντας κάλλιον, καπνίζοντας μετὰ πολλῆς ψυχικῆς γαλήνης, φλεγματικούς καὶ εὖ φρονοῦντας, ἀπαθεῖς ὅλως καὶ μεγάλα ἔχοντας ἀκανόνιστα χαρακτηριστικά, παρεμφερεῖς λίαν πρὸς τὰ πρόσωπα τοῦ Teniers, ἀλλὰ τὰς κτηνώδεις ἐκείνας μορφὰς τῆς *Πανηγύρεως* οὐδαμοῦ θέλετε συναντήσῃ. Καὶ ἀληθῶς ἄλλοθεν ἤρυσατο αὐτὰς ὁ Rubens. Μετὰ τοὺς φρικώδεις θρησκευτικούς πολέμους, ἡ λιπαρὰ Φλανδρία ἐπὶ χρόνον μακρὸν δηρωθεῖσα, ἀπῆλκυσε τέλος τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀστικῆς ἀσφαλείας. Ἡ γῆ αὐτῆς εἶναι τοσοῦτον γόνιμος καὶ οἱ ἄνθρωποι τοσοῦτον συνετοί, ὥστε τὰχιστα ἀπέκτησαν τὴν εὐημερίαν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν. Ἐκαστος ἡσθάνετο τὸν νέον τοῦτον πλοῦτον καὶ τὴν ὀλβιότητα· ἡ δὲ τοῦ παρόντος καὶ παρελθόντος ἀντίθεσις ὤθει εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τὰς κτηνώδεις σωματικὰς ὁρμὰς τῶν ἀνθρώπων ἀφιερμένων δίκην ἵππων καὶ ταύρων μετὰ μακρὰν νηστείαν εἰς χλοερὸν λειμῶνα καὶ παχείας νομάς. Ὁ Rubens ἡσθάνετο αὐτὰς ἐν ἐκυτῷ, τὴν δὲ ποίησιν τοῦ ἀφρόνου ὑλικοῦ βίου, τῆς θυμῆρους καὶ ἀκολάστου σαρκὸς, τῆς κτηνώδους καὶ ὑπερχειλιζούσης χαρᾶς ἐνέφαινον τὰ παρ' αὐτοῦ εἰκονιζόμενα σφριγῶντα καὶ ἱμερόεντα γυμνὰ σώματα. Ἰνα ἐκφράσῃ τὸ αἰσθηματοῦτο

ἐν τῇ *Παρηγήρῳ*, ἐπλάτυνε τὰ στέρνα, ἐπάχυνε τοὺς γλουτοὺς, ἐλύγισε τὴν ὀσφύν, ἐχρωμάτισε τὰς παρειάς, ἐσκεδάσε τὴν κόμην, ἤναψεν ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἀγρίαν φλόγα ἀκαθέκτου ἐπιθυμίας, ἔριψεν εἰς τὸ μέσον τὸν θόρυβον τοῦ κώμου, τῶν συντετριμμένων φιαλῶν τοῦ οἴνου, τῶν ἀνατρεπομένων τραπεζῶν, τῶν ὠρυγμῶν, τῶν ἀσπασμῶν, τῶν ὀργίων, καὶ τὸν καταπληκτικώτατον θρίαμβον τῆς ἀνθρωπίνης ἀποκτηνώσεως, ἣν γραφίς ζωγράφου δύναται νὰ εἰκονίσῃ.

Τὰ δύο ταῦτα παραδείγματα δεικνύουσιν, ὅτι ὁ τεχνίτης μεταποιῶν τὰς σχέσεις τῶν μερῶν, μεταποιεῖ αὐτὰς κατὰ τρόπον αἰσθητὸν ποιῶντα τὸν οὐσιώδη χαρακτῆρα τοῦ ἀντικειμένου, καὶ ἐπομένως τὴν κυρίαν ιδέαν, ἣν περὶ αὐτοῦ ἔχει. Τὸν τοιοῦτον χαρακτῆρα οἱ φιλόσοφοι καλοῦσιν οὐσίαν τῶν πραγμάτων· καὶ τούτου ἕνεκα λέγουσιν, ὅτι ἡ τέχνη σκοπὸν ἔχει τὴν ἐκδήλωσιν τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων. Παραλείποντες τὴν τεχνικὴν ταύτην λέξιν, λέγομεν ἀπλῶς, ὅτι ἡ τέχνη σκοπεῖ νὰ ἐκδηλώσῃ τὸν κύριον χαρακτῆρα, ιδιότητά τινα ἐξέχουσαν καὶ πρωτίστην, ἔποψίν τινα σπουδαίαν, ἕξιν τινα οὐσιώδη τοῦ ἀντικειμένου. Εἶναι δὲ οὐσιώδης χαρακτήρ ἡ ιδιότης, ἐξ ἧς πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἢ τοῦλάχιστον πολλαὶ ἄλλαι ιδιότητες ἀπορρέουσι κατὰ σταθερὰς σχέσεις. Ἡ ἀφρημένη αὕτη ἐξήγησις διὰ παραδειγμάτων κατασταθήσεται σαφής.

Ὁ οὐσιώδης τοῦ λέοντος χαρακτήρ κατατάσσει αὐτὸν ἐν τῇ φυσικῇ ἱστορίᾳ εἰς τὴν τάξιν τῶν μεγάλων σαρκο-

φύγων ζώων· πᾶσαι δὲ σχεδὸν αἱ φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ αὐτοῦ ιδιότητες ἀπορρέουσιν ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τούτου, ὡς ἐκ πηγῆς. Ἐν πρώτοις ἔχει τοὺς ὀδόντας δίκην τομέων, τὴν δὲ γνάθον ἐπιτηδείαν πρὸς τὸ λεαίνειν καὶ σχίζειν, καὶ ἀναγκαιῶς, διότι καθὸ σαρκοφάγον τρέφεται ἐκ τῆς σαρκὸς τῶν ἀλισκομένων ζώων. Ἰνα δὲ ποιῇται χρῆσιν τῶν δύο τούτων φοβερῶν λαβίδων, δεῖται μυῶν μεγίστων, καὶ ἀναλόγων κροταφικῶν κοιλωμάτων, περιεχόντων τοὺς μῦς τούτους. Προστεθείσθωσαν τούτοις οἱ τῶν ποδῶν ὀξεῖς καὶ συστελλόμενοι ὄνυχες, ἡ τῶν ἄκρων τῶν δακτύλων εὐκαμψία, ἡ τῶν μηρῶν θαυμασία ἐλαστικότης, δι' ἧς ἐξακοντίζεται ὡς βέλος, οἱ καθαρῶς τὴν νύκτα ὀρῶντες ὀφθαλμοί, διότι ἡ νύξ εἶναι προσφορτώτη εἰς τὴν θήραν. Φυσιολόγος δεικνύων μοι σκελετὸν, ἔλεγεν· «Εἶναι σιαγὼν τεθειμένη ἐπὶ τεσσάρων ποδῶν». Ἀνάλογοί δ' εἰσὶ καὶ πᾶσαι αἱ ἠθικαὶ αὐτοῦ ιδιότητες· πρῶτον μὲν τὸ αἵμοχαρὲς, ἡ ἀνάγκη νωποῦ κρέατος, ἡ ἀποστροφή πύσης ἄλλης τροφῆς· εἶτα ἡ δύναμις καὶ ὁ νευρικός πυρετός, δι' οὗ συγκεντροῦ καταπληκτικὰς δυνάμεις ἐν τῷ βραχεῖ χρόνῳ τῆς προσβολῆς ἢ τῆς ἀμύντης· ἀντιστρόφως δὲ αἱ ὑπναλέαι τάσεις, ἡ σοβαρὰ καὶ κατηφὴς ἀδράνεια ἐν ταῖς ὥραις τῆς ἀπραξίας, τὰ μακρὰ χασμήματα μετὰ τὴν παραφορὰν τῆς θήρας. Πᾶσαι αὗται αἱ ιδιότητες ἀπορρέουσιν ἐκ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ ὡς σαρκοφάγου καὶ διὰ τοῦτο ὠνομάσαμεν αὐτὸν οὐσιώδη χαρακτῆρα.

Ἐξετάσωμεν νῦν ἄλλην περίπτωσιν δυσκολωτέραν, χύ-

ραν ὁλόκληρον μετὰ τῶν ἀπείρων αὐτῆς λεπτομερειῶν, τῶν οἰκοδομῶν, τῆς θεάς, τῆς καλλιεργείας, μετὰ τῶν φυτῶν αὐτῆς, τῶν ζώων, τῶν κατοίκων, τῶν πόλεων, τὰς Κάτω Χώρας παραδείγματος χάριν. Οὐσιώδης τῆς χώρας ταύτης χαρακτήρ εἶναι ὁ σχηματισμὸς αὐτῆς διὰ προσχώσεων, τουτέστι διὰ τῶν μεγάλων ἐναποταμιεύσεων χωμμάτων, ἅτινα παρασύροντες οἱ ποταμοὶ συσσωρεύουσιν εἰς τὰς ἐκβολὰς αὐτῶν. Ἐκ τούτου καὶ μόνου τοῦ γεγονότος παράγονται πλείσται ὅσαι ιδιότητες ἀποτελοῦσαι τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς τῆς χώρας, καὶ ἀναγόμεναι οὐ μόνον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆς φύσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ πνεῦμα αὐτὸ καὶ τὰς ἠθικὰς καὶ φυσικὰς ιδιότητας τῶν κατοίκων καὶ τῶν ἔργων αὐτῶν. Καὶ πρῶτον μὲν ἐν τῇ ἀψύχῳ φύσει αἱ ὑγραὶ καὶ γόνιμοι πεδιάδες, ἀναγλαῖον ἀποτελέσμα τῶν πολλῶν καὶ εὐρέων ποταμῶν, καὶ τοῦ ἀφθόνου ἐναποταμιεύματος φυτικῆς γῆς. Αἱ πεδιάδες αὗται εἰσὶ πάντοτε χλοεραὶ, διότι οἱ μεγάλοι ἥρεμοι καὶ νωχελῶς ῥέοντες ποταμοί, αἱ ἐν τῷ ὁμαλῷ καὶ ὑγρῷ ἐδάφει εὐκόλως σχηματιζόμεναι ἀνάρητοι διώρυγες, συντηροῦσι δρόσον διηνεκῇ. Δύνασθε ἐπομένως νὰ φαντασθῆτε τὴν θεάν τῆς χώρας ταύτης, τὸν ὑπῶχρον καὶ ὑετώδη οὐρανὸν ἀπαύστως ἐκχέοντα ὄμβρον καὶ ἐν αἰθρίᾳ ὑπὸ ἐλαφρῶν καλυπτόμενον ἀτμῶν, δίκην λεπτοῦ ὑφάσματος, ἀναδιδομένων ἐκ τοῦ ὑγροῦ ἐδάφους καὶ σχηματιζόντων θόλον διαφανῆ, ὕψισμα αἰθέριον ἐκ νιφάδων χιόνος ὑπεράνω τοῦ χλοάζοντος καὶ ἀτέρμονος κανοῦ, ὅπερ κυκλικῶς διαγράφεται ἐν τῷ ὀρίζοντι. Ἐν τῇ

ἐμψύχῳ φύσει αἱ ἐκτεταμέναι αὗται καὶ παχεῖται νομαὶ προσελκύουσι τὰ μεγάλᾳ ποίμνια, ἅτινα ἐνοκλάζοντα ἡρέμα εἰς τὸ χόρτον ἢ τρώγοντα ἀπλήστως ποικίλλουσι τῇδε κακεῖσε διὰ κηλίδων ξανθῶν, λευκῶν, μελαίνων τὴν ἀπεριόριστον ὁμαλήν καὶ πρασίνην ἐπιφάνειαν. Ἐν-τεῦθεν ἡ πληθώρα γάλακτος καὶ κρέατος, ἅτινα μετὰ τῶν δημητριακῶν καρπῶν παρέχουσι τοῖς κατοικοῖς ἀφθονον τροφήν εὐώνως. Δύναται τις εἰπεῖν, ὅτι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ τὸ ὕδωρ παράγει τὸ χόρτον, τοῦτο δὲ τὰ ποίμνια, ἅτινα παράγουσι τὸν τυρὸν, τὸ βούτυρον καὶ τὸ κρέας καὶ ὅτι πάντα ταῦτα μετὰ τοῦ ζύθου παράγουσι τὸν κάτοικον. Τῶντι ἐκ τῆς παχείας ταύτης ζωῆς καὶ τοῦ φυσικοῦ ὀργανισμοῦ, ὅστις εἶναι ἔμπλεως ὑγρασίας, γεννᾶται ἡ φλαμανδικὴ κρᾶσις, ἡ φλεγματικὴ φύσις, αἱ κανονικαὶ ἑξέεις, ἡ πνευματικὴ καὶ νευρικὴ ἡρεμία, ἡ προσήκουσα τῆς ζωῆς ἐκτίμησις, ἡ ἀδιάκοπος εὐχαρίστησις, ὁ ἔρως τῆς εὐημερίας, ἐπομένως ἡ τῆς καθαριότητος ἐπικράτησις, καὶ ἡ τοῦ ἀνέτου βίου τελειότης. Ἐν ταῖς ἐσχηματισμέναις διὰ τῆς προσχώσεως χώραις, ὁ χάλις ἐλλείπει· ὅθεν ἀντὶ λίθων μεταχειρίζονται πλίνθους ἢ κεράμους· ἐπεὶ δὲ αἱ βροχαὶ εἰσι ῥαγδαῖαι καὶ συνεχεῖς, αἱ στέγαι τῶν οἰκιῶν εἰσι λίαν κεκλιμέναι· διὰ δὲ τὸ ἀδιάλειπτον τῆς ὑγρασίας, ἐπιχρῶσι τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους. Ἐπομένως πόλις φλαμανδικὴ εἶναι ἄθροισμα οἰκοδομῶν ἐρυθροειδῶν ἢ φαιῶν πάντοτε καθαρῶν, πολ-λάκις δὲ στιλπνῶν, αἵτινας τὰς στέγας ἔχουσι προεξεχούσας· τῇδε κακεῖσε ὑφούται ἀρχαία ἐκκλησία ὠκοδομη-

μένα ἐκ χαλίκων (galets) ἢ μικρῶν λίθων συγκεκολλημένων διὰ γύψου, ὁδοὶ δὲ φιλοκάλως κατασκευασμέναι ἐπιδεικνύουσιν ἑκατέρωθεν τὴν ἀπαράμιλλον καθαριότητα τῶν λιθοστρώτων παρόδων. Ἐν Ὀλλανδίᾳ, εἰσὶ ταῦτα κατασκευασμένα ἐκ πλίνθων καὶ ἔχουσι πολλάκις ἐγκατεσπαρμένην ἀργιλόπλαστον ὕλην· τὴν πέμπτην τῆς πρωίας αἱ ὑπηρέτριαι γονυπετεῖς πλύνουσιν αὐτὰ διὰ μάκτρου. Ῥίψατε τὸ βλέμμα διὰ τῶν λαμπουσῶν ὑάλων· εἰσέλθετε εἰς κλοῦθ κεκοσμημένον δι' ἀνθηρῶν δένδρων, οὗ τὸ ἔδαφος καλύπτεται ὑπὸ ψάμμου ἀπαύστως ἀνακκινιζομένης· ἐπισκέφθητε τὰ φέροντα ζωηράς καὶ γλυκείας γραφάς καπηλεῖα, ἐν οἷς εἰσὶ κατὰ σειρὰν τεθειμένοι οἱ φαιόχρους καὶ στρογγύλοι πίθοι, ἐν οἷς ὁ ξανθὸς ἀφρὸς ἐκχεῖται φιαλῶν περιέργως ἐξεργασμένων. Ἐν ἀπάσαις ταύταις τοῦ συνήθους βίου ταῖς λεπτομερεσίαις, ἐν ἀπάσαις ταύταις ταῖς ἐνδείξεσι τῆς ἐνδομύχου εὐχαριστήσεως καὶ τῆς διαρκοῦς εὐδαιμονίας, θὰ ἴδῃτε τὰ ἀποτελέσματα τοῦ θεμελιώδους χαρακτῆρος, ὅστις εἶναι ῥριζωμένος ἐν τε τῷ κλίματι καὶ τῷ ἐδάφει, ἐν τῷ γένει τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων, ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῷ ἀτόμῳ.

Ἐκ τῶν ἀναριθμήτων τούτων ἀποτελεσμάτων κρίνατε περὶ τῆς σπουδαιότητος αὐτοῦ. Τὸν χαρακτῆρα τοῦτον ἡ τέχνη σκοπεῖ νὰ ἐξαγάγῃ εἰς τὸ φῶς, καὶ ἂν ἡ τέχνη ἀναλαμβάνῃ τὴν ἀποστολὴν ταύτην, ὁ λόγος εἶναι, ὅτι ἡ φύσις εἶναι ἀνεπαρκής. Διότι ἐν τῇ φύσει ὁ χαρακτῆρ ἀπλῶς ἐξέχει, ἀλλὰ τῇ τέχνῃ ἀπόκειται νὰ καταστήσῃ

αὐτὸν ἐμφανῆ καὶ τέλειον. Ὁ χαρακτήρ οὗτος διαπλάσσει τὰ πραγματικὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ δὲν διαπλάσσει αὐτὰ ἐντελῶς, διακωλυόμενος ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ ὑπὸ μυρίων ἄλλων προσκομμάτων. Διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐγχαράξῃ τὴν σφραγίδά αὐτοῦ βαθέως καὶ ὁρατῶς ἀποχρώντως εἰς τὰ ἀντικείμενα, ἐν οἷς ὑπάρχει. Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τὸ κενὸν τοῦτο, καὶ, ἵνα πληρώσῃ αὐτὸ, ἐπενόησε τὴν τέχνην.

Τφόντι ἐξετάσωμεν αὖθις τὴν Πανήγυριν τοῦ Rubens. Τὰ σφριγῶντα γύναια, οἱ οἰνοβαρεῖς ἐκεῖνοι, ἅπαντα τὰ στήθη καὶ τὰ στρογγύλα πρόσωπα κτηνῶν ἀχαλινώτων καὶ σιτίων ἐμπεφορημένων εἶχον ἴσως ἀναλογίαν τινὰ πρὸς συγχρόνους μορφάς. Ἡ πλουσία καὶ λιπαρὰ φύσις ἔτεινεν εἰς παραγωγὴν ἀναλόγων ἡθῶν καὶ σωματίων, ἀλλὰ δὲν κατάρθου αὐτὸ καθ' ὁλοκληρίαν. Ἄλλα ἐπιπροσθοῦντα αἷτια κατέστελλον τὴν ὁρμὴν τῆς πλαστικῆς δυνάμεως. Καὶ πρῶτον μὲν ἡ πενία· ἐν τοῖς καλλίστοις χρόνοις καὶ τόποις πολλοὶ ἄνθρωποι δὲν τρέφονται καλῶς, καὶ ἡ ἀσιτία, τοῦλάχιστον ἢ ἐν μέρει ἀποχὴ, ἢ ἔνδεια, ὁ μὴ καθαρὸς ἀήρ καὶ πάντα τὰ παρομαρτοῦντα κακὰ διακωλύουσι τὴν πλήρη τῆς σαρκὸς ἀνάπτυξιν· ὁ πάσχων ἄνθρωπος εἶναι ἀσθενέστερος καὶ μᾶλλον συνεσταλμένος. Ἡ θρησκεία, ὁ νόμος, ἡ ἀστυνομία, αἱ διὰ τῆς τακτικῆς ἐργασίας, τῆς ἀγωγῆς συντρεχούσης, προσ-αποκτώμεναι ἑξεις, πρὸς τὸ αὐτὸ φέρουσι τέλος. Ἐξ ἐκατὸν ἀτόμων, ἅτινα ἐν εὐνουστέραις περιστάσεσιν ἐδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ ὁ Rubens ὡς πρωτότυπα, πέντε ἢ ἑξ

ὥς, ἐδύναντο μόνον νὰ χρησιμεύσωσιν αὐτῷ. Ταῦτα δὲ τὰ πέντε ἢ ἐξ ὑπαρκτὰ πρόσωπα, ἅτινα ἐν ταῖς τελεταῖς ἠδύνατο οὗτος νὰ ἴδῃ, ἐπεσκήαζοντο ὑπὸ πολλῶν ἄλλων κατωτέρων καὶ κοινοτέρων μορφῶν. Λάβετε πρὸς τούτοις ὑπ' ὄψιν, ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἐθεώρει αὐτὰ, δὲν εἶχον τὸ σχῆμα, τὴν ἔκφρασιν, τὴν παραφορὰν, τὸ ἔνδυμα, τὸ ἀνειμένον τῆς περιβολῆς, δι' ὧν καταφανὴς γίγνεται ἡ περίσσεια τῆς σωματικῆς εὐρωστίας καὶ φαιδρότητος. Τοιαῦτα ἔχουσα μειονεκτήματα ἡ φύσις ἐκάλει ἀρωγὸν τὴν τέχνην· διότι μὴ δυναμένη ἀποχρώντως νὰ ἐκδηλώσῃ τὸν χαρακτῆρα, ἀναγκασίως ἔπρεπε νὰ ἀναπληρωθῇ ὑπὸ τοῦ τεχνίτου.

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει ἐν παντὶ καλλιτεχνήματι ἐξόχῳ. Ὅτε ὁ Ῥαφαήλ ἐποίει τὴν *Γαλάτειαν* αὐτοῦ ἔγραφεν, ὅτι ἐν ἐλλείψει ὠραίων γυναικῶν ἠκολούθει ἰδίαν τινὰ πρωτότυπον ἰδέαν. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι κατ' ἴδιον τρόπον κατανοῶν οὗτος τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, τὴν γαλήνην, τὴν εὐτυχίαν, τὸ ἀγέρωχον, τὴν γοητείαν αὐτῆς, δὲν εὑρίσκει πρωτότυπον ζῶν, ἵνα ἐκφράσῃ αὐτὴν ἀποχρώντως. Ἡ χωρική ἢ ἡ ἐργάτις, ἥτις πρὸ αὐτοῦ ἴστατο, εἶχε τὰς χεῖρας δυσμόρφους ἐκ τῆς ἐργασίας, τοὺς πόδας ἡλλωιωμένους ἐκ τῆς ὑποδύσεως, τὸν ὀφθαλμὸν δειλὸν καὶ ἄγριον ἐκ τῆς αἰδοῦς, ἢ ταπεινὸν ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος. Καὶ αὕτη ἡ Φορναρίνα¹ αὐτοῦ ἔχει τοὺς ὤμους ὑπὲρ τὸ δέον πρὸς τὰ κάτω πίπτοντας, τὸ ὀπισθοβράχιον ἰσχνόν, τὸ ἦθος ἄχαρι καὶ νωθρόν· ἵνα δὲ εἰκονίσῃ αὐτὴν

1 Ταύτης εἰσὶ δύο εἰκόνες ἐν τοῖς μεγάροις Sciarra καὶ Borghese.

κατὰ τὸν Φαρνέσιον τρόπον, ἠναγκάσθη νὰ μετασχηματίσῃ καὶ ἀναπτύξῃ τὸν ὑπὸ τῆς φύσεως ἀτελῶς ὑποδεικνυόμενον χαρακτῆρα.

Οὕτω παντὸς τεχνουργήματος ἀπαραίτητόν ἐστι τὸ καταστῆσαι τὸν οὐσιώδη ἢ τοῦλάχιστον σπουδαῖον χαρακτῆρα, ὅσον οἷόν τε ἐξέχοντα καὶ ὁρατὸν πρὸς τοῦτο δ' ὁ τεχνίτης αἴρει τὰ ἐπιπροσθούντα κωλύματα, ἐκλέγει, ὅ,τι ἐκδηλοῖ, διορθοῖ δὲ καὶ ἀνασκευάζει ὅ,τι ἄλλοι οἱ ἢ καταστρέφει αὐτόν.

Οὐχὶ δὲ μόνον τὰ ἔργα, ἀλλὰ καὶ οἱ τεχνῖται αὐτοί, ὁ τρόπος τουτέστι δι' οὗ αἰσθάνονται οὗτοι, ἐπινοοῦσι καὶ παράγουσι περιλαμβάνεται ἐν τῷ ἐκτεθέντι ὁρισμῷ τοῦ τεχνουργήματος. Ἀναπόφευκτον παντὸς τεχνίτου προσὸν, ὅπερ οὐδεὶς πόνος οὐδὲ μελέτη δύναται ν' ἀναπληρώσῃ, εἶναι ἡ πρωτότυπος αἴσθησις, ἥς ἀμοιρῶν οὗτος καθίσταται ἀπλοῦς ἀντιγραφεὺς· τουτέστιν ἡ ἰσχυρὰ καὶ ἰδιάζουσα ἐντύπωσις ἡ παραγομένη ἐκ τῆς ἀντιλήψεως χαρακτῆρός τινος. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, ὅταν ἄνθρωπός τις γεννᾶται μεγαλοφυῆς, αἱ ἀντιλήψεις αὐτοῦ, ἡ τοῦλάχιστον ὁρισμένου εἰδους αἱ ἀντιλήψεις, εἰσὶ λεπταὶ καὶ ταχεῖαι· κατανοεῖ οὗτος καὶ διακρίνει φυσικῶς καὶ μετὰ πολλῆς ὀξυδερκείας τὰς λεπτὰς διαφορὰς καὶ τὰς σχέσεις, ὅτε μὲν τὸ θρηνηῶδες ἢ ἡρωϊκὸν σειρᾶς ἤχων, ὅτε δὲ τὸ ἀγέρωχον ἢ τήννωχέλειαν σχήματος, ὅτε δὲ τὸν πλοῦτον ἢ τὴν ἐγκράτειαν δύο συμπληρωτικῶν ἢ συναφῶν τόνων· διὰ ταύτης τῆς δυνάμεως εἰσδύων εἰς τὸ ἐσώτερον τῶν πραγμάτων φαίνεται ὀξυδερκέστερος τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· ἡ τοσοῦτον δὲ ζωηρὰ καὶ προσωπικὴ αὐτῇ

συναίσθησις δὲν μένει ἀδρανής· πᾶσα ἡ νοοῦσα καὶ νευρική μηχανὴ δέχεται κατ' ἀντανάκλασιν τὴν αὐτὴν δόνησιν. "Αὐτὸν ὁ ἄνθρωπος ἐκφράζει τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ συναίσθημα· τὸ σῶμα ποιεῖ κινήσιν τινα, τὸ σχῆμα καθίσταται μιμικὸν, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσῃ ἐξωτερικῶς ὅ,τι συνέλαβεν ἐν τῇ διανοίᾳ· ἡ φωνὴ ζητεῖ κάμψεις μιμητικὰς, ὁ λόγος εὐρίσκει λέξεις χρωματισμένους, ἀπρόοπτα σχήματα, ὕφος ἐσχίματισμένον, πεπλασμένον, ὑπερβολικόν· εἶναι φανερόν, ὅτι ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ἀρχικὴν ὥθησιν ὁ ἐνεργῶν ἐγκέφαλος ἀνέπλασεν ἐντελῶς καὶ μετεσχημάτισε τὴν συλληφθεῖσαν ἔννοιαν, ὅτε μὲν διαφωτίσας καὶ μεγεθύνας αὐτὴν, ὅτε δὲ περικόψας καὶ ἀπορρίψας τὸ περιττόν· ἐν τῷ τολμηρῷ σκιαγραφήματι, ὡς ἐν τῇ βιαίᾳ γελοιογραφίᾳ, καταφανὴς γίγνεται ἡ τῆς ἀκουσίας ἐντυπώσεως δύναμις, ἣν κέκτηνται αἱ ποιητικαὶ φύσεις. Σπουδάσατε ἐπισταμένως τοὺς μεγάλους τεχνίτας καὶ τοὺς μεγάλους συγγραφεῖς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος· μελετήσατε τὰ σκιαγραφήματα, τὰ σχέδια, τὰ ἡμερολόγια, τὴν ἀλληλογραφίαν τῶν ἀρχαίων διδασκάλων· θὰ εὕρητε πανταχοῦ τὴν αὐτὴν ἔμφυτον μέθοδον. "Ας κοσμήσῃ αὐτὴν ὁ θέλων δι' ὠραίων ὀνομάτων, ἃς ὀνομάσῃ ἔμπνευσιν, μεγαλοφυΐαν, καλῶς θέλει πράξει καὶ δικαίως· ἀλλ' ἵνα ἀκριβῶς τὸν προσήκοντα ὀρισμὸν διατυπώσῃ, κατ' οὐδένα τρόπον πρέπει ἐν σιγῇ νὰ παρέλθῃ τὴν ζωηρὰν αὐτόματον συναίσθησιν, ἥτις συνάγει περίξ ἐαυτῆς τὸν ὅμιλον τῶν ἰδεῶν, προσθέτουσα, μεταποιοῦσα, μεταπλάττουσα, μεταμορφοῦσα

καὶ μεταχειριζομένη αὐτὰς, ἵνα ἐξωτερικῶς ἐκδηλωθῇ.

Συμπληρώσαντες οὕτω τὸν ὅρισμόν τοῦ τεχνουργήματος, ρίψωμεν πρὸς στιγμὴν τὸ βλέμμα πρὸς τὰ ὀπίσω, καὶ θεωρήσωμεν τὴν ὁδόν, ἣν διηνύσαμεν. Ἐδυνήθημεν βεβαιωθῆναι ὅτι συλλάβωμεν ἔννοιαν περὶ τῆς τέχνης μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον ὑψηλὴν, καὶ ἐπομένως μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον ἀκριβῆ. Ἐνομίσαμεν τὸ πρῶτον, ὅτι τέλος ἔχει τὸ μιμεῖσθαι τὸ αἰσθητὸν φαινόμενον. Εἵτα δὲ τὴν ὑλικὴν τῆς διανοητικῆς μελέτης διαχωρίζαντες, εὗρομεν, ὅτι ἀπεικονίζει αὕτη τὰς σχέσεις τῶν μερῶν τοῦ αἰσθητοῦ φαινομένου. Τέλος παρατηρήσαντες, ὅτι αἱ σχέσεις δύνανται καὶ πρέπει νὰ μεταβάλλωνται, ἵνα ἀνυψώσωσι τὴν τέχνην εἰς τὸν κορυφαῖον αὐτῆς, ἐθέσαμεν τὸν κανόνα, ὅτι ἡ μελέτη τῶν σχέσεων τῶν μερῶν σκοπεῖ νὰ καταστήσῃ δεσπόζοντα χαρακτῆρα οὐσιώδη. Οὐδεὶς τῶν ὁρισμῶν τούτων καταστρέφει τὸν προηγούμενον, ἀλλὰ διορθοῦ καὶ σαφηνίζει αὐτόν, καὶ δυνάμεθα ἅπαντας συνεινούντες καὶ ὑποτάσσοντες τοὺς κατωτέρους τοῖς ἀνωτέροις νὰ συγκεφαλαιώσωμεν ὡς ἐξῆς ἅπασαν ἡμῶν τὴν ἐργασίαν. «Τὸ τεχνουργήμα τέλος ἔχει τὴν καθαρωτέραν καὶ πληρεστέραν οὐσιώδους ἢ ἐξέχοντος φυσικοῦ χαρακτῆρος, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ιδέας σπουδαίας, ἐκδηλώσει· πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τούτου, ποιεῖται χρῆσιν συνόλων ἡμερῶν συνδεσμένων, ὧν τροποποιεῖ συστηματικῶς τὰς σχέσεις. Ἐν ταῖς τρισὶ μιμητικαῖς τέχναις, τῇ γλυπτικῇ, γραφικῇ καὶ ποιήσει, τοῖς συνόλοις τούτοις ἀντιστοιχοῦσιν ἀντικείμενα πραγματικά».

ΣΤ'

Τούτου τεθέντος, πρόδηλόν ἐστι, ὅτι τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ἀνωτέρω ὁρισμοῦ εἶναι οὐσιῶδες, τὸ δὲ δεύτερον ἐπουσιῶδες. Ἐν πάσῃ τέχνῃ ἀπαιτεῖται μὲν ὅλον τι μερῶν συνδεδεμένων, ἅτινα ὁ τεχνίτης τροποποιεῖ πρὸς ἐκδήλωσιν ὠρισμένου χαρακτῆρος· ἀλλ' οὐδόλως ἐν πάσῃ τέχνῃ ἀπαιτεῖται καὶ ἡ συνύπαρξις πραγματικῶν ἀντικειμένων. Ἐὰν ἀπαντῶσιν ἄρα σύνολα μερῶν συνδεδεμένων, μὴ ἀπομιμηθέντα πραγματικὰ ἀντικείμενα, ἀναγκαίως ὑπάρχουσι καὶ τέχναι μὴ ἔχουσαι ἀφετηρίαν τὴν μίμησιν. Τοιαῦται εἰσὶν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ μουσικὴ. Τφόντι, παρεκτὸς τῶν σχέσεων, τῶν ἀναλογιῶν, τῶν ὀργανικῶν καὶ ἠθικῶν ἐξαρτήσεων, ἃς ἀντιγράφουσιν αἱ τρεῖς μιμητικαὶ τέχναι, εἰσὶ καὶ μαθηματικαὶ σχέσεις, ἃς συνιστᾷσιν αἱ δύο ἄλλαι, αἱ μὴ μιμητικαί.

Θεωρήσωμεν πρῶτον τὰς διὰ τῆς ὁράσεως καταληπτὰς μαθηματικὰς σχέσεις.—Τὰ τῷ ὀφθαλμῷ προσπίπτοντα μεγέθη δύνανται νὰ σχηματίζωσι πρὸς ἄλληλα σύνολα μερῶν συνδεδεμένων διὰ νόμων μαθηματικῶν. Διότι πρῶτον μὲν τμημὰ τι ξύλου ἢ λίθου δύναται νὰ ἔχῃ σχῆμα γεωμετρικόν, κυβικόν, κωνικόν, κυλινδρικόν ἢ σφαιρικόν, ὅπερ συνίστησι κανονικὰς ἀποστάσεως σχέσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων τῆς περιφερείας αὐτοῦ σημείων. —Προσέτι δὲ αἱ διαστάσεις αὐτοῦ δύνανται νὰ ᾧτι ποσότητες συνδεδεμέναι πρὸς ἀλλήλας κατ' ἀναλογίαν &

πλᾶς, ὧν ὁ ὀφθαλμὸς εὐκόλως ἀντιλαμβάνεται· τὸ δὲ ὕψος δις, τρίς, τετράκις μείζον τοῦ πάχους ἢ τοῦ πλάτους, ὅπερ ἀποτελεῖ δεύτερον εἰρμὸν σχέσεων μαθηματικῶν.—Τέλος πολλὰ τῶν τμημάτων τοῦ λίθου ἢ τοῦ ξύλου δύνανται νὰ ὦσι τεθειμένα τὰ μὲν ἐπὶ τὰ δέ, ἢ τὰ μὲν παρὰ τὰ δέ, κατὰ συμμέτρους ἀποστάσεις καὶ γωνίας δι' ἐξαρτήσεων μαθηματικῶν συνδεδεμένας.—Ἐπὶ τοιούτου συνόλου μερῶν ἀλληλενδέτων, θεμελιοῦται ἡ ἀρχιτεκτονική. Ὁ ἀρχιτέκτων συλλαβὼν τὸν δεῖνα ἢ δεῖνα ἐπικρατοῦντα χαρακτῆρα, τὴν γαλήνην, τὴν ἀπλότητα, τὴν ἰσχὺν, τὴν κομψότητα, ὡς πάλαι ποτὲ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Ῥώμῃ, ἢ τὸ παράδοξον, τὴν ποικιλίαν, τὸ ἀπειρον, τὴν φαντασίαν, ὡς ἐν ταῖς γοτθικοῖς χρόνοις, δύνανται νὰ ἐκλέξῃ καὶ συνενώσῃ τὰς σχέσεις, τὰς ἀναλογίας, τὰς διαστάσεις, τὰ σχήματα, τὰς θέσεις, συνελόντι δ' εἰπεῖν τὰς σχέσεις τῶν ὑλῶν τουτέστι μεγεθῶν τινῶν ὁρατῶν κατὰ τρόπον ἐκδηλοῦντα τὸν χαρακτῆρα, ὃν προτίθεται νὰ εἰκονίσῃ.

Τούτοις παράκεινται τὰ προσπίπτοντα τῇ ἀκοῇ μεγέθη, τουτέστιν αἱ ταχύτητες τῶν δονήσεων τοῦ ἤχου· καὶ αἱ δονήσεις αὗται, οὔσαι μεγέθη, δύνανται νὰ σχηματίζωσιν ἐπίσης σύνολα μερῶν διὰ νόμων μαθηματικῶν συνδεδεμένων. Ἐν πρώτοις, ὁ μουσικὸς ἤχος ἀποτελεῖται ἐκ δονήσεων συνεχῶν ἴσης ταχυτήτος. Αὕτη δὲ ἡ ἰσότης ἐγκαθίστησι μεταξὺ αὐτῶν σχέσιν μαθηματικὴν.—Εἴτα δὲ δύο ἤχων δοθέντων, ὁ δεύτερος δύναται ν' ἀποτελῇται ἐκ δονήσεων δις, τρίς, τετράκις ταχυτέρων. Οἱ δύο ἤχοι

ἔχουσιν ἄρα πρὸς ἀλλήλους σχέσιν μαθηματικὴν, ἣν οἱ μουσικοὶ δεικνύουσι, σημειοῦντες αὐτοὺς ἐν ὥρισμένη ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσει. Ἐπομένως, ἂν, ἀντὶ δύο, λάβῃ τις πολλοὺς ἐξ ἑσῶ ἀλλήλων ἀπέχοντας ἤχους, θέλει σχηματίσει κλίμακα (la gamme)· οὕτω δὲ πάντες οἱ ἤχοι εἰσὶ πρὸς ἀλλήλους συνδεδεμένοι, καθ' ἣν ἐν τῇ κλίμακῃ τάσσονται θέσιν. Δύνασθε δὲ τὰς αὐτὰς νὰ συνάψῃτε σχέσεις μεταξὺ διαδοχικῶν ἢ ταυτοχρόνων ἤχων. Τὸ πρῶτον τῶν σχέσεων τούτων εἶδος συνίστησι τὴν μελωδίαν, τὸ δὲ δεύτερον τὴν ἁρμονίαν. Οὕτω δὲ ἡ μουσικὴ κατὰ τὰ δύο οὐσιώδη αὐτῆς μέρη θεμελιούται, ὥς ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἐπὶ σχέσεων μαθηματικῶν, ἃς ὁ καλλιτέχνης δύναται νὰ συνενώσῃ καὶ τροποποιήσῃ.

Ἄλλ' ἡ μουσικὴ ἔχει καὶ δεύτερον στοιχεῖον μεταδίδον αὐτῇ ἀρετὴν ἰδιάζουσαν καὶ ἑκτάσιν μεγίστην. Πρὸς ταῖς μαθηματικαῖς ιδιότησιν, ὁ ἤχος ἀνάλογος ὢν τῇ κραυγῇ ἐκφράζει ἀπ' εὐθείας μετ' ἀκριβείας, λεπτότητος καὶ δυνάμεως ἀπαραιμίλλου, τὴν οὐδύνην, τὴν χαρὰν, τὴν ὀργήν, τὴν ἀγανάκτησιν, πᾶσαν ταραχὴν καὶ συγκίνησιν τοῦ ζῶντος καὶ αἰσθανομένου ὄντος μέχρι τῶν μᾶλλον ἀνεπαισθήτων διχοφωῶν καὶ τῶν μυχικαιτάτων τῆς καρδίας μυστηρίων. Ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν εἶναι ὅμοιος τῇ ποιητικῇ ἀπαγγελίᾳ, καὶ παρέχει ὁλόκληρον μουσικὴν, τὴν ἐκφραστικὴν μουσικὴν, τὴν τοῦ Gluck καὶ τῶν Γερμανῶν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ψαλλομένην μουσικὴν, τὴν τοῦ Ροσσίνι καὶ τῶν Ἰταλῶν. Ἄλλ' οἶανδῇποτε ὁ μελοποιὸς ἐκλέξῃ ὅψιν, οὐχ ἥττον ἀμφοτέρω συνυ-

πάρχουσι τὰ μέρη, τῶν ἤχων ἀείποτε ἀποτελούντων σύνολα μερῶν διὰ τε τῶν μαθηματικῶν σχέσεων καὶ τῆς πρὸς τὰ πάθη καὶ τὰς διαφόρους ἐσωτερικὰς καταστάσεις τοῦ ἡθικοῦ ὄντος ἀναφοράς συνδεομένων. Ὡστε ὁ χαρακτῆρὰ τινὰ σπουδαῖον καὶ ἐξέχοντα τῶν πραγμάτων συλλαβὼν μουσικὸς, τὴν λύπην ἢ τὴν χαρὰν, τὸν τρυφερόν ἔρωτα, ἢ τὴν παράφορον ὀργήν, τὴν δεῖνα ἰδέαν ἢ τὸ δεῖνα αἶσθημα, δύναται νὰ ἐκλέξῃ καὶ συνενώσῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὰς προσφορωτέρας πρὸς ἐκδήλωσιν τοῦ χαρακτῆρος μαθηματικὰς καὶ ἡθικὰς σχέσεις.

Οὕτω πᾶσαι αἱ τέχναι ἐν τῷ αὐτῷ περιλαμβάνονται ὁρισμῷ· ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ καὶ τῇ μουσικῇ, ὡς ἐν τῇ γλυπτικῇ, τῇ γραφικῇ καὶ τῇ ποιήσει, πᾶν ἔργον τέλους ἔχει οὐσιώδους τινὸς χαρακτῆρος τὴν ἐκδήλωσιν· πρὸς τοῦτο δὲ μεταχειρίζεται σύνολον ἐκ μερῶν συνδεομένων, ὧν τὰς σχέσεις συνενοῖ ἢ τροποποιεῖ ὁ τεχνίτης.

Z'

Γιγνώσκοντες νῦν τὴν φύσιν τῆς τέχνης, δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς. Πρώτερον ἀπλῶς ἡσθανόμεθα αὐτὴν ἐξ αὐτομάτου ῥοπῆς καὶ οὐχὶ ἐκ λογισμοῦ· περὶ πολλοῦ ἐποιούμεθα αὐτὴν, ἀλλὰ δὲν ἐδυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν καὶ τὸν λόγον τοῦ τοιούτου ἡμῶν σεβασμοῦ. Νῦν ἐσμὲν ἱκανοὶ νὰ δικαιολογήσωμεν τὸν ἡμέτερον θαυμασμόν καὶ καταδείξωμεν τὴν θέσιν τῆς τέχνης

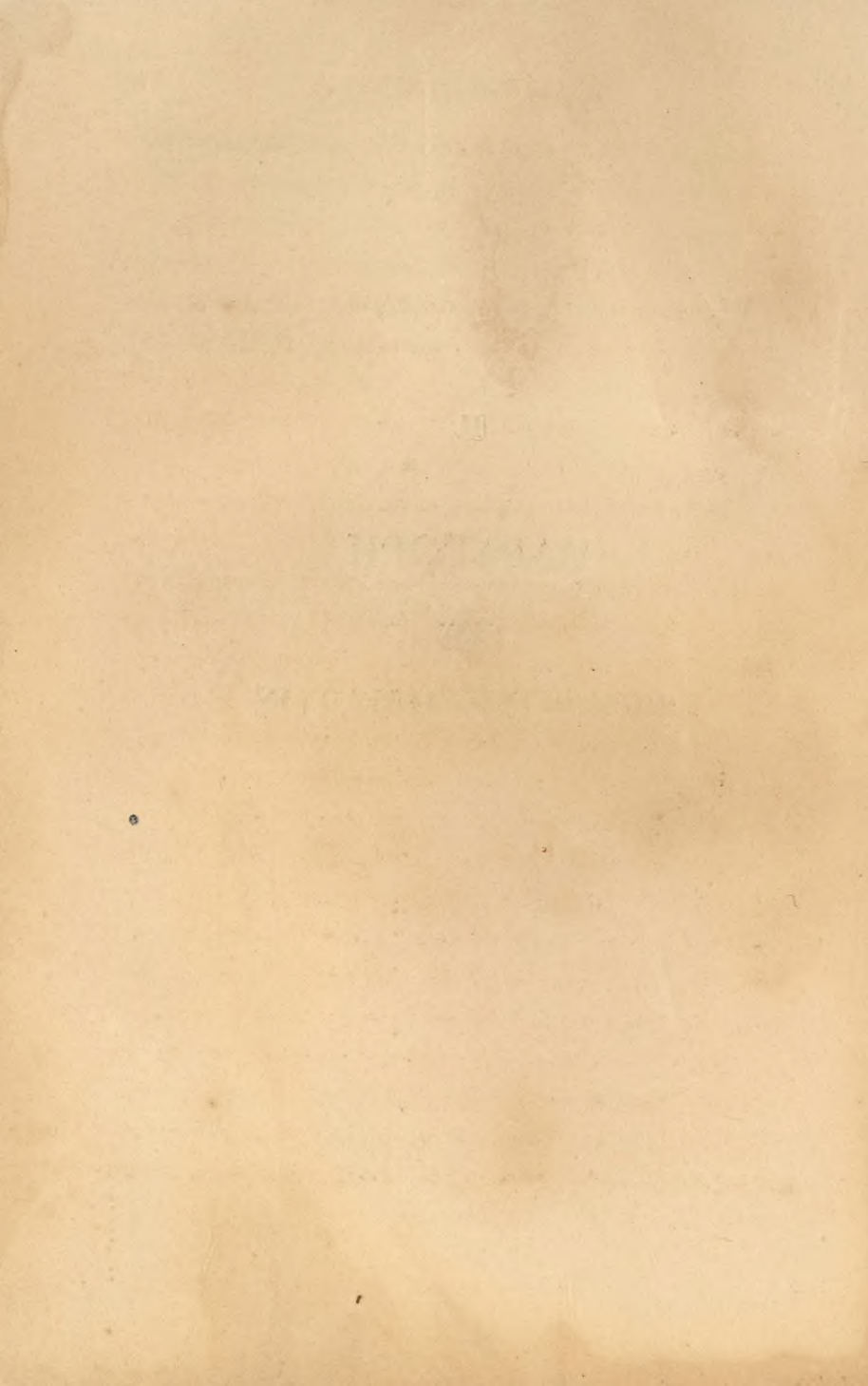
ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ. Ἐν πολλοῖς ὁ ἄνθρωπος εἶναι
 ζῶον ἀμυνόμενον κατὰ τῆς φύσεως ἢ κατὰ τῶν ἄλλων
 ἀνθρώπων. Ἀναγκάζεται νὰ ἐτοιμάζῃ τὴν τροφήν αὐτοῦ,
 τὴν ἐνδυμασίαν, τὴν οἴκησιν, νὰ προφυλάσσῃται κατὰ
 τοῦ χειμῶνος, τοῦ λιμοῦ καὶ τῶν νόσων. Πρὸς τοῦτο καλ-
 λιεργεῖ, ναυτίλλεται, ἐξασκεῖ δεκάφορα εἴδη βιομηχανίας
 καὶ ἐμπορίου. — Ἐτι δὲ ὀφείλει νὰ διακωνίσῃ τὸ γένος
 αὐτοῦ καὶ ἀποκρούσῃ τὴν βίαν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων.
 Πρὸς τοῦτο σχηματίζει οἰκογενεῖας καὶ κράτη, ἐγκαθι-
 δρύει ἄρχοντας, ὑπαλλήλους, πολιτεύματα, νόμους καὶ
 στρατούς. Μετὰ τηλικούτους μόχθους καὶ ἐφευρέσεις δὲν
 ἐξέρχεται τοῦ πρώτου αὐτοῦ κύκλου· εἶναι ἔτι ζῶον,
 πλείονα μὲν ἐφόδια ἔχον καὶ κάλλιον ἀμυνόμενον τῶν
 ἄλλων, ἀλλὰ μὴπω σκεπτόμενον περὶ ἄλλου τινὸς ἢ
 μόνον περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὁμοίων. Ἀῤῥνης ἀνώτερος
 βίος διαγελᾷ πρὸ αὐτοῦ, ὁ τῆς θεωρίας, δι' ἧς ἐξετάζει
 τὰς διαρκεῖς καὶ γενετείρας αἰτίας, ἐξ ὧν ἡ ἑαυτοῦ καὶ
 ἡ τῶν ὁμοίων αὐτῷ ὑπαρξίς ἐξήρτηται, τοὺς δεσποζόν-
 τας καὶ οὐσιώδεις χαρακτῆρας, οἵτινες διέπουν πᾶν
 σύνολον καὶ ἐπιθέτουν τὴν σφραγῖδα αὐτῶν ἐν ταῖς
 ἐλαχίσταις λεπτομερείαις. Πρὸς ἐπίτευξιν τούτου, ἔχει
 δύο μέσκα· πρῶτον μὲν τὴν ἐπιστήμην, δι' ἧς διαστέλ-
 λων τὰς αἰτίας καὶ τοὺς θεμελιώδεις τούτους νόμους, ἐκ-
 φράζει αὐτοὺς δι' ἀκριβοῶν τύπων καὶ ἀφηρημένων ὄρων·
 δεύτερον δὲ τὴν τέχνην, δι' ἧς ἐκδηλοῖ τὰς αἰτίας καὶ
 τοὺς θεμελιώδεις τούτους νόμους οὐχὶ πλέον δι' ἀγόνων
 ὀρισμῶν, ἀπροσίτων τοῖς πολλοῖς καὶ κατακληπτῶν μόνον

ὑπό τινων εἰδικῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ κατὰ τρόπον αἰσθητὸν, ἀναφερόμενον οὐ μόνον εἰς τὸ λογικόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς αἰσθήσεις καὶ τὴν καρδίαν τοῦ κοινοτάτου ἀνθρώπου. Ἡ τέχνη ἔχει τοῦτο τὸ ἴδιον, ὅτι εἶναι συνάμα ὑψηλὴ καὶ τοῖς πᾶσι προσιτὴ· ὅτι ἐκδηλοῖ ὅ,τι ὑψηλὸν καὶ ἐκδηλοῖ αὐτὸ τοῖς πᾶσι.

II

ΠΑΡΑΓΩΓΗ
ΤΟΥ
ΤΕΧΝΟΥΡΓΗΜΑΤΟΣ

Ἐξετάσαντες τὴν φύσιν τοῦ τεχνουργήματος, θέλομεν νῦν μελετήσαι τὸν νόμον τῆς παραγωγῆς αὐτοῦ. Ὁ νόμος οὗτος ἐκ πρώτης ὄψεως δύναται οὕτω νὰ ἐκφρασθῇ. Τὸ τεχνουργημα εἶναι προϊόν τοῦ συνόλου τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ ἔθνους καταστάσεως.

Ἐρείδεται δ' ἐπὶ διττῆς βάσεως, τῆς πείρας καὶ τῆς λογικῆς. Ἡ μὲν πρώτη κεῖται ἐν τῇ ἀπαριθμήσει πολλῶν ὁμοιομόρφων περιπτώσεων, δι' ὧν ὁ νόμος κυροῦται· τούτων κατέδειξά τινας, θέλω δὲ μνημονεύσει καὶ ἄλλων· διότι βέβαιον εἶναι, ὅτι εἰς πάσας ἐφαρμόζεται τὰς περιπτώσεις· εἶναι δὲ ἀκριβὲς οὐ μόνον ἐν συνόλῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, οὐ μόνον κατὰ τὴν ἐμφάνισιν καὶ τὴν ἀπόσθεσιν τῶν μεγάλων σχολῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ πάσας τῆς τέχνης τὰς περιπετείας καὶ τὰ λαντεύσεις. Ἡ δὲ δευτέρα ἀποδεικνύει, ὅτι οὐ μόνον πράγματι ἡ ἐξάρτησις αὕτη εἶναι πλήρης, ἀλλὰ καὶ ὅτι πρέπει νὰ ᾔηται τοιαύτη. Πρὸς τοῦτο δ' ἀναλύουσιν ὅ,τι ἀνωτέρω ὠνομάσαμεν σύνολον τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς τοῦ ἔθνους καταστάσεως· ἐρευνῶντες δὲ κατὰ τοὺς συνήθεις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως κανόνας τὰ ὑπὸ τῆς τοιαύτης καταστάσεως ἐπὶ τοῦ κοινοῦ καὶ τῶν καλλιτεχνῶν παραγόμενα ἀποτελέσματα καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐπὶ τοῦ τεχνουργήματος, συνάγουσι σχέσιν ἀναπό-

φευκτον καὶ εἰρμὸν σταθερὸν, καὶ παρὰδέχονται ὡς ἁρμονίαν ἀναγκαίαν ὅ,τι παρετήρησαν ὡς ἀπλῆν συνάντησιν. Ἡ δευτέρα βῆσις ἀποδεικνύει ὅ,τι ἡ πρώτη ἐβεβαίωσε.

Α'

Ἵνα τὴν ἁρμονίαν ταύτην αἰσθητὴν καταστήσωμεν, ἐπανέλθωμεν αὖθις εἰς τὴν σύγκρισιν τοῦ τεχνουργήματος καὶ τοῦ φυτοῦ καὶ ἴδωμεν ὑπὸ τίνος περιστάσεις φυτὸν τι ἢ εἶδος φυτοῦ, ἢ πορτοκαλλέα, παρὰδείγματος χάριν, δύναται νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ προκόψῃ. Ὑπόθεσις παντοίους σπόρους καὶ σπέρματα ἀνεμοφορήτους καὶ τῇδε κακεῖσε σκεδαννυμένους. Ἐπὶ τίσιν ἄρα γε ὅροις οἱ σπόροι τῆς πορτοκαλλέας φύονται, γίνονται δένδρα, παράγουσιν ἄλγη, καρποὺς, παραφυάδας, ὁλόκληρον συνηρεφῇ καὶ θάλλουσιν δενδροφυτεῖαν;

Πρὸς τοῦτο πολλὰ ἀπαιτοῦνται εὐνοϊκαὶ περιστάσεις· καὶ πρῶτον μὲν ἔδαφος οὔτε ψαθαρὸν, οὔτε λεπτὸν ἄγαν· ἄλλως τὸ δένδρον, μὴ ἔχον ρίζας βαθείας, θέλει καταπέσει ὑπὸ τὰς πρῶτας ριπὰς τοῦ ἀνέμου· εἴτα ἔδαφος μὴ λίαν ξηρόν· διότι τὸ δένδρον στερούμενον τῆς δρόσου τῶν βεόντων ὑδάτων ξηρανθήσεται παρατυκῶς· κλίμα πρὸς τούτοις θερμὸν, ἵνα μὴ τὸ εὐπρόσβλητον φυτὸν παγῇ ἢ τοῦλάχιστον μαρανθῇ καὶ μηδὲν βλαστήσῃ· θέρος μακρὸν, ἵνα ὁ βραδέως ἀναπτυσσόμενος καρπὸς ὠριμάσῃ· Χειμῶν γλυκὺς, ἵνα μὴ οἱ παγετοὶ τοῦ Ἰανουαρίου μα-

ράνωσι καὶ καύσωσι τὰ ἐπὶ τῶν κλώνων ἐναπολειφθέντα πορτοκάλλια· τέλος δὲ γῇ μὴ λίαν πρόσφορος εἰς παραγωγὴν ἄλλων φυτῶν, ἵνα μὴ τὸ δένδρον περιβάλη καὶ καταπνίξῃ ἰσχυροτέρα βλάστησις. Ἀπάντων τούτων συντρεχόντων τῶν ὄρων, ἡ μικρὰ πορτοκαλέα εὐοδωθήσεται, καρποφοροῦσα καὶ πολλαπλασιαζομένη. Ἀναμφιβόλως δυνατὸν νὰ ἐπέλθωσι θύελλαι, λίθων καταπτώσεις, δῆγματτα αἰγῶν θέλουσι καταστρέψῃ φυτὰ τινα. Ἀλλ' ἐν συνόλῳ μεθ' ὅλα ταῦτα τὰ τύχαια συμβεβηκότα, ἅτινα καταστρέφουσι τὰ ἄτομα, τὸ εἶδος θέλει ἐμπεδωθῇ καὶ μετὰ τινα ἔτη δάσος θάλλον πορτοκαλλεῶν θέλει καλύπτει ἅπαν τὸ ἔδαφος. Τοιαῦτα θάλλοντα πορτοκαλλεῶν δάση κοσμοῦσι τοὺς συνηρεφεῖς τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας αὐχένες τῶν ὀρέων, τὰ περίχωρα τῆς Σορρέντης καὶ Ἀμάλφης, τὰς ἀκτὰς τῶν κόλπων, τὰς μικρὰς χλιαρὰς κοιλάδας, τὰς ἀρδευομένας ὑπὸ τῶν ἐκ τῶν ὀρέων καταπιπτόντων ὑδάτων καὶ θωπευομένας ὑπὸ τῆς εὐεργετικῆς θαλασσίας αὐρας. Ἀπασῶν τούτων τῶν περιστάσεων ἀπαιτεῖται ἡ συνδρομὴ, ἵνα ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγάγῃ τὰς ὥραιας στρογγύλας κεφαλὰς, τοὺς πυκνοὺς καὶ στίλβοντας πράσινους θόλους, τὰ εὐάριθμα χρυσὰ μῆλα, τὴν εὐώδη καὶ πολύτιμον βλάστησιν, ἥτις ἐν ὥρᾳ χειμῶνος μεταβάλλει τὴν ἀκτὴν ταύτην εἰς πλούσιον καὶ ἀνθηρότατον κῆπον.

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων φανερὸν γίγνεται, ὅτι αἱ περιστάσεις μόναι καὶ ἡ φυσικὴ θερμοκρασία δὲν παρήγαγον τὴν πορτοκαλλέα. Οἱ σπό-

ροι ἐδόθησαν καὶ πᾶσα ἡ ζωτικὴ δύναμις ἐν αὐτοῖς μόνοις ἐνυπῆρχεν· ἀλλ' ὅμως αἱ περιστάσεις αὗται ἦσαν ἀναγκαῖαι, ἵνα τὸ φυτὸν αὐξήσῃ καὶ ἐμπεδωθῇ· ἐὰν δ' ἔλλειπον καὶ τὸ φυτὸν ἤθελε συνεκλείψει.

Ἀπόρροια τούτων εἶναι, ὅτι τῆς θερμοκρασίας μεταβαλλομένης, συμμεταβάλλεται καὶ τῶν φυτῶν τὸ εἶδος. Γρόντι ὑπόθεσις συνθήκας ὅλως ἀλλοίαις τῶν περιγραφεισῶν, κορυφὴν ὄρους ἀνεμώδη, λεπτήν καὶ σπανίζουσαν ἐπίστρωσιν φυτικῆς γῆς, κλίμα ψυχρὸν, θέρος βραχὺ, τὴν χιόνα πίπτουσαν καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα· οὐ μόνον ἡ πορτοκαλλέα δὲν θέλει δυνηθῇ νὰ βλαστήσῃ, ἀλλὰ καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἄλλων δένδρων θέλουσι καταστραφῇ. Ἐξ ὅλων δὲ τῶν τυχαίως ἐρριμένων σπόρων, εἰς μόνον θέλει εὐοδωθῇ, καὶ θὰ ἴδῃτε ἀντέχον καὶ ἐδραϊόμενον, τὸ μόνον πρὸς τὰς τραχείας ταύτας περιστάσεις συμβιβάζομενον εἶδος, τὴν ἐλάτην καὶ τὴν πίτυν καλυπτούσας τὰς ἐρήμους ἀπορρώγας, τὰς μακρὰς καὶ κρημνώδεις τῶν ὀρέων ῥάχεις, τὰς ἀποτόμους κλιτύας διὰ τῶν ἀτερῶν στίχων καὶ τοῦ πρασίνου καὶ πενθίμου ἀπειρομεγέθους αὐτῶν μανδύου· καὶ ἐκεῖ ὡς ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Βόσγων, τῇ Σκωτίᾳ καὶ Νορβηγίᾳ, θὰ ὁδοιπορῇτε ὁλοκλήρους λεύγας ὑπὸ ἀφώνους θόλους, ἐπὶ τάπητος ξηρῶν καλαμίδων, ἐν μέσῳ ῥιζῶν προσπεφυκυῶν ἐπιμόνως τοῖς βράχοις, ἐν τῷ ἐδάφει τοῦ ἐνεργητικοῦ καὶ ὑπομονητικοῦ φυτοῦ, ὅπερ μόνον ἀντέχει ὑπὸ τὴν ἄπαυστον προσβολὴν τῶν ἀελλῶν καὶ τὴν πάχνην τῶν μακρῶν χειμάτων.

Δύναται τις ἄρα νὰ νοήσῃ τὴν θερμοκρασίαν καὶ τὰς

φυσικὰς περιστάσεις, οἶονεὶ ἐκλογὴν ποιουμένας ἐν τοῖς
 διαφόροις τῶν δένδρων εἶδεσι καὶ ἀναπτυσσούσας μὲν ὠρι-
 σμένον φυτῶν εἶδος, ἀποκλειούσας δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον
 καὶ ἥττον πάντα τὰ λοιπὰ. Ἡ φυσικὴ θερμοκρασία
 ἐνεργεῖ δι' ἐξισώσεων, ἀφαιρέσεων, φυσικῆς ἐπιλογῆς.
 Τοιοῦτός ἐστιν ὁ μέγας νόμος, δι' οὗ ἐξηγοῦνται τανῦν ἡ
 κατὰγωγὴ καὶ κατασκευὴ τῶν διαφόρων ζώντων σχημά-
 των, ἐφαρμοζόμενος εἰς τὰ ἔθνη, ὡς εἰς τὰ σώματα, ἐν τῇ
 ἱστορίᾳ, ὡς ἐν τῇ βοτανικῇ καὶ τῇ ζωολογίᾳ, εἰς τὰς
 ἀρετὰς καὶ τοὺς χαρκακτηῆρας, ὡς εἰς τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα.

B'

Ἔστι τις ἀληθὺς ἠθικὴ ἀτμόσφαιρα, ἡ τῶν ἠθῶν
 τουτέστι καὶ τῶν πνευμάτων γενικὴ κατάστασις, ὁμοιο-
 μόρφως ἐνεργοῦσα. Κυρίως εἰπεῖν δὲν παράγει αὕτη τοὺς
 τεχνίτας· αἱ εὐφυΐαι καὶ αἱ διανοητικαὶ ἀρεταὶ εἰσι
 προσάμοιαι τοῖς σπόροις· ἐν τῇ αὐτῇ δηλονότι χώρᾳ, καὶ
 ἐν δυσὶ διαφόροις ἐποχαῖς πιθανῶς ὑπάρχει ὁ αὐτὸς ἀν-
 θρώπων εὐφυῶν καὶ μετρίων ἀριθμός. Τφόντι γνωστὸν ἐκ
 τῆς στατιστικῆς εἶναι, ὅτι ἐν δυσὶν ἀλλήλας διαδεχο-
 μέναις γενεαῖς ἴσος σχεδὸν ἐστὶν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐχόντων
 τὸ πρὸς κατὰτάξιν ἀπαιτούμενον ἀνάστημα καὶ τῶν
 ἀποκλειομένων διὰ τὴν σμικρότητα τοῦ σώματος τῆς
 στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Ἡ αὐτὴ κατὰ πᾶσαν πιθανό-
 τητα ὑπάρχει ἀναλογία πνευμάτων, ἡ δὲ Φύσις παράγει

ἀνθρώπους, αἰείποτε διὰ τῆς αὐτῆς χειρὸς καὶ ἐκ τοῦ
 αὐτοῦ θύλακος ἐξάγουσα τῆς αὐτῆς σχεδὸν ποσότητος,
 ποιότητος καὶ ἀναλογίας σπόρους, οὓς σκορπίζει εἰς τὰς
 ὑπ' αὐτῆς τακτικῶς καὶ ἀλληλοδιαδόχως σπειρομένους
 γαίας· ἀλλὰ τῶν σπόρων τούτων αἱ δρᾶκες, ἅς περὶ
 αὐτὴν κατὰ διαφόρους χρόνους καὶ τόπους ῥίπτει, δὲν
 φύονται πᾶσαι. Ἀτμόσφαιρά τις ἡθικὴ εἶναι ἀναγκαία,
 ἵνα διανοητικὰ τινὰ προσόντα ἀναπτυχθῶσιν, ἧς ἐλλεί-
 πούσης ἐξαμβλώσκουσιν. Ἐπομένως τῆς ἀτμοσφαίρας
 μεταβαλλομένης, τὸ εἶδος τῶν διανοητικῶν προσόντων
 συµμεταβάλλεται· ἐὰν ᾖ ἐναντία, θέλουσι γίνεαι καὶ
 ταῦτα ἐναντία· καὶ ἐν γένει δύναται τις νὰ νοήσῃ τὴν
 ἡθικὴν ἀτμόσφαιραν, οἷονεὶ ἐκλογὴν ποιουμένην ἐν τοῖς
 διαφόροις εἶδεσι τῶν διανοητικῶν πλεονεκτημάτων, ἀνα-
 πτύσσουσιν μὲν τὸ δεῖνα ἢ δεῖνα εἶδος, ἀποκλείουσιν δὲ
 κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πάντα τὰ λοιπὰ. Διὰ τοιούτου
 μηχανισμοῦ ἀναπτύσσεται κατὰ διαφόρους χρόνους καὶ
 τόπους ἐν ταῖς σχολαῖς, ὅτε μὲν τὸ αἶσθημα τοῦ ἰδανι-
 κοῦ, ὅτε δὲ τὸ τῆς πραγματικότητος, ὅτε δὲ τὸ τοῦ
 διαγράμματος, ὅτε δὲ τὸ τοῦ χρωματισμοῦ κατὰ τὸ
 δεσπόζον πνεῦμα τῆς ἐποχῆς· διανοητικαὶ δὲ τινες ἄρε-
 ται, αἵτινες ἄλλην τρεπόμεναι ὁδὸν, ἐδύναντο νὰ φυλ-
 λοβολήσωσιν, εὐρίσκουσι τὴν ἐξοδὸν κεκλεισμένην, ἣ δὲ
 τοῦ δημοσίου πνεύματος καὶ τῶν κρατούντων ἡθῶν πίεσις
 καταστέλλει αὐτὰς καὶ παρεκβάλλει τῆς ὁδοῦ, ἐπιβάλλου-
 σα ὠρισμένην ἀνῆλθιν.

Γ'

Ἡ σύγκρισις αὕτη δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἔνδειξις γενικῇ. Εἰσέλθωμεν νῦν εἰς τὰ καθ' ἕκαστα καὶ ἴδωμεν, τίς ἡ ἐπὶ τῶν προϊόντων τῆς τέχνης δύναμις τῆς ἡθικῆς ἀτμοσφαίρας.

Πρὸς μείζονα σαφήνειαν ἐξετάσωμεν περίπτωσιν ἀπλουστάτην, τὴν πνευματικὴν κατάστασιν λαοῦ, ἐν ᾗ ἐπικρατεῖ ἡ λύπη. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν εἶναι αὐθαίρετος· τοιαύτη κατάστασις παρουσιάσθη οὐχὶ ἅπαξ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, καὶ ἵνα παραγάγῃσιν αὐτὴν, ἀρκοῦσι πέντε ἡ ἐξ αἰῶνες παρακμῆς, ἐξανδραποδισμοῦ, ἐπιδρομῶν ξένων, λιμῶν, λοιμῶν, ἐπαλλήλων δυστυχημάτων. Παρουσιάσθη ἐν μὲν τῇ Ἀσίᾳ κατὰ τὸν Γ' πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, ἐν δὲ τῇ Εὐρώπῃ κατὰ τὸν Α' καὶ Ι' τοῦ ἡμετέρου σωτηρίου ἔτους. Τῶν πραγμάτων οὕτως ἐχόντων οἱ ἄνθρωποι ἀποβάλλουσι τὸ θάρρος καὶ ἀπέλπιδες θεωροῦσι τὴν ζωὴν ὡς κακόν.

Ἰδωμεν τὰ ἀποτελέσματα τῆς τοιαύτης πνευματικῆς καταστάσεως μετὰ τῶν αἰτίων τῆς γενέσεως αὐτῆς ἐπὶ τῶν συγχρόνων τεχνιτῶν. Τεθέντος, ὅτι τότε ὑπάρχει ὁ αὐτὸς σχεδὸν ἀριθμὸς κράσεων μελαγχολικῶν, φαιδρῶν, διαμέσεων, πῶς καὶ κατὰ τινὰ τρόπον ἡ κρατούσα κατάσταση μέλλει νὰ διαπλάσῃ αὐτάς;

Παρατηρητέον, ὅτι αἱ θλίβουσαι τὸ κοινὸν συμφοραὶ, θλίβουσι καὶ τὸν καλλιτέχνην. Ἐπειδὴ εἶναι ἡ κεφαλὴ

τῆς ποίμνης, ὑφίσταται τὰς περιπετείας τῆς ποίμνης. Ἄν π. χ. ἐπιδρομαὶ βερβάρων, λοιμοὶ, λιμοὶ, παντοῦαι συμφοραὶ, ἐπὶ χρόνους μακροὺς πᾶσαν λυμαίνωνται τὴν χώραν, θὰ ἦναι θαῦμα καὶ μέγα θαῦμα, ἂν ἡ γενικὴ πλημμύρα, πλησίον αὐτοῦ διερχομένη, μὴ συμπαράσῃ αὐτόν. Ἄπ' ἐναντίας εἶναι πιθανὸν καὶ μάλιστα βέβαιον, ὅτι θὰ ὑποστῇ καὶ οὗτος τὰς κοινὰς συμφοράς, ἀποβάλλων τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, κακούμενος, τραυματιζόμενος, ἀπαγόμενος αἰχμαλώτος, ὡς οἱ ἄλλοι, ὅτι ἡ σύζυγος, τὰ τέκνα, οἱ συγγενεῖς, οἱ φίλοι αὐτοῦ θὰ ὑποστῶσι τὴν κοινὴν τύχην, ὅτι θέλει πάσχει καὶ φοβεῖται δι' αὐτοὺς ὡς δι' αὐτόν. Ὑπὸ τῶν προσωπικῶν τούτων ἀθλιότητων τὴν ἀδιάκοπον βροχὴν, θέλει καταστῇ ἥττον φαιδρὸς, ἐὰν ἦναι φαιδρὸς, καὶ μᾶλλον κατηφής, ἐὰν ἦναι κατηφής. Ἰδοὺ τὸ πρῶτον ἀποτέλεσμα τοῦ περιέχοντος (du milieu).

Ἀλλὰ πρὸς τούτοις ὁ τεχνίτης ἀνετράφη ἐν κοινωνίᾳ συγχρόνων μελαγχολικῶν· ἐπομένως αἱ ἰδέαι, ἃς ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ καθ' ἐκάστην ἀρύεται, εἰσὶ καὶ αὗται μελαγχολικαί. Ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία, ῥυθμισθεῖσα κατὰ τὴν πένθιμον τῶν πρᾶγματων φορὰν, λέγει αὐτῷ, ὅτι ἡ γῆ εἶναι ἐξορία, ὁ κόσμος εἰρκτῇ, ἡ ζωὴ κακόν, ἡ δ' ἐξ αὐτοῦ μετὰστασις ἀπαλλαγὴ τῶν δεινοπαθημάτων ἡμῶν. Ἡ φιλοσοφία κατασκευάζουσα τὴν ἠθικὴν κατὰ τὸ ὀδυνηρὸν τῆς ἀνθρωπίνης παρακμῆς θέαμα, ἀποδεικνύει αὐτῷ ὅτι προτιμώτερον ἦτο νὰ μὴ ἐγεννητο. Πάσης συνδιαλέξεως θέμα εἰσὶ γεγονότα λυπηρὰ, κατὰληψις ἐπαρχίας, καταστροφὴ μνημείου, κατὰθλιψις

τῶν ἀδυνάτων, ἐμφύλιοι πόλεμοι τῶν ἰσχυρῶν. Ἡ καθημερινὴ παρκατῆρησις δεικνύει αὐτῷ ἄλλεπαλλήλους εἰκόνας ἀποθαρρύνσεως καὶ πένθους, ἐπαίτας, πειναλέους, γέφυραν καταρρέουσαν, προάστειον ἐκ βάθρων ἀνατετραμμένον, ἀγροὺς χέρτους, τοὺς μέλανας τοίχους οἰκίας ἐμπρησθείσης. Ἀπασσι αὐται αἱ ἐντυπώσεις ἐγχαράσσονται ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ τελευταίου τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτους καὶ ἐπαυξάνουσι τὴν μελαγχολίαν, ἣτις προέρχεται ἐκ τῶν ἰδίων δεινῶν.

Τοσούτῳ δὲ μάλλον ἐπαυξάνουσιν αὐτήν, ὅσῳ εἶναι βαθύτερον τεχνίτης. Διότι κυρίως τεχνίτην ἀποτελεῖ αὐτὸν ἡ ἕξις τοῦ μιμεῖσθαι τὸν οὐσιώδη χαρακτῆρα καὶ τὰς ἐξεχούσας ιδιότητας τῶν πραγμάτων· καὶ ἐν ᾧ οἱ μὲν ἄλλοι τῶν ἀνθρώπων βλέπουσι μόνον τὰ μέρη, οὗτος κατανοεῖ τὸ σύνολον καὶ τὸ πνεῦμα. Ἐπειδὴ δ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐξέχων χαρακτῆρ εἶναι ἡ λύπη, τὴν λύπην ἀνακαλύπτει ἐν τοῖς πράγμασιν. Ἔτι δὲ πλέον διὰ τῆς φαντασίας αὐτοῦ μεγαλοποιῶν τὰς συμφοράς, ἀπεικονίζει αὐτὰς διὰ μελανωτέρων τοῦ δέοντος χρωμάτων.

Εἰς ταύτην δὲ τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ συντελοῦσι καὶ οἱ σύγχρονοι. Διότι ὁ ζωγράφος ἢ ὁ συγγραφεὺς δὲν μένει μόνος πρὸ τοῦ γραφείου ἢ τῆς εἰκόνης αὐτοῦ. Ἀπ' ἐναντίας ἐξέρχεται, λαλεῖ, βλέπει, ἀρύεται πληροφορίας παρὰ τῶν φίλων, τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ζητεῖ διδάγματα ἐν τοῖς βιβλίοις καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν τεχνουργήμασιν. Ἡ ἰδέα εἶναι προσομοίᾳ τῇ σπορᾷ· ὡς ὁ σπόρος ἵνα βλαστήσῃ, ἀναπτυχθῇ καὶ ἀνθήσῃ δεῖται τῆς τροφῆς, ἣν παρέχου-

σιν αὐτῷ τὸ ὕδωρ, ὁ ἀήρ, ὁ ἥλιος, τὸ ἔδαφος, οὕτως ἡ ιδέα, ἵνα καταστῇ τελεία καὶ τὸν προσήκοντα λάβῃ τύπον, δεῖται συμπληρώσεως καὶ ἐπεκτάσεως, ἣν παρέχουσιν αὐτῇ αἱ περὶ αὐτὴν διάνοιαι. Ἐν χρόνοις ἐπομένως λύπης τίνας ἐμπνεύσεις αἱ ἄλλαι διάνοιαι δύνανται νὰ ἐμποιήσωσιν τῷ τεχνίτῃ; Ἐμπνεύσεις θλιβεράς, διότι οἱ ἄνθρωποι τοιαύτας ἔσχον ἐντυπώσεις. Ἐπειδὴ ἔχουσι μόνον τὴν πείραν τῶν αἰσθήσεων ἢ τῶν ὀδυνηρῶν αἰσθημάτων, εἰς λυπηρὰ μόνον πράγματα προσέσχον τὸν νοῦν· πάντοτε ἐξετάζει τις τὴν ἰδίαν καρδίαν, καὶ ἂν κατοικῇ ἐν αὐτῇ ἢ ὀδύνη, τὴν ὀδύνην μόνον βλέπει· εἰς λοιπὸν γινώσται τῆς λύπης, τοῦ πένθους, τοῦ ἀπελπισμοῦ, τῆς ἀπογνώσεως. Ἄν ὁ τεχνίτης θελήσῃ νὰ φωτισθῇ παρ' αὐτῶν, προσομοίας θέλει λάβει πληροφορίας· τὸ ζητῆσαι παρ' αὐτῶν ιδέαν τινὰ ἢ πληροφορίαν περὶ τῶν διαφόρων τρόπων, ἢ τῶν διαφόρων ἐκφράσεων τῆς χαρᾶς ἔσται ἀληθὲς ματαιοπονία, διότι δὲν δύνανται νὰ μεταδώσωσιν ὅ,τι δὲν ἔχουσι. Διὰ τοῦτο ὅταν ἐργασθῇ πρὸς ἀπεικόνισιν τῆς εὐτυχίας, ἔσται μόνος, πάσης ἐστερημένος συνδρομῆς, εἰς τὰς ἰδίας ἐρειδόμενος δυνάμεις· καὶ ἡ δύναμις ἐνὸς μόνου ἀνθρώπου εἶναι σμικρὰ· ὅθεν τὸ ἔργον αὐτοῦ ἔσται μέτριον. Ἐκ τοῦ ἐναντίου, ὅταν θελήσῃ νὰ ἀπεικονίσῃ τὰ μελαγχολικὰ αἰσθήματα, θέλει τύχει τῆς ἀρωγῆς ἀπάντων τῶν συγχρόνων, εὐρήσει ὕλην συνειλεγμένην ὑπὸ τῶν προγενεστέρων σχολῶν, τέχνην πλήρη, μεθόδους γνωστάς, ὁδὸν κεχαραγμένην. Ἐκκλησιαστικὴ τελετὴ, διασκευὴ οἰκίας, ἀπλῆ συνέν-

τευξίς ὑποδεικνύουσιν αὐτῷ τὸ σχῆμα, τὸ χρῶμα, τὴν φράσιν ἢ τὸ ἐλλεῖπον πρόσωπον· τὸ δ' ἔργον αὐτοῦ, πρὸς ἐπιτέλεισιν τοῦ ὁποίου θέλουσι μυστηριωδῶς συντελέσει ἑκατομμύρια ἀγνώστων συνεργατῶν ἔσται τοσοῦτω τελειότερον, ὅσῳ πρὸς τῇ ἰδίᾳ ἐργασίᾳ καὶ εὐφυίᾳ θέλει περιλαμβάνει τὴν εὐφυίαν καὶ τὴν ἐργασίαν τοῦ περιστοιχίζοντος αὐτὸν λαοῦ καὶ τῶν προγενεστέρων γενεῶν.

Ὑπάρχει καὶ ἕτερος ἰσχυρότατος λόγος, παρασύρων αὐτὸν εἰς τὴν ἀπεικόνισιν ζοφερῶν θεμάτων· ὁ λόγος, ὅτι τὸ ἔργον αὐτοῦ δὲν θέλει τύχει τῆς κοινῆς ἐπιδοκιμασίας, ἂν μὴ ἐκφράζῃ τὴν μελαγχολίαν. Τῷ ὄντι οἱ ἄνθρωποι κατανοοῦσι μόνον αἰσθήματα ἀνάλογα πρὸς τὰ ἴδια. Τὰ ἄλλα αἰσθήματα, ὅσον καλῶς καὶ ἂν ᾖσιν ἐκπεφρασμένα, εἰσὶ ξένα αὐτοῖς· οἱ ὀφθαλμοὶ ὁρῶσιν, ἀλλὰ τῆς καρδίας ἀναισθητούσης, οἱ ὀφθαλμοὶ ἀποστρέφονται παραιτίκα. Φκντάσθητε ἄνθρωπον, ὅστις ἀπολέσας τὰ ὑπάρχοντα, τὴν πατρίδα, τὰ τέκνα, τὴν ὑγείαν, τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη διαβιώσας δεσμώτης ὡς ὁ Pellico ἢ ὁ Andryane, βαθμηδὸν μετέβαλε φύσιν καὶ συνετρίβη, ἐγένετο μελαγχολικὸς καὶ μυστικὸς, κατελήφθη ὑπὸ ἀποθαρρύνσεως ἀνιάτου· ὁ τοιοῦτος θέλει ἀποτροπιάζεσθαι τὰ ἄσματα τοῦ χοροῦ, δὲν θέλει ἀναγινώσκει γηθοσύνας τὸν Rabelais· ἐὰν ὀδηγήσῃτε αὐτὸν πρὸ τῶν φαιδρῶν καὶ κτηνωδῶν τοῦ Rubens σωμάτων, θέλει ἀποστρέψει τὴν ὄψιν καὶ θέλει ἀτενίσει εὐχαρίστως εἰκόνας μόνον τοῦ Rembrandt· θέλει ἀγαπήσει τοὺς ἤχους τοῦ Chopin καὶ ἀκούει μόνον

τῶν ποιήσεων τοῦ Λαμαρτίνου καὶ τοῦ Ἀϊνε. Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ περὶ τοῦ κοινοῦ προκειμένου· ἡ καλαισθησιὰ αὐτοῦ ἐξήρτηται ἐκ τῆς ιδίαις καταστάσεως· ἡ λύπη προσηλοῖ αὐτὸ εἰς θλιβερὰ ἔργα· θέλει ἀπορρίψει λοιπὸν ὅσα εἰσὶ φαιδρά· θέλει δὲ μεμφθῇ ἢ περιφρονήσῃ τὸν τεχνίτην. Εἶναι δὲ γνωστὸν, ὅτι ὁ τεχνίτης πρὸς ἔπαινον ἐργάζεται· τοιοῦτόν ἐστὶ τὸ δεσπόζον αὐτοῦ πάθος. Οὕτω λοιπὸν πρὸς τοὺς ἄλλοις αἰτίοις τὸ δεσπόζον αὐτοῦ πάθος σὺν τῇ πιέσει τῆς κοινῆς γνώμης τρέπει, ὡθεῖ καὶ ἐπανάγει αὐτὸν ἀκαταπαύστως εἰς τὴν ἔκφρασιν τῆς μελαγχολίας, φράσσον τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῆς ἀκηδίας καὶ τῆς εὐδαιμονίας.

Διὰ τῶν ἀλλεπαλλήλων τούτων προσκομμάτων, πᾶσα δίοδος κλείεται εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης, τὰ σκοποῦντα τὴν ἐκδήλωσιν τῆς χαρᾶς. Ἄν ὁ τεχνίτης ὑπερβῇ τὸ πρῶτον, κωλυθήσεται ὑπὸ τοῦ δευτέρου καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἐὰν συμπέσωσι φύσεις φαιδραὶ, θέλουσι καταστήσει καὶ ταύτας ἀθύρους αἱ προσωπικαὶ συμφοραί. Ἡ ἀγωγή καὶ ἡ καθ' ἡμέραν συνδιάλεξις θέλουσι πληρώσει αὐτὰς ἰδεῶν θλιβερῶν. Αἱ δυνάμεις τῶν τεχνιτῶν, δι' ὧν οὗτοι διαστέλλουσι καὶ εὐρύνουσι τοὺς ἐξέχοντας τῶν ὄντων χαρακτῆρας θέλουσι περιοριορίζεσθαι εἰς τὴν ἀπεικόνισιν χαρακτῆρων θλιβερῶν. Ἡ πεῖρα καὶ ἡ ἐργασία τῶν ἄλλων καλλιτεχνῶν θέλουσι παράσχει ὑπαγορεύσεις καὶ συνεργασίαν εἰς ἀντικείμενα θλιβερά. Τέλος ἡ ἐπιτακτικὴ καὶ θορυβώδης τοῦ κοινοῦ θέλησις θέλει ἐπιβάλλει αὐτῶν θέματα μόνον θλιβερά. Ἐπομένως τὸ εἶδος τῶν τεχνιτῶν

καὶ τῶν καταλλήλων τεχνουργημάτων πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς φαιδρότητος καὶ τῆς χαρᾶς ἐξαφανισθήσεται ἢ σχεδὸν μηδενισθήσεται.

Ἐξετάσατε ἤδη νῦν ἀντίστροφον περίπτωσιν, καθ' ἣν τὸ ἐπικρατοῦν αἶσθημα τοῦ κοινοῦ εἶναι ἡ χαρά. Τοῦτο συμβαίνει ἐν χρόνοις ἀναγεννήσεως, ὅτε ἡ ἀσφάλεια, ὁ πλοῦτος, ὁ πληθυσμὸς, ἡ εὐημερία, ἡ ὀλβιότης, αἱ καλαὶ ἢ χρήσιμοι ἐφευρέσεις προβαίνουν ἀβζανόμεναι. Ἀναστρεφόμενων τῶν ὄρων, πᾶσα ἡ ἐκτεθεῖσα ἀνάλυσις ἐφαρμόζεται κατὰ λέξιν, καὶ ὁ αὐτὸς συλλογισμὸς συνεπάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι πάντα τὰ τεχνουργήματα θέλουσιν ἐκφράζει κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὴν χαράν.

Ἦδη ἐξετάσατε μέσην περίπτωσιν· τουτέστι τὸ δεῖνα κράμα καὶ δεῖνα εἶδος χαρᾶς καὶ λύπης, ὅπερ εἶναι ἡ συνήθης κατάστασις. Τροποποιουμένων καταλλήλως τῶν ὄρων, ἡ αὐτὴ ἀνάλυσις ἐφαρμόζεται μετ' ἴσης ἀκριθείας· ὁ αὐτὸς συλλογισμὸς συνεπάγεται τὸ πόρισμα, ὅτι τὰ τεχνουργήματα θέλουσιν ἐκφράζει κράμα καὶ εἶδος ἀνάλογον χαρᾶς καὶ λύπης.

Συμπεραίνοντες λέγομεν, ὅτι ἐν πάσῃ συνθέτῃ ἢ ἀπλῇ περιπτώσει τὸ περιέχον, τουτέστιν ἡ γενικὴ τῶν ἡθῶν καὶ τοῦ πνεύματος κατάστασις, καθορίζει τὸ εἶδος τῶν τεχνουργημάτων, ἀνεχομένη μόνον τὰ ἀνάλογα αὐτῇ καὶ ἀπορρίπτουσα τὰ ἄλλα εἶδη διὰ σειρᾶς ἀλλεπαλλήλων προσκομμάτων καὶ προσβολῶν, ἐπαναλαμβανομένων ἀνὰ πᾶν βῆμα τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν.

Δ'

Διεξελθόντες τὰς ἀπλᾶς ὑποθέσεις, ἃς πρὸς σαφήνειαν τῆς ἐκθέσεως ἐποιησάμεθα, ἐξετάσωμεν νῦν τὰς πραγματικὰς περιπτώσεις. Ὁ ἀνωτέρω ἐκτεθείς νόμος κυροῦται ὑπὸ τῆς Ἱστορίας. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου θέλω διεξέλθει τὰς τέσσαρας μεγάλας ἱστορικὰς ἐποχὰς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τὴν ἑλληνικὴν καὶ ῥωμαϊκὴν ἀρχαιότητα, τὸν φεουδαλικὸν καὶ χριστιανικὸν μεσαιῶνα, τὰς ἀριστοκρατικὰς καὶ κανονικὰς μοναρχίας τοῦ ΙΖ' αἰῶνος καὶ τὴν ὑπὸ τῶν ἐπιστημῶν διεπομένην βιομηχανικὴν δημοκρατίαν, ἐν ᾗ τανῦν ζῶμεν. Ἐκάστη τῶν περιόδων τούτων ἔχει ἰδιόζουσαν τέχνην ἢ εἶδος τέχνης, γλυπτικὴν, ἀρχιτεκτονικὴν, θέατρον, μουσικὴν, τοῦλάχιστον εἶδος τι ὠρισμένον ἐκάστης τῶν μεγάλων τούτων τεχνῶν, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει βλάστησιν διακεκριμένην ἐκτάκτως ἀφθονον καὶ πλήρη, ἥτις κατὰ τὰ κύρια αὐτῆς στοιχεῖα ἀντανάκλᾳ τοὺς πρωτίστους χαρακτῆρας τῆς τέχνης καὶ τοῦ ἔθνους. Ἐξετάζοντες ἀλληλοδιαδόχως τὰ διάφορα ἐδάφη, θέλομεν ἶδει ἀλληλοδιαδόχως γεννώμενα τὰ διάφορα ἄνθη.

Ε'

Πρὸ τρισχιλίων περίπου ἐτῶν ἤκμαζεν ἐπὶ τῶν ἀκτῶν καὶ ἐν τισι τοῦ Αἰγαίου νήσοις, φυλὴ ὑπέροχος τὸ κάλ-

λος καὶ τὴν δικάνοιαν, ἐννοοῦσα τὴν ζωὴν κατὰ καινὸν ὅλως τρόπον. Δὲν ἀπερροφήθη αὕτη ὑπὸ μεγάλης θρησκευτικῆς καταλήψεως, ὥς οἱ Ἴνδοι καὶ οἱ Αἰγύπτιοι, οὔτε ὑπὸ μεγάλου κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, ὥς οἱ Ἀσσύριοι καὶ οἱ Πέρσαι, οὔτε ὑπὸ μεγάλης βιομηχανικῆς καὶ ἐμπορικῆς πρακτικῆς, ὥς εἰ Φοίνικες καὶ οἱ Καρχηδόνιοι. Ἀντὶ θεοκρατίας καὶ φυλετικῆς ἱεραρχίας, ἀντὶ μοναρχίας καὶ ἱερρχίας ὑπαλλήλων, ἀντὶ μεγάλου χρηματιστικοῦ καὶ ἐμπορικοῦ καθιδρύματος, οἱ ἄνθρωποι τῆς φυλῆς ταύτης ἔσχον ἰδίαν ἐπινόησιν τὸ ἄστυ, ἐκάστου ἄστεως παράγοντος ἄλλα, καὶ παντὸς βλαστοῦ, ἀποσπωμένου οὕτω τῆς πηγῆς, γεννῶντος ἄλλους βλαστούς. Ἐν τούτων, ἡ Μίλητος, παρήγαγε τριακόσια καὶ ἀπώκισεν ἅπασαν τὴν παρχλίαν τοῦ Εὐξείνου πόντου. Τὰ ἄλλα ἐπολλαπλασιάζθησαν ἐπίσης καὶ ἀπὸ Κυρήνης εἰς Μασσαλίαν παρὰ τοὺς κόλπους καὶ τὰ ἀκρωτήρια τῆς Ἰσπανίας, τῆς Ἰταλίας, τῆς Ἑλλάδος, τῆς Ἑλλάσποντος Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς, ἐσχημάτισαν στέμμα πόλεων ἀνθίζουσῶν περίξ τῆς Μεσογείου.

Πῶς ἔζων οἱ χᾶτοικοι τοῦ ἄστεως τούτου; ¹. Ὁ πολίτης ὀλίγον εἰργάζετο διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν, συνήθως μὲν τρεφόμενος ἐκ τῶν εἰσφορῶν τῶν συμμάχων καὶ φόρου ὑποτελῶν λαῶν, αἰείποτε δὲ ὑπηρετούμενος ὑπὸ δούλων. Καὶ ὁ πάντων πενέστατος εἶχε δοῦλον πρὸς συντή-

¹ Grote, History of Greece, t. 11 σ. 337 — Boeckh, Economie politique des Athéniens. I. 61.—Wallon de l'Esclavage dans l'antiquité.

ρησιν τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ. Πᾶς Ἀθηναῖος πολίτης εἶχε τέσσαρας, πόλεις δὲ συνήθεις, ἡ Αἰγίνα, ἡ Κόρινθος, τετρακοσίας ἕως πεντακοσίας χιλιάδας τηλικαύτη τῶν δούλων ἡ πληθὺς. Ἄλλως τε δὲ ὁ πολίτης δὲν εἶχε μεγάλην ἀνάγκην ὑπηρεσίας. Ὀλιγαρκῆς ὡς παῖσαι αἱ τὸν νοῦν ὀξεῖται καὶ μεσημβριναὶ φυλαὶ, ἔζη διὰ τριῶν ἐλαιῶν, ἑνὸς σκορόδου καὶ μιᾶς κεφαλῆς μαινίδος ², ἐφόρει δὲ μόνον σανδάλια, χιτῶνα, μέγαν μανδύαν, ὡς ὁ τῶν ποιμένων. Ἡ οἰκία αὐτοῦ ἦν οἰκοδομὴ στενὴ, κακῶς ἐκτισμένη, ὀλίγον στερεὰ, εἰς ἣν οἱ κλέπται εἰσῆρχοντο, ὀρύσσοντες τὸν τοῖχον· ἦν δὲ κυρίως νυκτερινὸν ἐνδικίτημα, περιέχον κλίνην καὶ δύο ἢ τρεῖς καλῶς γεγλυμμένους ἀμφορεῖς. Ὁ πολίτης ἀπηλλαγμένος ἀναγκῶν, ὑπάκιθριος διημέρευεν.

Τί δ' ἐπραττεν ἐν ὥρᾳ σχολῆς; Μὴ ὑπείκων τῇ ἐξουσίᾳ βασιλέως ἢ ιερέως, ἦν ἐλεύθερος καὶ αὐτοβασίλευς ἐν τῇ ἰδίᾳ πόλει. Αὐτὸς ἐξέλεγε τοὺς ἄρχοντας καὶ ἱερεῖς αὐτοῦ, καὶ ἐξελέγετο ἐπίσης εἰς πάντα τὰ ἱερατικά καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα· εἴτε δὲ σκυτοτόμος εἴτε σιδηρουργὸς ἦτον, ἐν μὲν τοῖς δικαστηρίοις ἐδίκαζε τὰς μεγίστας πολιτικὰς ὑποθέσεις, ἐν δὲ ταῖς τοῦ λαοῦ συναλεύσεσιν ἐβουλεύετο περὶ τῶν ὑψίστων τῆς Πολιτείας συμφερόντων· ἐν συνόλῳ δὲ τὸ πράττειν τὰ κοινὰ καὶ ὁ πόλεμος εἰσι τὸ κύριον αὐτοῦ μέλημα. Θεωρεῖ καθήκον αὐτοῦ νὰ ἦναι πολιτικὸς καὶ στρατιώτης, ἐν δευτέρῳ

1 Ἀριστοφάνους Βάτραχοι Λουκιανοῦ Ἀλεκτρυών.

τιθέμενος λόγῳ πάσαν ἄλλην ἐργασίαν, ἅτε φρονῶν, ὅτι ταῦτά εἰσι τὰ ἔργα παντός ἐλευθέρου πολίτου. Καὶ ἔχει δίκαιον· διότι ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ δὲν προστατεύεται ὡς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς, αἱ δὲ ἀνθρώπινα κοινωνία δὲν ἔχουσι τὴν μονιμότητα τῶν ἡμετέρων. Αἱ πλεῖσται τῶν πόλεων, σποράδην κείμεναι ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Μεσογείου, περιστοιχίζονται ὑπὸ βαρβάρων, ἐποφθαλμιώντων αὐτάς· ὁ πολίτης ἀναγκάζεται νὰ σιδηροφορῇ, ὡς τανῦν ὁ ἐν Ζηλανδίᾳ ἢ Ἰαπωνίᾳ ἐγκατεστημένος Εὐρωπαῖος· ἄλλως τε δὲ ταχέως Γαλάται, Λίβυες, Σαμνῖται, Βυθινοὶ θέλουσι κατασκηνώσει ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν ἀνασκαφέντων τειχῶν καὶ τῶν ἀποτεφρωθέντων ναῶν. Πρὸς δὲ τούτοις αἱ πόλεις εἰσι πολέμιαι πρὸς ἀλλήλας· τὸ δὲ τοῦ πολέμου δίκαιον ἀνεπιεικές· συνήθως ἡ ἡττηθεῖσα πόλις καταστρέφεται ἄρδην· ὁ νῦν πλούσιος καὶ περίβλεπτος ἀνὴρ δύναται τὴν ἐπαύριον νὰ ἴδῃ τὸν οἶκον αὐτοῦ πυρπολούμενον, τὰ ὑπάρχοντα διαρπαζόμενα, τὴν σύζυγον καὶ τὴν θυγατέρα ἐξανδραποδιζομένας καὶ εἰς τόπους μεταγομένας ἀκολασίας· αὐτὸς οὗτος μετὰ τῶν υἱῶν δουλωθεὶς, θέλει ἐγκατορυχθῇ ἐν τοῖς μεταλλείοις, ἢ θέλει στρέφει τὴν μύλην μαστιγούμενος. Τηλικούτων τῶν κινδύνων ὄντων, φυσικὴ εἶναι ἡ τῶν κοινῶν μέριμνα καὶ ἡ τοῦ μάχεσθαι ἐμπειρία· γίνονται πολιτικοὶ, ὑπὲρ τῆς ζωῆς ἀμυνόμενοι.—Ἐξόχως δ' ὄντες τῆς δόξης ἐρασταί, πολιτεύονται καὶ ἐκ φιλοδοξίας. Πᾶσα πόλις ἐργάζεται, ἵνα ὑποδουλώσῃ ἢ ταπεινώσῃ τὰς ἄλλας, καταστήσῃ φόρου ὑποτελεῖς, κατακτήσῃ ἢ καρ-

πωθῇ αὐτάς ¹. Ὁ πολίτης διαβιοῖ ἐν τῇ ἀγορᾷ, διασκεπτόμενος περὶ τῶν καταλληλοτέρων πρὸς διατήρησιν καὶ ἐπαύξεισιν τοῦ μεγαλείου τῆς ἰδίας πόλεως μέσων, περὶ τῶν συμμαχιῶν καὶ συνθηκῶν, περὶ τῆς πολιτείας καὶ τῶν νόμων, ἀκροώμενος τῶν ῥητόρων, αὐτὸς οὗτος ἀγορεύων, μέχρις οὗ ἐπιβῇ τῆς νηὸς, ἵνα πολεμήσῃ ἐν Θράκῃ ἢ ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τῶν Ἑλλήνων, τῶν βαρβάρων ἢ κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως.

Πρὸς ἐπίτευξιν τούτου ἐπενόησαν ἰδίαν πειθαρχίαν. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους στερούμενοι βιομηχανίας, ἡγνούν τὰς πολεμικὰς μηχανάς· διὸ ἐμάχοντο ἐκ τοῦ συστάδην. Ἴνα ἐπομένως νικήσωσιν ἐν πολέμῳ, δὲν ἦτο ἀναγκαῖον νὰ καθιστῶσι τοὺς στρατιώτας αὐτόματα ἀκριβεῖας, ὡς τανῦν, ἀλλ' ὅσον οἶόν τε ἀνδρείους, ῥωμαλέους, ὠκύποδας· ἐνὶ λόγῳ ἀρίστους μονομάχους καὶ καρτερικωτάτους. Πρὸς τοῦτο δὲ τὸ τέλος, ἡ Σπάρτη, ἦν κατὰ τὸν Ἡ' αἰῶνα ἐζήλωσε καὶ ἐμιμήθη σύμπασα ἡ Ἑλλὰς, εἶχε δίκαιταν λίαν πολύπλοκον καὶ οὐχ ἥττον τελεσφόρον. Αὕτῃ αὕτῃ ἦν ἀτείχιστον στρατόπεδον, ὡς οἱ ἐν Καβυλίας σταθμοὶ ἡμῶν, κατεσκευασμένον ἀνὰ μέσον ἡττημένων καὶ πολεμίων, ὅλως στρατιωτικῶς συντεταγμένον, καὶ ἐστραμμένον ἔχον τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἄμυναν καὶ τὴν μάχην. Καὶ πρῶτον μὲν ἐφρόντιζον νὰ ἔχωσι τέλεια σώματα, διαπλάσσοντες τὰ φύλα· ἐποίουον δ' ὡς ἐν τρεῖς ἵπποφορβείois. Ἐφρόνεον τὰ δύσμορφα καὶ

¹ Θουκυδίδου, Β. 1. Ἴδε τὰς διαφορὰς ἐκστρατείας τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τῆς εἰρήνης 39ῃ Κίμωνος μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

μὴ εὐπαγῇ βρέφη. Ἔτι δ' ὁ νόμος διέτασσε τὴν ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας τέλεσιν τῶν γάμων καὶ ἐξέλεγε τὰς εὐνουστέρας πρὸς τεκνοποίησιν περιστάσεις. Ὁ ἔχων νεαράν γυναῖκα πρεσβύτης εἰσήγε παρ' αὐτὴν τινα τῶν καλῶν καὶ ἀγαθῶν νέων, ἵνα ἐξ αὐτοῦ ἀποκτήσῃ εὖρωστα τέκνα. Ὁ ἔχων δὲ φίλον, οὗ ἐπίζηλος ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, παρεῖχεν αὐτῷ τὴν σύζυγον πρὸς τὸ αὐτὸ τέλος¹. Ἀφ' οὗ ἐσχημάτιζον τὴν φυλὴν, διέπλασσαν τὸ ἄτομον. Οἱ παῖδες, ἐπταετεῖς γενόμενοι, εἰς ἀγέλας κατελοχίζοντο καὶ συνείθιζον μετ' ἀλλήλων νὰ συμπαίζωσι καὶ συσχολάζωσι. Διηροῦντο εἰς δύο ἀντιθέτους στρατιάς, παραφυλαττούσας ἀλλήλας καὶ πυκτευούσας. Ἐκάθευδον ἐν ὑπαίθρῳ, ἐλούοντο ἐν τοῖς ψυχροῖς τοῦ Εὐρώτα ὕδασι, ἔκλεπτον, ἔτρωγον ὀλίγον, ταχέως καὶ κακῶς, κατεκλίνοντο ἐπὶ στιβάδων καλάμου, ἃς αὐτοὶ συνεφόρουν, ἐπὶ νον μόνον ὕδωρ, ὑφίσταντο ἀπάσας τὰς ἀκρασίας τοῦ ἀέρος· αἱ νεάνιδες ἐγυμνάζοντο ὡς αὐτοὶ, οἱ δ' ἐνήλικαι ὑπεβάλλοντο εἰς παραπλησίας ἀσκήσεις. Ἀναμφιβόλως ἐν ταῖς ἄλλαις πόλεσιν ἡ αὐστηρότης τῆς ἀρχαίας πειθορχίας ἐμετριάσθη ἢ ἡλαττώθη· καίπερ ὁμῶς χαλαρώτεροι ὄντες, τῇ αὐτῇ εἶποντο ὁδῷ. Οἱ νέοι τὸ πλεῖστον τῆς ἡμέρας διέτριβον ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἐπάλειον, ἤλλοντο, ἐπύκτευν, ἔτρεχον, ἐδισκοβόλουν, ἐπιρρωνύοντες καὶ κάμπτοντες τοὺς γυμνοὺς αὐτῶν μυῶνας. Κατεγίνοντο νὰ σχηματίσωσι τὸ σῶμα εὖρωστότατον, φαειρό-

¹ Εἰεοφῶντος, Λακεδαιμονίων πολιτεία.

τατον, καλλιπρεπέστατον, οὐδεμία δ' ἄλλη ἀγωγὴ ἔτυχε κάλλιον τοῦ σκοποῦ ¹.

Ἐκ τῶν ἰδιαζόντων τούτων τοῖς Ἑλλησιν ἡθῶν ἰδία ἐγεννήθησαν ἰδέαι. Τὸ ἰδεῶδες αὐτῶν πρόσωπον ἦν οὐχὶ ὁ σκεπτόμενος νοῦς ἢ ἡ ὑπεράγαν εὐαίσθητος ψυχὴ, ἀλλὰ τὸ εὖ πεφυκὸς καὶ ἀκμαῖον, τὸ σύμμετρον, ζωηρὸν, καὶ ἡσκημένον γυμνὸν σῶμα. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ σκέπτεσθαι πολλαχῶς ἐκδηλοῦται. Καὶ πρῶτον μὲν, ἐν ᾧ περὶ αὐτοὺς οἱ Κᾶρες, οἱ Λυδοὶ καὶ ἐν γένει πάντες οἱ βάρβαροι αὐτῶν γείτονες, ἡσχύνοντο νὰ φαίνωνται γυμνοί, αὐτοὶ ῥαδίως ἀπετίθεντο τὸ ἱμάτιον, ἵνα παλαίσωσι καὶ δράμωσι. Αἱ παρθένοι ἐν Σπάρτῃ ἐγυμνάζοντο σχεδὸν γυμναί, ἐξ οὗ δῆλον, ὅτι αἱ γυμναστικαὶ ἔξεις ἀπέβαλον ἢ μετεσχημάτισαν τὴν αἰδῶ. — Κατὰ δεύτερον δὲ λόγον αἱ μεγάλαι αὐτῶν ἐθνικαὶ τελεταί, οἱ ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες, τὰ Πύθια καὶ τὰ Νέμεα ἐσκοποῦν τὴν ἐπίδειξιν καὶ τὸν θρίαμβον τοῦ γυμνοῦ σώματος. Οἱ τὰ πρῶτα φέροντες νέοι πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀπωτάτων ἐλληνικῶν ἀποικιῶν συνέρρεον, ἐκ μακροῦ χρόνου δι' ἰδιαίτερας διαίτης καὶ ἐπανειλημμένων ἀσκήσεων προαλειφόμενοι· καὶ ἐκεῖ παρόντος καὶ ἐπευφημοῦντος τοῦ ἔθνους σύμπαντος, ἐπάλαιον γυμνοί, ἐπύκτευν, ἐδίσκευν, ἔτρεχον πεζῇ ἢ ἐφ' ἄρματος. Αἱ νίκαι αὗται, ἃς ἐπιδιώκουσι τανῦν οἱ τοῦ χύδην ὄχλου ἡρακλεῖς, ἐφαίνοντο τότε ἀπασῶν αἱ πρῶται. Ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ δρόμον νικήσαντος

¹ Ἐξίς, ἣν ἡσπασθήσαν οἱ Λακεδαιμόνιοι περὶ τὴν 14 ὀλυμπιάδα. — Πλάτωνος. Χαρμίδης.

ἀθλητοῦ ἐλάμβανε τὴν ἐπωνυμίαν ἢ Ὀλυμπιάς. Οἱ μέγιστοι ποιηταὶ ἐξύμνουν αὐτόν· ὁ διασημώτατος τῆς ἀρχαιότητος λυρικός, ὁ Πίνδαρος, ἔψαλλε τὰς ἀρματοδρομίας. Ἐπανερχόμενος εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν ὁ ἐστεμμένος ἀθλητὴς ἐγένετο δεκτὸς ἐν θριάμβῳ· ἡ εὐεξία καὶ ἡ ῥώμη αὐτοῦ ἐτίμων τὸ ἄστυ. Μίλων ὁ Κροτωνιάτης, ἀνίκητος ἐν τῇ πάλῃ, στροκτηγὸς αἰρεθεὶς ὠδήγησε τοὺς συμπολίτας εἰς τὴν μάχην, περιβεβλημένος λεοντῆν καὶ φέρων ῥόπαλον, ὡς Ἡρακλῆς, πρὸς ὃν παρεβάλλετο. Λέγεται ὅτι Διαγόρχν τὸν Ῥόδιον ἰδὼν ὁ λαὸς φερόμενον διὰ τῆς πανηγύρεως ὑπὸ τῶν νικησάντων υἱῶν αὐτοῦ καὶ δι' ἀνθέων βαλλόμενον, ἐκράύγασε, τὴν εὐτυχίαν ταύτην μείζονα ἢ κατ' ἀνθρώπον θεωρήσας «Κάτθανε, Διαγόρα· Οὐκ εἰς τὸν Ὀλυμπον ἀναβήσῃ». Ὁ Διαγόρας τρῶντι ἐκ τῆς ὑπερβαλλούσης συγκινήσεως ἐτελεύτησεν ἐν ταῖς χερσὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, διότι κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, ἰδὼν αὐτοὺς ῥωμαλεωτάτους καὶ ὠκυποδεστάτους ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων, εἰς τὸ ἀκρότατον σημεῖον τῆς ἐπιγείου εὐδαιμονίας ἀφίκετο. Ἀλήθεια ἢ παράδοσις ἢ τοιαύτη κρίσις ἀποδεικνύει μεθ' οἷας ἐθαύμαζον ὑπερβολῆς τὴν τελειότητα τοῦ σώματος.

Διὰ τοῦτο δὲν ἐφοβοῦντο νὰ ἐπιδείξωσιν αὐτὸ πρὸ τῶν θεῶν ἐν ταῖς δημοσίαις πομπαῖς. Ὑπῆρχεν ἰδίᾳ τῶν σωματικῶν σχημάτων καὶ κινήσεων τέχνη, ἡ ὀρχηστικὴ κανονίζουσα καὶ διδάσκουσα τοὺς χαρίεντας σχηματισμοὺς τῶν ἱερῶν χορῶν. Μετὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Σαλαμῖνος, ὁ τραγικός ποιητὴς Σοφοκλῆς, τὸ δέκατον πέμ-

πτον τῆς ἡλικίας ἄγων ἔτος καὶ κάλλει προφέρων, γυμνὸς ὠρχήσατο καὶ ἦτε τὸν παιῖνα πρὸ τοῦ τροπαίου. Μετὰ ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα ἔτη ὁ Ἀλέξανδρος διεκπεραιωθείς εἰς Ἀσίαν, ἵνα πολεμήσῃ τὸν Δαρεῖον, περιέδραμε γυμνὸς μετὰ τῶν ἐταίρων τὸν τύμβον τοῦ Ἀχιλλέως. Προβαίνοντες δ' ἔτι πλέον, ἐθεώρουν τὴν τελειότητα τοῦ σώματος, ὡς ιδιότητα τῆς θεότητος. Ἐν τινι τῆς Σικελίας πόλει νεανίας εὐειδέστατος ἐλατρεύθη διὰ τὸ κάλλος καὶ μετὰ θάνατον ἤγειραν πρὸς τιμὴν αὐτοῦ βωμούς¹. Ἐν Ὀμήρῳ, ὅστις εἶναι ἡ βίβλος τῶν Ἑλλήνων, πανταχοῦ εὔρηται, ὅτι οἱ θεοὶ ἔχουσιν ἀνθρώπινον σῶμα, σάρκα τιτρωσκομένην διὰ τῶν δοράτων, ἰχῶρα ῥέοντα, ἐνστίκτους ῥοπὰς, χόλον, ἡδονάς, παρεμφερεῖς ὅλως ταῖς ἡμετέραις, ὥστε οἱ ἥρωες καθίστανται ἐρασταὶ τῶν θεαινῶν, οἱ δὲ θεοὶ ἔχουσι τέκνα ἐκ θνητῶν γυναικῶν. Ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου εἰς τὴν γῆν, δὲν ὑπάρχει ἄβυσσος· καταβαίνουσι καὶ ἡμεῖς ἀναβαίνομεν. Ὑπερέχουσιν ἡμῶν καθὸ ἀθάνατοι, θεραπευόμενοι ταχέως ἐκ τῶν τραυμάτων, ἰσχυρότεροι, εὐειδέστεροι καὶ εὐδαιμονέστεροι ἡμῶν ὄντες. Πρὸς δὲ ὡς ἡμεῖς τρώγουσι, πίνουσι, μάχονται, τρυφῶσι πάσαις αἰσθήσεσι καὶ σωματικαῖς δυνάμεσιν. Ἡ Ἑλλάς, τὸ ὠραῖον ἀνθρώπινον ζῶον ποιησαμένη ἰδίον πρότυπον, κατέστησεν αὐτὸ εἶδωλον αὐτῆς καὶ δοξάζει αὐτὸ ἐπὶ τῆς γῆς, θεοποιήσασα ἐν τῷ οὐρανῷ.

Ἐκ ταύτης τῆς συλλήψεως ἐγεννήθη ἡ γλυπτικὴ καὶ δύνανται τις νὰ καταδείξῃ ἀπάσας τὰς στιγμαὶς τῆς ἐμ-

¹ Πρόδοτος.

φανίσεως αὐτῆς. — "Ενθεν μὲν, ὁ ἄπαξ ἐστεμμένος ἀθλη-
τῆς δικαιούται νὰ ἔχῃ ἄγαλμα, καὶ ἂν τρίς στεφθῇ, ἄ-
γαλμα εἰκονικόν, τουτέστιν ὁμοίωμα τῆς εἰκόνος αὐτοῦ.
"Ενθεν δὲ, τῶν θεῶν ἐχόντων ἀνθρώπινα σώματα τελειό-
τερα καὶ μᾶλλον γαληνικῶς τῶν ἡμετέρων, φυσικὸν ἦτο
νὰ παριστῶσιν αὐτοὺς δι' ἄγαλμάτων. Δὲν ἔχουσιν ἀνάγκη
πρὸς τοῦτο νὰ ἐκβιάσῃσι τὸ δόγμα. Τὸ ἐκ μαρμάρου
ἢ ἐκ χαλκοῦ ὁμοίωμα δὲν εἶναι ἀλληγορία, ἀλλ' εἰκὼν
ἀκριβής· δὲν παρέχει τῷ θεῷ μῦς, ὅστις, βαρὺ περίβλη-
μα, ὅπερ δὲν ἔχει· παριστᾷ τὸ σαρκικὸν ἔνδυμα, ὅπερ
καλύπτει αὐτό, καὶ τὸ ζῶν σχῆμα, ὅπερ εἶναι ἡ οὐσία
αὐτοῦ. Ἀρκεῖ ἵνα ἢ ἀληθὴς ἡ εἰκὼν, ἄγαλμα κάλλιστον
καὶ ἐμφαίνον τὴν ἀθάνατον γαλήνην, δι' ἧς ὁ Θεὸς
ὑψοῦται ὑπεράνω ἡμῶν.

Ἴδου τὸ ἄγαλμα ἐπὶ τοῦ ἱκριώματος. Ὁ γλύ-
πτης θέλει δυνηθῇ νὰ κατασκευάσῃ αὐτό· θεωρήσατε τὴν
προπαρασκευὴν αὐτοῦ. Οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων ἐκείνων
παρετήρησαν τὸ σῶμα γυμνόν, καὶ κινούμενον ἐν τῷ
λουτρῶνι, ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἐν τοῖς ἱεροῖς χοροῖς, ἐν τοῖς
δημοσίοις ἀγῶσιν. Εἶδον καὶ ἐξελέξατο σχήματα καὶ θέ-
σεις, ἐκδηλούσας τὴν ῥώμην, τὴν ὑγείαν καὶ τὴν ἐνέρ-
γειαν. Εἰργάσθησαν παντὶ σθένει νὰ ἐντυπώσωσιν αὐτῷ
τὰ σχήματα καὶ διδάξωσι τὰς θέσεις ἐκεῖνας. Ἐπὶ τρια-
κόσια ἢ τετρακόσια ἔτη διώρθωσαν οὕτως, ἐκαθάρισαν,
ἀνέπτυξαν τὴν περὶ τῆς φυσικῆς καλλονῆς ιδέαν αὐτῶν.
Οὐδὲν ἄρα παρὰδοξον, ἂν τέλος κατορθοῦσι ν' ἀνακαλύ-
ψωσι τὸ ἰδανικὸν πρότυπον τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ἡμεῖς

οἵτινες γινώσκουμεν αὐτὸ τανῦν, παρ' ἐκείνων ἐλάβομεν αὐτό. Ὅτε, κατὰ τὴν λήξιν τῆς γοτθικῆς ἐποχῆς, ὁ ἐκ Πίσσης Νικόλαος καὶ οἱ πρῶτοι γλύπται ἀπέβαλον τὰ ἰσχνὰ, ὅστεώδη καὶ δύσμορφα σχήματα τῆς ἱερατικῆς παρὰδόσεως ἔλαβον ὡς ὑπόδειγμα ἑλληνικὰ διατηρηθέντα ἢ ἐκχωσθέντα ἀνάγλυφα· καὶ ἂν νῦν λητμονοῦντες τὰ κακῶς πεφυκότα ἢ νοσηρὰ τῶν ἡμετέρων πλεθνήτων ἢ φιλοσόφων σώματα θελήσωμεν νὰ ἀνεύρωμεν σκιαγραφίαν τινὰ τοῦ τελείου σώματος, τὰ ἀγάλματα ἐκεῖνα, ἅτινά εἰσι μνημεῖα τοῦ γυμναστικοῦ, ἀργοῦ καὶ εὐγενοῦς βίου πρέπει νὰ μελετήσωμεν.

Καὶ οὐ μόνον τὸ σχῆμα εἶναι τέλειον, ἀλλὰ παραδόξως ἀρκεῖ εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ τεχνίτου. Οἱ Ἕλληνες ἀπονεύσαντες τῷ σώματι ἰδιάζουσιν ἀξίαν, δὲν καθυπέταξαν, ὡς οἱ νεώτεροι, αὐτὸ εἰς τὴν κεφαλὴν. Στήθος ἀναπνέον καλῶς, κορμὸς στερεῶς ἐπικαθήμενος τοῖς ἰσχύοις, ἰγνύα νευρώδης ἐξακοντίζουσα ῥαδίως τὸ σῶμα, κινεῖ τὸ διαφέρον αὐτῶν· δὲν προκαταλαμβάνονται ἀποκλειστικῶς, ὡς ἡμεῖς, ὑπὸ τῆς εὐρύτητος τοῦ σκεπτικοῦ μετώπου, ὑπὸ τῆς ὀργίλης συνοφρυώσεως, ὑπὸ τῆς πτυχῆς τοῦ σκώπτοντος χείλους. Δὲν ἐξέρχονται τῶν ὄρων τῆς τελείας γλυπτικῆς, ἥτις ἀφίησι τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνευ βλεπραρίδων, τὴν δὲ κεφαλὴν ἄνευ ἐκφράσεως, ἥτις προτιμᾷ τὰ ἥρεμα, ἥεις ἀσήμαντον πρᾶξιν ἀσχολούμενα πρόσωπα, ἥτις συνήθως ποιεῖται χρῆσιν ἑνὸς μόνου χρώματος, τοῦ χαλκοῦ ἢ τοῦ μαρμάρου, ἥτις καταλείπει τῇ γραφικῇ τὸν σκηνογραφικὸν κόσμον, τῇ δὲ φιλολογίᾳ τὸ

δραματικὸν διαφέρον, ἥτις, δεσμευομένη, ἀλλ' ἐξευγενιζομένη ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς στενότητος τῶν ὁρίων αὐτῆς, ἀποφεύγει τὴν παράστασιν τῶν λεπτομερειῶν, τῆς φυσιογνωμίας, τῶν συμβεβηκότων, τῶν ἀνθρωπίνων ταραχῶν, ἵνα ἐξαγάγῃ εἰς τὸ φῶς τὸ ἀφρημένον καὶ καθαρόν σχῆμα καὶ ἐν τοῖς βωμοῖς λαμπρὰν ἐπιδείξῃ τὴν ἀκίνητον λευκότητα τῶν γαληνιῶν καὶ σεπτῶν ὁμοιωμάτων, ἐν οἷς τὸ ἀνθρώπινον γένος διαγινώσκει τοὺς ἥρωας καὶ θεοὺς αὐτοῦ. Εἰκότως ἄρα ἡ γλυπτικὴ εἶναι ἡ κεντρικὴ τῆς Ἑλλάδος τέχνη· πᾶσαι αἱ λοιπαὶ πρὸς αὐτὴν ἀναφέρονται, συνοδεύουσι καὶ μιμοῦνται αὐτήν. Οὐδεμίᾳ ἄλλῃ τέχνῃ τοσοῦτον καλῶς ἀπεικόνισε τὸν ἐθνικὸν βίον. Οὐδεμίᾳ ἄλλῃ ἀνεπτύχθη, οὐδὲ κατέστη τοσοῦτον δημοτικὴ. Περὶ τοὺς Δελφοὺς ἐν τοῖς ἑκατὸν μικροῖς νοῖς, οἵτινες ἐνέκλειον τοὺς θησαυροὺς τῶν πόλεων, ἀλόκληρος λαὸς ἐκ μαρμαρίου, χρυσοῦ, ἀργύρου, χαλκοῦ καὶ ὀρειχάλκου, ἐκ παντοίων καὶ πολυχρῶν μετάλλων, μυριάδες νεκρῶν ἐνδόξων, ἐν θκανονίστοις ὁμίλοις, καθήμενοι, ὄρθιοι, ἔλαμπον, ἀληθεῖς ὑπήκοοι τοῦ θεοῦ τοῦ φωτός¹. Ὅτε βραδύτερον ἡ Ῥώμη ἐσύλησε τὸν ἐλληνικὸν κόσμον, ἡ ὑπερμεγέθης πόλις ἔσχεν ὀλόκληρον λαὸν ἀγαλμάτων, σχεδὸν ἴσον τῷ ζῶντι πληθυσμῷ. Νῦν δὲ μετὰ τηλικαύτας καταστροφὰς καὶ αἰῶνας ὑπολογίζουσιν, ὅτι ἐξήγαγον τῆς Ῥώμης καὶ τῆς πεδιάδος αὐτῆς πλείονα τῶν ἐξηκοντακισχιλίων ἀγαλμάτων. Οὐδέποτε πλέον εἶδον παραπλησίαν τῆς γλυπτί-

¹ Michelet, Bible de l' humanité 205.

κῆς ἀνθρσιν, τηλικαύτην ἀνθέων ἀφθονίαν, ἀνθέων το-
σοῦτον τελείων, βλάστησιν τοσοῦτον ἀφθονον, διαρχῇ καὶ
ποικίλῃν· τὸν λόγον τούτου εὔρετε, ἀνασκάψαντες τὸ
ἔδαφος ἀπὸ στρώματος εἰς στῶμα, καὶ παρατηρήσαντες,
ὅτι ὅλα τὰ στρώματα ταῦτα τοῦ ἀνθρωπίνου ἐδάφους,
θεσμοί, ἥθη, ιδέαι συνεβάλλοντο εἰς τὴν αὔξησιν αὐτῆς.

ΣΤ'

Ἡ στρατιωτικὴ αὕτη ἀπάσῶν τῶν ἀρχαίων πόλεων
σύνταξις θλιβερά ἐπήνεγκεν ἀποτελέσματα. Ἐπειδὴ ὁ
πόλεμος ἦν ἡ φυσικὴ κατάστασις, οἱ ἰσχυρότεροι κατέ-
κτησαν τοὺς ἀσθενεστέρους· πολλαὶ δ' ἐσχηματίσθησαν
πολιτεῖαι ἄξια λόγου ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν ἢ τὴν τυραννίαν
πόλεως ὑπερόχου ἢ νικηφόρου. Τέλος ἡ Ῥώμη πρακτικω-
τέρᾳ καὶ κάλλιον τῶν ἄλλων συντεταγμένη, κατώρθωτε
μετὰ ἐπτακοσίων ἐτῶν τοὺς ἀγῶνας νὰ κυριαρχήσῃ
ἀπάσης τῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου, καὶ πολλῶν με-
γάλων παρακειμένων χωρῶν. Πρὸς ἐπίτευξιν τούτου
ὑπεβλήθη εἰς τὴν στρατιωτικὴν δίκαιαν, ἐξ ἧς ὡς καρπὸς
ἐκ τοῦ σπόρου, ἡ στρατιωτικὴ ἀνεφύη δεσποτεία. Οὕτως
ἐσχηματίσθη ἡ Αὐτοκρατορία· περὶ τὴν πρώτην ἑκατον-
ταετηρίδα ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως, ἡ οἰκουμένη
ὀργανωθείσα ὑπὸ τακτικὴν μοναρχίαν, ἐφάνη ἀνευροῦσα
αὐθις τὴν τάξιν καὶ τὴν εἰρήνην. Δυστυχῶς ὁμῶς τὴν
παρακμὴν μόνον εὔρεν. Ἐν τῇ ὀλεθρίᾳ τῆς κατακτῆσεως

καταπίσει αἱ μὲν πόλεις καθ' ἑκατοστύας, οἱ δὲ ἄνθρωποι κατὰ μυριάδας ἀπώλλυντο. Οἱ νικηταὶ αὐτοὶ κατεσφάζοντο ἐπὶ αἰῶνα, ὁ δὲ εὖ πεπολιτευμένος κόσμος, κενὸς ἀνδρῶν ἐλευθέρων ἐκενώθη κατὰ τὸ ἡμῖς τῶν κατοίκων¹. Οἱ πολῖται γενόμενοι ὑπήκοοι καὶ τὴν πάλαι ἀποβαλόντες μεγαλοφροσύνην, ἐξετρέποντο εἰς τὴν ἀργίαν καὶ τὴν πολυτέλειαν, ἡρνοῦντο νὰ νυμφευθῶσι καὶ δὲν εἶχον πλέον τέκνα. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα ἐργασία διὰ τῶν χειρῶν ἐγένετο, μήπω τῶν μηχανῶν ἐφευρεθεῖσων, οἱ δοῦλοι ἔχοντες τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐπαρκῶσι διὰ τῶν βραχιόνων αὐτῶν εἰς τὰς ἰδιοτροπίας, τὰς ἡδονάς, τὰς πομπάς, ὁλοκλήρου τῆς κοινωνίας, συνετρίβοντο ὑπὸ τὸ δυσβάστακτον τοῦτο βάρος. Μετὰ παρέλευσιν τετρακοσίων ἐτῶν ἡ ἐκνευρισθεῖσα καὶ ἐρημωθεῖσα αὐτοκρατορία οὔτε ἄνδρας οὔτε δύναμιν πλέον εἶχε πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν βαρβάρων. Ἐπὶ πεντακόσια ἔτη τὰ ἄλλεπάλληλα αὐτῶν κύματα εἰσέηρχοντο, αἶνοντα τοὺς ἐπιπροσθοῦντας φραγμούς. Ἀπερίγραπτά εἰσι τὰ ἐντεῦθεν προσελθόντα δεινὰ· λαοὶ ἐξαφανισθέντες, μνημεῖα καταστραφέντα, ἄγροι ἐρημωθέντες, πόλεις ἐμπρησθεῖσαι, βιομηχανία, καλαὶ τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι ἀκρωτηριασθεῖσαι, ἐκπεσοῦσαι, λησμονηθεῖσαι, ὁ φόβος, ἡ ἀμαθία καὶ ἡ βαρβαρότης πανταχοῦ διαδοθεῖσαι καὶ ἐγκατασταῖσαι· ἦσαν ἄγριοι ὥς οἱ Οὐρόνοι καὶ οἱ Ἰροκουά, κατασκηνώσαντες διὰ μιᾶς ἐν μέσῳ κόσμου πεπολιτισμένου καὶ διανοητικῶς ἀνεπτυγμένου, ὥς ὁ ἡμέτερος. Φαντάσθητε ἀγέλην

1 Ῥώμη, τριάχοντα ἔτη πρὸ Χριστοῦ, ὑπὸ Βίκτωρος Δουρουῆ.

ταύρων ὀρμῶσαν κατὰ τῶν σιευῶν καὶ ἐπίπλων ἀνακτόρου, κατόπιν δὲ ταύτης ἐτέραν ἀγέλην καταστρέφουσιν ὑπὸ τὰς ὀπλᾶς αὐτῆς τὰ ὑπὸ τῆς πρώτης ἐναπολειφθέντα λείψανα, μόλις δ' ἐγκαταστᾶσαν καὶ ταύτην, ἐχειρομένην, ἵνα διὰ τῶν κεράτων ἀποκρούσῃ νέα μυκωμένων καὶ ἀπλήστων ἐπιδρομέων πλήθη. Ὅτε τέλος κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα τὰ τελευταῖα στίφη ὀριστικῶς ἐγκατέστησαν, ἡ τῶν ἀνθρώπων τύχη οὐδόλως ἐβελτιώθη. Οἱ θάρβαροι ἀρχηγοὶ, γενόμενοι τιμαριῶται, ἐμάχοντο πρὸς ἀλλήλους, ἐλήστευον τοὺς χωρικοὺς, ἔκαιον τὰ σπαρτὰ, ἐγύμνουσαν τοὺς ἐμπόρους, ἔκλεπτον καὶ ἐκακοποιοῦσαν κατὰ τὸ δοκοῦν τοὺς δυσδαίμονας ὑποτελεῖς. Αἱ γὰρ ἔμενον χέρσοι, αἱ δὲ τροφαὶ ἐσπᾶνίζον. Κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἐν ἐβδομήκοντα ἔτεσι τεσσαράκοντα ἔτη λιμοῦ ἀριθμοῦνται. Μοναχὸς τις ὁ Paul Glaber ἱστορεῖ, ὅτι κατέστη συνήθεια τὸ τρώγειν ἀνθρώπινον κρέας· κρεοπώλης δὲ τις ἐκάη ζῶν, ἐκθεὶς τοιοῦτον ἐν τῷ καταστήματι αὐτοῦ. Προστεθείσθω, ὅτι ἐν τῷ ρύπῳ καὶ τῇ γενικῇ ἀθλιότητι, παραμελουμένων τῶν στοιχειωδεδεσμάτων τῆς ὑγιεινῆς κανόνων, οἱ λοιμοὶ, ἡ λέπρα, αἱ ἐπιδημίαι ἐνεθίσθησαν τῇ χώρᾳ. Κατήντησαν νὰ ἔχωσι τὰ ἦθη τῶν ἀνθρωποφάγων τῆς Νέας Ζηλανδίας, τὴν βδελυρὰν ἀποκτήνωσιν τῶν Καληδονίων καὶ Papous καὶ νὰ βυθισθῶσιν εἰς τὸν πυθμένα τοῦ ἀνθρωπίνου βορβόρου, διότι ἡ τοῦ παρελθόντος ἀνάμνησις χεῖρονα καθίστα τὴν παροῦσαν ἀθλιότητα, οἱ δὲ ὀλίγοι πεπαιδευμένοι ἄνδρες, οἵτινες ἀνεγίνωσκον ἔτι τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν, ἀμυδρῶς ἤσθᾶ-

νοντο τὸ ἄπειρον τῆς πτώσεως καὶ τὸ ἀχανές τῆς ἀβύσσου, εἰς ἣν τὸ ἀνθρώπινον γένος πρὸ χιλιετηρίδος ἐβυθίζετο.

Μαντεύετε τίνα αἰσθήματα ἢ παρατεταμένη αὕτη καὶ βιαία τῶν πραγμάτων κατὰστασις ἐνεφύτευεν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων. Καὶ πρῶτον μὲν τὴν κατάπληξιν, τὸν κόρον τῆς ζωῆς, τὴν ζοφερὰν μελαγχολίαν. «Ὁ κόσμος, ἔλεγε σύγχρονος συγγραφεὺς, ἐγένετο ἄβυσσος κακίας καὶ ἀναιδείας. Ὁ βίος ἦν οἶονεὶ προκαταγνωσθεῖσα κόλασις. Πολλοὶ ἄνθρωποι ἀπεσύροντο τῶν ἐγκοσμίων, καὶ οὐ μόνον πτωχοὶ, ἀδύνατοι, γυναῖκες, ἀλλὰ δεσπότης, κυριάρχει καὶ βασιλεὺς. Εἰς ψυχὰς εὐγενεῖς καὶ πῶς εὐαίσθητους κάλλιον ἤρμοζεν ἡ μονοτονία καὶ ἡ γαλήνη τοῦ μοναστηρίου. Προσεγγίζοντος τοῦ χιλιοστοῦ ἔτους ἐπίστευσαν εἰς τὴν συντέλειαν τοῦ κόσμου, πολλοὶ δὲ ἄνθρωποι, περιδεεῖς γενόμενοι, ἐδωρήσαντο τὰ ὑπάρχοντα τοῖς ναοῖς καὶ ταῖς μοναῖς. Ἐξ ἄλλου δὲ μετὰ τοῦ δέους καὶ τῆς ἀθυμίας ἐγεννήθη ἡ νευρική ταραχή. Ὅτε οἱ ἄνθρωποι εἰσι λίαν δυστυχεῖς, γίνονται εὐερέθιστοι, ὥς οἱ ἀσθενεῖς καὶ οἱ αἰχμάλωτοι· ἡ εὐαισθησία αὐτῶν ἀυξάνει καὶ ἀποκτᾷ γυναικεῖαν λεπτότητα. Ἡ καρδία αὐτῶν εἶναι μεστὴ δυστροπίας, παραφορῶν, ἀνίας, ὑπερβολῶν καὶ διαχύσεων, ὧν εἶναι ἀπηλλαγμένη ὕγιως ἔχουσα. Ἐξέρχονται τῶν μετρίων αἰσθημάτων, ἅτινα μόνα δύνανται νὰ διατηρήσωσι τὴν συνεχῆ καὶ ἀρρενωπὴν ἐνέργειαν· ῥεμβάζουσι, κλαίουσι, γονυπετοῦσιν, ἀποστέργουσι τὰ ἑαυτῶν, φαντάζονται ἡδύτητας, παραφοράς, συγκινήσεις ἀτελευτήτους, θέλουσι νὰ

διαχύσωσι τὴν γονιμότητα καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν τῆς ὑπὲρ τὸ δέον ἐξημμένης καὶ ἀκρατοῦς φαντασίας αὐτῶν· συνελόντι δ' εἰπεῖν, εἰσὶ διατεθειμένοι ν' ἀγαπῶσι. Τῶνόντι ἤρξατο τότε ἀναπτυσσόμενον μεθ' ὑπερβολῆς καταπληκτικῆς ἄγνωστον τῇ σοβαρᾷ καὶ ἀρρενωπῇ ἀρχαιοτάτῃ πάθος, ὁ ἱπποτικός καὶ πνευματικός ἔρωρ. Ὑπέταξαν τὸν ἥρεμον καὶ λογικὸν ἔρωτα τοῦ ὑμεναίου εἰς τὸν ἐκτὸς τοῦ γάμου ἐκστατικὸν καὶ ἀκανόνιστον ἔρωτα. Διέστειλαν τὰς λεπτότητας καὶ συνέταξαν τὸν χάρτην αὐτοῦ ἐν δικαστηρίοις προεδρευομένοις ὑπὸ γυναικῶν. Ἀπεφήναντο, ὅτι «ὁ ἔρωρ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ μετὰ ζυγῶν», «ὅτι ὁ ἔρωρ οὐδὲν δύναται νὰ ἀρνηθῇ τῷ ἔρωτι»¹. Ἐπαύσαντο θεωροῦντες τὴν γυναικᾶ ἐπίγειον πλάσμα, ὅμοιον τῷ ἀνδρί. Ἐποίησαν αὐτὴν θεότητα. Εὖρον, ὅτι ὁ ἀνὴρ ὑπὲρ τὸ δέον ἡμείβετο, ἔχων τὸ δικαίωμα νὰ λατρεύῃ καὶ ὑπηρετῇ αὐτήν. Ἐθεώρησαν τὸν ἀνθρώπινον ἔρωτα οὐράνιον αἶσθημα, ἄγον ἐπὶ τὸν θεῖον ἔρωτα καὶ συγχεόμενον μετ' αὐτοῦ. Οἱ ποιηταὶ μετέβαλον τὴν ἐρωμένην αὐτῶν εἰς Ἀρετὴν ὑπερφυσικὴν, καὶ παρεκάλεσαν αὐτήν· νὰ ἀναβιδάσῃ αὐτοὺς εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ ὁδηγήσῃ μέχρι τοῦ θρόνου τοῦ Ὑψίστου. Εὐνόητον εἶναι ὁποίας τὰ αἰσθημάτων ταῦτα παρεῖχον ἀφορμὰς τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ. Ἡ ἀηδία τοῦ κόσμου καὶ ἡ πρὸς ἐκστασιν τάσις, ὁ συνήθης ἀπελπισμὸς καὶ ἡ τοῦ ἐρᾶν ἀκαταμάχητος ἀνάγκη, ἄγουσι τοὺς ἀνθρώπους ἐπὶ διδασκαλίαν, παριστῶσαν τὴν γῆν κοιλάδα δακρύων, τὸν παρόντα

¹ André le Chapelain.

βίον δοκιμασίαν, τὸν θεῖον ἐνθουσιασμόν ὑπερτάτην εὐδοκιμονίαν, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην πρῶτιστον καθήκον. Ἡ ἀλγοῦσα ἢ φρίσσουσα εὐκισθησίᾳ τρέφεται ἐν τῷ ἀπείρῳ τῆς φρίκης καὶ τῷ ἀπείρῳ τῆς ἐλπίδος, ἐν τῇ ἀπεικονίσει τῶν φλογερῶν ἀδύστων καὶ τῆς αἰωνίας κόλασεως, ἐν τῇ συλλήψει τοῦ ἀκτινοβολοῦντος παραδείσου καὶ τῶν ἀφάτων ἡδονῶν. Εἰς ταύτας τὰς ἀρχὰς ἐρειδόμενος ὁ χριστιανισμὸς διέπει τὰς ψυχὰς, ἐμπνέει τὰς τέχνας, χρῆται τοῖς τεχνίταις. «Ὁ κόσμος, λέγει σύγχρονός τις, ἀποτινάσσει τὰ παλαιὰ αὐτοῦ ῥάκη, ἵνα ἐνδύσῃ τοὺς νεοὺς αὐτοῦ λευκὰς ἐσθῆτας»· καὶ ἡ γοτθικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐπιφαίνεται.

Ἰδωμεν ὑφούμενον τὸ νέον οἰκοδόμημα. Ἐν ᾧ πᾶται αἱ ἀρχαῖαι θρησκείαι ἦσαν τοπικαί, εἰς φυλὰς ἢ οἰκογενεῖας ἀνήκουσαι, ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι θρησκεία καθολικὴν, ἀπευθυνομένη πρὸς τὰ πλήθη καὶ ἐπαγγελλομένη πάντων τῶν ἀνθρώπων τὴν σωτηρίαν. Δεῖται ἐπομένως εὐρυτάτης οἰκοδομῆς, περιλαμβανούσης τὸν πληθυσμὸν ὁλόκληρον διαμερίσματος ἢ ἄστεως, γυναικας, παῖδας, δουλοπαροίκους, βιομηχάνους καὶ πένητας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εὐγενεῖς καὶ ἄρχοντας. Ὁ ἐγκλείων τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἑλληνος θεοῦ μικρὸς σηκὸς (cella), ἡ στοά, ἐν ᾗ ἐξειλίσσεται ἡ πομπὴ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν, ἦν ἀνεπαρκὴς εἰς τοσοῦτον πλῆθος. Χρῆζει κτιρίου ὑπερμεγέθους, εὐρέων διπλῶν καὶ τριπλῶν ναρθήκων, θόλων ὑπερμέτρων, κολοσσιαίων στηλωμάτων καὶ αἱ γενεαὶ τῶν ἐργατῶν, οἵτινες σωρηδὸν ἐπὶ αἰῶνας συρρέουσι, πρὸς σωτηρίαν τῆς

ψυχῆς αὐτῶν, θέλουσι κατατάμει ὄρη, πρὶν ἢ ἐγείρῳσιν ὁλόκληρον τὸ μνημεῖον.

Οἱ εἰσερχόμενοι ἄνθρωποι εἰσὶν ἔμπλεοι θλίψεως καὶ θλιβεράς ἀρύονται ἐν αὐτῷ ἰδέας· ἐπισκοποῦσι τὴν ἀθλίαν καὶ πολυκύμαντον ταύτην ζωὴν, χαίνουσιν πρὸ τοιούτου βαράθρου, τὴν κόλασιν καὶ τὰς ἀμέτρους αὐτῆς, τὰς ἄνευ τέρατος καὶ ἀνακωχῆς βασάνους, τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ, ἀγωνιῶντος ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, τὰ μαρτύρια τῶν ἁγίων, στρεβλουμένων ὑπὸ τῶν διωκτῶν. Ὑπὸ τῆς θρησκευτικῆς ταύτης διδασκαλίας καὶ τοῦ θεοῦ πιεζόμενοι, καὶ μὴ δυνάμενοι ν' ἀνεχθῶσι τὴν φαιδρότητα καὶ τὴν ἀπλὴν καλλονὴν τῆς ἡμέρας, διακωλύουσι τὴν εἴσοδον τοῦ ἁγνοῦ καὶ ἀσπίλου φωτός. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ οἰκοδομήματος κρύπτεται ἐν σκιᾷ πενθίμῳ καὶ ψυχρᾷ, τὸ φῶς τῆς ἡμέρας εἰσέρχεται μετεσχηματισμένον διὰ τῶν ὑάλων, ἐν αἰμοφύρτῳ πορφύρῳ, ἐν λάμπσεσιν ἀμεθύστου καὶ τοπαζίου, ἐν μυστικαῖς φωταυγείαις πολυτίμων λίθων, ἐν φωτοχυσταῖς παρχδόξοις, αἵτινες ἄγουσιν εἰς τὸν παρὰ-δεισον.

Φαντασίαι λεπτὰ καὶ ἐξημμένα ὥς αὗται ἀποστέρ-γουσι τὰ συνήθη σχήματα. Καὶ πρῶτον μὲν τὸ σχῆμα καθ' ἑαυτὸ δὲν κινεῖ τὸ διαφέρον αὐτῶν· πρέπει νὰ ᾔηται σύμβολον καὶ δεικνύη σεπτόν τι μυστήριον. Τὸ οἰκοδόμημα διὰ τῶν ἀντιμετώπων ναρθήκων εἰκονίζει τὸν σταυρὸν, ἐφ' οὗ ὁ Χριστὸς ἀπέθανε· τὰ δὲ ἀνθέμια μετὰ τῶν ἀδαμαντίνων πετάλων τὸ αἰώνιον ρόδον, οὗ πᾶσαι αἱ ἐξαγνισθεῖσαι ψυχαὶ εἰσι φύλλα· αἱ δὲ διαστάσεις

πάντων τῶν μερῶν σχετίζονται πρὸς ἀριθμούς ἱεροῦς. Ἄλλοθεν δὲ τὰ σχήματα διὰ τοῦ πλούτου, τῆς ἀτοπίας, τῆς τολμηρᾶς διαγραφῆς, τῆς λεπτότητος, τῆς ὑπερβολῆς αὐτῶν, συμβαδίζουσι τῇ ἀκρασίᾳ καὶ τῇ περιεργίᾳ τῆς νοσοῦσης φαντασίας. Τοιαῦται ψυχὰι χρήζουσι συναισθημάτων ζωηρῶν, πολλαπλῶν, μεταβλητῶν, ὑπερβολικῶν καὶ παραδόξων. Ἀποβάλλουσι τὸν κίονα, τὴν ὀρίζοντιον καὶ πλαγίως τεθειμένην δοκὸν, τὴν ἀψίδα, συνελόντι δ' εἰπεῖν, τὴν στερεὰν βάσιν, τὰς ἰσορρόπους ἀναλογίας, τὴν ὠραίαν γυμνότητα τῆς ἀρχαίας ἀρχιτεκτονικῆς. Δὲν συμπαθοῦσι πρὸς τὰ στερεὰ ταῦτα σώματα, ἅτινα γεννώμενα ἀπόνως καὶ διατηρούμενα ἄνευ ἀγῶνος, μετὰ τῆς ὑπάρξεως λαμβάνουσι καὶ τὴν καλλονήν, καὶ διὰ τοῦτο ἢ κατ' οὐσίαν ἀξία αὐτῶν δὲν χρήζει προσθηκῶν, οὔτε κοσμημάτων.

Ἐκλέγουσιν ὡς τύπον οὐχὶ τὸ κοῖλον τῆς ἀψίδος ἢ τὸ ὑπὸ τῆς στήλης καὶ τοῦ ἐπιστυλίου σχηματιζόμενον ἄπλοῦν τετράγωνον, ἀλλὰ τὴν σύνθετον ἔνωσιν δύο καμπύλων, αἵτινες θλώμεναι ἀποτελοῦσι τὸν γωνιώδη θόλον. Φιλοῦσι τὸ γιγαντιαῖον, καλύπτουσι τέταρτον λεύγας διὰ σωρῶν λίθων, συσσωρεύουσι σειρὰς κιόνων κολοσσιαίας, αἶρουσι τὰς στοὰς εἰς τοὺς αἰθέρας, ὑψοῦσι θόλους οὐρανομήκεις, κτίζουσι κωδωνοστάσια ἐπὶ κωδωνοστασίῳ ἐν ταῖς νεφέλαις. Ὑπερβαλλόντως αὐξάνουσι τὴν λεπτότητα τῶν σχημάτων, περικοσμοῦσι τοὺς πυλῶνας διὰ ποικίλων γραφῶν, κατακαλύπτουσι τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους διὰ τριφύλλων, ἀετωμάτων καὶ ὑ-

δροροῶν, συμπλέκουσι τὰς καμπὰς τῶν παραστάδων ἐν τῇ πολυχρώμῳ πορφύρᾳ τῶν ἀνθεμίων, ποικίλλουσι τὰ χοροστάσια ὡς ταινίαν, περιβάλλουσι τοὺς τάφους, τοὺς βωμοὺς, τὸ ἱερόν, τοὺς πύργους διὰ κορυφῶν κιονίσκων, συμπεπλεγμένων ἐλίκων, φύλλων καὶ ἀγαλμάτων. Δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐπιδιώκουσι ταυτοχρόνως τὸ ἄπειρον ἐν τῇ μεγαλοπρεпеίᾳ καὶ τῇ σμικρότητι καὶ καταπλήττουσι τὴν διάνοιαν διὰ τε τῆς ὑπερβολῆς τοῦ ὄγκου, καὶ τῆς τεραστίας ἀφθονίας τῶν λεπτομερειῶν. Εἶναι δὴλον, ὅτι σκοποῦσι νὰ ἐμποιήσωσι τῷ θεατῇ αἴσθημα ἔκτακτον, τὸν θαυμασμόν καὶ τὴν ἐκθάμβωσιν.

Καθ' ὅσον δὲ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ αὕτη ἀναπτύσσεται, καθίσταται μᾶλλον παράδοξος. Κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα, ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ γοτθικοῦ ρυθμοῦ ἐν Στρασβούργῳ, Μιλάνῳ, Ὑόρκῃ, Νουρεμβέργῃ, ἐν τῷ ναῷ τῆς Βροῦ εἰς οὐδὲν λογιζομένη τὴν στερεότητα, προσηλοῦται ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸν καλλωπισμὸν. Ὅτε μὲν ἀνεγείρει κωδωνοστάσια ἐπὶ κωδωνοστασίων, ὅτε δὲ διὰ ταινίας κυματίων ἐπενδύει τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους. Ἡ οἰκοδομὴ βρίθκει φωταγωγῶν θυρίδων διὰ τοῦτο τὸ στήριγμα ἐλλεῖπει· ἄνευ δὲ τῶν ἀντερείσμάτων ἤθελε καταρρεύσει· θρύπτεται ἀκαταπαύστως, ἀποικίαι δὲ τεκτόνων, ἐγκατεστημένοι κάτωθεν αὐτῆς, ἀδιαλείπτως ἐπισκευάζουσι τὰ καταρρέοντα τείχη· ὁ λίθινος κόσμος, ὅστις ὑψοῦται λεπτυνόμενος μέχρι τοῦ ὀβελίσκου, συγκρατεῖται διὰ στερεῶν σιδηρῶν ἐλασμάτων, ὁ δὲ σίδηρος ἰούμενος καλεῖ τὴν χεῖρα τοῦ ἐργάτου, ἵνα στηρίξῃ.

τὸ ἔωλον τῆς ψευδοῦς ταύτης μεγαλοπρεπείας. Οἱ ἐσωτερικοὶ κόσμοι εἰσὶ τοσοῦτον ποικίλοι, αἱ ῥαβδώσεις τοσοῦτον ζωηρῶς ἐπιδεικνύουσι τὴν ἀκανθώδη καὶ ἐλικόστροφον ἀνθησιν, οἱ θρόνοι, ὁ ἄμβων καὶ τὰ δικτυωτὰ βρίθουσιν τοσούτων πολυτελῶν ἀραβουργημάτων, φανταστικῶς περιπλεκομένων καὶ ἐξελισσομένων, ὥστε ὁ νὰὸς δὲν φαίνεται μνημεῖον, ἀλλὰ κόσμημα ἀδαμαντωλείου. Εἶναι ὑαλοურγεῖον ποικιλόχρωμον, τρίχαπτον παμμέγεθες, κόσμος ἐορτάσιμος ἀρμόζων βασιλίσσῃ ἢ μνηστῇ· κόσμος γυναικὸς νευροπαθοῦς καὶ ἐξημμένης, ὅμοιος τοῖς παραδόξοις ἱματισμοῖς τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος, οὗ ἡ λεπτή καὶ νοσηρὰ ποίησις δεικνύει διὰ τῆς ὑπερβολῆς τὰ παρχάδοξα αἰσθήματα, τὴν τεταραγμένην ἔμπνευσιν, τὴν βιαίαν καὶ ἀνίσχυρον ἐπιθυμίαν, ἣτις ἀρμόζει τῇ ἐποχῇ μοναχῶν καὶ ἵπποτῶν.

Διότι ἡ ἐπὶ τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας διαρκέσασα ἀρχιτεκτονικὴ αὕτη δὲν περιεκλείσθη ἐν μιᾷ χώρᾳ, οὔτε περιωρίσθη εἰς ἓν εἶδος οἰκοδομήματος· ἐκάλυψε πᾶσαν τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τῆς Σκωτίας μέχρι τῆς Σικελίας· κατεσκεύασε ἅπαντα τὰ μνημεῖα πολιτικὰ καὶ θρησκευτικὰ, ἰδιωτικὰ καὶ δημόσια· ἐπέθετο τὴν σφραγίδα αὐτῆς οὐ μόνον εἰς τὰς μητροπόλεις καὶ τὰ παρεκκλήσια ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ φρούρια καὶ τὰ ἀνάκτορα, τὰ ἐνδύματα καὶ τὰς ἰδιωτικὰς οἰκίας, τὰ ἔπιπλα καὶ τοὺς ἐφοπλισμούς. Ὡστε διὰ τῆς γενικῆς αὐτῆς διαδόσεως ἐκφράζει καὶ μαρτυρεῖ τὴν μεγάλην ἠθικὴν κρίσιν, ἣτις νοσηρὰ ἔμα

καὶ ὑψηλὴ, καθ' ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα ἐξῆψε καὶ διέ-
τρεψε τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν.

Ζ'

Οἱ ἀνθρώπιοι θεσμοί, ὡς τὰ ζῶντα σώματα συντί-
θενται καὶ διαλύονται διὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεως·
ἡ δὲ ὑγεία αὐτῶν οἴχεται ἢ ἡ θεραπεία συντελεῖται
διὰ μόνης τῆς ἐπενεργείας τῆς φύσεως καὶ τῆς κατα-
στάσεως αὐτῶν. Τῶν φευδαλικῶν ἀρχηγῶν, οἵτινες
διώκουν καὶ ἐκαρποῦντο τοὺς ἀνθρώπους τοῦ μεσαίωνος,
ὁ δυνατώτατος ἐν πάσῃ χώρᾳ, ὁ ἐπικαιροτάτας κατέ-
χων θέσεις, ὁ πολιτικώτατος τῶν ἄλλων ἐγένετο ὑπε-
ρασπιστὴς τῆς δημοσίας εἰρήνης. Ὑπὸ τῆς γενικῆς ὑπο-
στηριζόμενος θελήσεως, ἐξησθένωσεν, ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνή-
γαγεν, ὑπέταξε βαθμὴδὸν πάντας τοὺς ἄλλους, κατέ-
στησε διοίκησιν κανονικὴν καὶ πειθαρχοῦσαν καὶ βασι-
λεὺς προσαγορευθεὶς, ἐγένετο ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἔθνους. Περὶ
τὸν ΙΕ' αἰῶνα οἱ πρώην ἰσότιμοι βερωῖνοι ἐγένοντο ἀξιω-
ματικοὶ αὐτοῦ· περὶ δὲ τὸν ΙΖ' αὐλικοί.

Σταθμίσατε καλῶς τὴν δύναμιν τῆς λέξεως ταύ-
της. Ὁ αὐλικὸς εἶναι μέλος τῆς βασιλείου αὐλῆς ἔχων
θέσιν ἢ ὑπουργήμα ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἀρχιποκόμος
ῶν, σταυλάρχης, ἀρχικυνηγός, τούτῳ δὲ τῷ λόγῳ μι-
σθοδοτούμενος καὶ λαλῶν πρὸς τὸν κύριον αὐτοῦ μεθ'
ὅλου τοῦ φιλόφρονος τεβασμοῦ, καὶ τῶν ἀρμοζουσῶν τῷ
ἐπαγγέλματι ταπεινῶν ὑποκλίσεων. Ἀλλὰ δὲν εἶναι

ἄπλοῦς θεράπων, ὡς ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς μοναρχίαις· ὁ τρίπαππος τοῦ τριπάππου αὐτοῦ ἦν ἴσος, ἐταῖρος, ὁμότιμος τῷ βασιλεῖ· τούτῳ δὲ τῷ λόγῳ εἶναι καὶ οὗτος προνομιοῦχος, εὐπατρίδης· δὲν ὑπηρετεῖ ἄρα ἐκ μόνου συμφέροντος τοῦ· ἡγεμόνας αὐτοῦ· ἡ τιμὴ ἐπιβάλλει αὐτῷ νὰ ᾔηται ἀφωσιωμένος. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι αἰδοῦνται καὶ τιμῶσιν αὐτούς. Λουδοβίκος ὁ ΙΔ' ῥίπτει ἐκ τοῦ παρθύρου τὴν ῥάβδον, ἵνα μὴ τύψῃ τὸν Lauzun ἐπιλαθόμενον ποτε τοῦ πρὸς αὐτὸν ὀφειλομένου σεβασμοῦ. Ὁ αὐλικὸς τιμᾶται ὑπὸ τῶν κυρίων αὐτοῦ, διὰ στενῆς συνδεόμενος πρὸς αὐτούς οἰκειότητος, συγχορεύων, συντρώγων, συνεποχούμενος, καθηζόμενος παρ' αὐτοῖς, ἀποτελῶν μέρος τοῦ ἰδιαιτέρου αὐτῶν κύκλου. Οὕτω γεννᾶται τὸ πρῶτον ὁ βίος τῆς αὐλῆς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Ἰσπανίᾳ, εἴτα δ' ἐν Γαλλίᾳ, μετέπειτα δ' ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν τῇ βορείᾳ Εὐρώπῃ. Ἡ Γαλλία ἐγένετο τὸ κέντρον αὐτοῦ, ὁ δὲ Λουδοβίκος ΙΔ' περιέβαλεν αὐτὸν δι' ἀπαρμύλλου λαμπρότητος.

Διεξέλωμεν τὴν δύναμιν τῆς νέας ταύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως ἐπὶ τῶν χαρακτῆρων καὶ τῶν πνευμάτων. Τῆς αἰθούσης τοῦ βασιλέως πρωτευούσης ἐν τῇ χώρᾳ, οἱ τὰ πρῶτα φέροντες συναθροίζονται ἐν αὐτῇ, καὶ ἐπομένως ὁ ἥρως τῆς ἡμέρας, ὁ τέλειος ἄνθρωπος, ὃν ἡ κοινωνία πᾶσα θαυμάζει καὶ μιμεῖται εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος εὐνοούμενος μεγιστάν. Ὁ μεγιστάν οὗτος ἔχει αἰσθήματα γενναῖα. Νομίζει, ὅτι κατὰγεται ἐκ φυλῆς ὑπερόχου καὶ λέγει, ὅτι ἡ εὐγένεια ὑποχρεοῖ. Εἶναι

εὐκισθητότατος εἰς πᾶν ζήτημα τιμῆς, καὶ ριψοκινδυνεύει ἄνευ δυσκολίας τὴν ζωὴν διὰ τὴν ἐλαχίστην ὕβριν. Ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΓ' τετρακισχίλιοι εὐγενεῖς ἐφονεύθησαν ἐν μονομαχίᾳ. Κατὰ τὰς δοξασίας τοῦ εὐπατρίδου ἢ τοῦ κινδύνου περιφρόνησις εἶναι τὸ πρῶτον καθῆκον εὐγενοῦς. Ὁ κομποπρεπής, ὁ κοσμικὸς οὗτος, ὁ μόνον περὶ τῶν τριχάπτων καὶ τῆς φενάκης αὐτοῦ τυρβάζων, προθύμως στρατοπεδεύει ἐν τοῖς βορβόροις τῆς Φλανδρίας, μένει δέκα ὥρας κατὰ συνέχειαν ἐν Neerwinden ὑπὸ τῶν σφαιρῶν βλλόμενος τῶν πυροβόλων· ὅτε ὁ Luxembourg προκηρύσσει μάχην, αἱ Βερσαλλίαι κενοῦνται καὶ πάντες οἱ εὐδιῶντες καλλωπισταὶ τρέχουσιν εἰς τὸν στρατόν, ὡς εἰς χορόν. Τέλος, καὶ τοῦτό δ' ἐστὶ λείψανον τοῦ ἀρχαίου φεουδαλικοῦ πνεύματος, ὁ μεγιστὰν θεωρεῖ τὸν μονάρχην φυσικὸν καὶ νόμιμον ἀρχηγόν· γινώσκει, ὅτι ἀνήκει αὐτῷ, ὡς πάλαι ποτὲ ὁ ὑποτελής τῷ κυριάρχῃ· ἐν ἀνάγκῃ προσφέρει αὐτῷ τὴν περιουσίαν, τὸ αἶμα, αὐτὴν τὴν ζωήν· ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΣΤ' εὐγενεῖς ὑπὲρ τοῦ βασιλέως προσήρχοντο ἐθελονταί· πολλοὶ δ' αὐτῶν τῇ 10ῃ Αὐγούστου ἐφονεύθησαν, προκινδυνεύοντες.

Ἀλλὰ πρὸς τούτοις εἰσὶν αὐλικοὶ, τουτέστι φιλόκοσμοι, καὶ κατ' ἀκολουθίαν φιλοφρονέσταιτο. Ὁ βασιλεὺς αὐτὸς παρέχει τὸ παράδειγμα. Λουδοβίκος ὁ ΙΔ' ἀπεκαλύπτετο καὶ ἐνώπιον θαλαμηπόλου γυναικὸς, τὰ δὲ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Saint Simon ἀναφέρουσι δοῦκά τινα, ὅτις χαιρετίζων πάντοτε διήρχετο ἀσκεπῆς τοὺς δια-

δρόμους τῶν Βερσαλλιῶν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὁ αὐλικὸς εἶναι ἔμπειρος περὶ τὸ φιλοφρονεῖσθαι, δεξιὸς εἰς τὸ καλῶς λέγειν ἐν δυσκόλοις περιστάσεσι, διπλωμάτης, κύριος ἐαυτοῦ, γινώσκων ἄριστα τὴν τέχνην τοῦ προσποιεῖσθαι, δικαιολογεῖν, κολακεύειν καὶ φείδεσθαι τῶν ἄλλων, οὐδέποτε ἀπαρέσκειν, καὶ συνεχῶς ἀρέσκειν. — Πᾶσαι αὗται αἱ ἀρεταὶ καὶ τὰ αἰσθημάτων εἰσιν ἔργα τοῦ ἀριστοκρατικοῦ πνεύματος, λεπτυνθέντος ὑπὸ τῆς τῶν καλῶν ἐμπειρίας· ἤχθησαν εἰς τελειότητα ἐν τῇ αὐτῇ καὶ τῷ αἰῶνι ἐκείνῳ, καὶ ὅταν νῦν θελήσωμεν νὰ θεωρήσωμεν τὰ φυτὰ ἐκεῖνα, τὰ τοσοῦτον λεπτὴν ἔχοντα τὴν εὐωδίαν, καὶ τὸ τοσοῦτον ἐλησημονημένον σχῆμα, ἀναγκαζόμεθα νὰ ἀντιπαρέλθωμεν τὴν ἡμετέραν ἰσονομον, τραχεῖαν καὶ συγκεκραμένην κοινωνίαν, ἵνα θαυμάσωμεν αὐτὰ, ἐν τῷ εὐθυγράμμῳ καὶ μνημοσύνῳ κήπῳ, ἐν ᾧ ἤνθησαν.

Ἀνθρωποὶ τοιοῦτοι ἀναγκασίως ἐξελέξαντο ἡδονὰς ἀρμόζουσας τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν φύσει. Τφόντι ἡ καλαισθησία εἶναι ὁμοία τῷ προσώπῳ αὐτῶν, εὐγενὴς οὐ μόνον ἐκ γενετῆς, ἀλλὰ καὶ ἐξ αἰσθήματος καὶ εὐπρεπῆς ὡς αὐτοί. Ἡ τοιαύτη καλαισθησία κατὰ τὴν ΙΖ' ἑκατονταετηρίδα διέπλασε πάντα τὰ τεχνουργήματα, τὴν σφύρα, ὑψηλὴν καὶ αὐστηρὰν γραφικὴν τοῦ Poussin καὶ Lesueur· τὴν σοβαρὰν, πομπώδη, μεμελετημένην ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ Mansart καὶ Perrault, τοὺς μοναρχικοὺς καὶ εὐθυγράμμους κήπους τοῦ le Nôtre. Τὸν τύπον αὐτῆς φέρουσι τὰ ἐπιπλά, τὰ ἐνδύματα, τὰ κοσμήματα

τῶν οἰκημάτων, αἱ ἄμαξαι παρὰ τῷ Perelle, Sébastien, Leclerc, Pigaud, Nanteuil καὶ τοσοῦτοις ἄλλοις. Τὰ τῶν θεῶν συμπλέγματα, αἱ συμμετρικαὶ αἵμασιαι, οἱ μυθολογικοὶ πίδακες, αἱ χειροποίητοι εὐρεῖαι λεκάναι, τὰ περικεκλαδευμένα, καὶ κατὰ τάξιν ἀρχιτεκτονικὴν πεφυτευμένα δένδρα καθιστᾷσι τὰς Βερσαλλίας ἀριστοῦργημα τοῦ εἵδους τούτου τῆς τέχνης· οἰκοδομὰ καὶ ἀνθῶνες κατασκευάσθησαν ὑπὸ ἀνθρώπων μεριμνώντων περὶ τῆς ἰδίας ἀξιοπρεπείας καὶ φίλων τῆς εὐπρεπείας. Ἀλλ' ὁ τύπος εἶναι μᾶλλον καταφανὴς ἐν τῇ φιλολογίᾳ· οὐδέποτε ἐν Γαλλίᾳ ἢ ἐν Εὐρώπῃ προήχθη ἐπὶ τοσοῦτον ἡ τέχνη τοῦ καλῶς γράφειν· κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνεφάνησαν οἱ μεγάλοι τῶν γάλλων συγγραφέων, οἱ Bossuet, Pascal, la Fontaine, Corneille, Racine, la Rochefoucauld, madame de Sevigné, Boileau, la Bruyère, Bourdaloue. Καὶ οὐ μόνον οἱ μεγάλοι ἄνδρες ἔγραφον καλῶς, ἀλλ' ἅπαντα ἡ κοινωνία· ὁ Courier ἔλεγεν, ὅτι μία θαλαμηπόλος τῶν χρόνων ἐκείνων ἔγραφε κἄλλιον νεωτέρας ἀκαδημίας. Τῶνόντι τὸ καλῶς γράφειν ἦν σύνηθες πλεονέκτημα διὰ τῆς συναναστροφῆς καὶ τῆς δι' ἐπιστολῶν ἀνταποκρίσεως προσαποκτώμενον. Ἡ αὐτὴ ἐδίδασκεν αὐτό· οὕτως ἐλάλουν πάντες οἱ καλὴν ἔχοντες ἀγωγὴν. Ὁ κοινὸς ἄνθρωπος ἀπεμιμῆτο τοὺς εὐγενεῖς κατὰ τὸν τρόπον τοῦ γράφειν καὶ λέγειν. Ἐν τῇ φιλολογίᾳ, ἡ τραγωδία ἀνεπτύχθη θαυμασίως, καὶ ἐν αὐτῇ ἰδίως παρατηρεῖται ἡ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ἔργα, τὰ ἦθη καὶ τὰς τέχνας συνδέουσα ἁρμονία.

Παρατηρήσωμεν πρῶτον τοὺς γενικοὺς τῆς τραγωδίας χαρακτῆρας· πάντες ἐγένοντο χάριν τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν αὐλικῶν. Ὁ ποιητὴς ἀναγκάζεται πολλάκις νὰ μὴ ἐκθέσῃ γυμνὴν τὴν ἀλήθειαν· δὲν παρεισάγει φόνους ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἀποκρύπτει πᾶν τὸ μὴ εὐπρεπές, ἐκποδῶν τίθησι τὰς βιαίας ἐπιθέσεις, τοὺς διαπληκτισμοὺς, τὰς σφαγὰς, τὰς κραυγὰς, τὴν ἀγωνίαν τῶν θνησκόντων, πᾶν ὅ,τι προσβάλλει τὴν αἴσθησιν θεατοῦ, εἰωθότος εἰς τὴν ἀβρότητα καὶ τὴν κομψοπρέπειαν. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ἀποκρούει τὴν ἀταξίαν· δὲν παρασύρεται ὑπὸ ἰδιοτρόπου φαντασίας, ὡς ὁ Σαίξπηρ· ἡ πλοκὴ αὐτοῦ εἶναι κανονικὴ, παντὸς ἀπροόπτου ἀπηλλαγμένη ἐπεισοδίου, τῆς ῥωμαντικῆς ποιήσεως. Συζητῶν τὰς σκηνάς, ἐξηγεῖ τὰς εἰσόδους, κινεῖ βαθμὴδὸν τὸ διαφέρον, προετοιμάζει τὰς περιπετείας, οἰκονομεῖ ἐκ τῶν προτέρων καὶ πόρρωθεν τὰς λύσεις. Τέλος, κοσμεῖ, ὡς διὰ μονοτόνου λαμπροῦ ἐπιχρίτματος πάντα διάλογον δι' ἀψέκτου στιχουργίας, ἀποτελουμένης ἐκ λέξεων ἐκλεκτῶν καὶ ἐναρμονίου ὁμοιοκαταληξίας. Ἐκ τῶν συγχρόνων εἰκονογραφιῶν καὶ τῶν θεατρικῶν ἱματισμῶν δηλοῦται, ὅτι οἱ ἥρωες καὶ αἱ ἡρώιδες τῶν δραμάτων ἐκείνων φέρουσι τὰ κράσπεδα, τὰ ποικίλματα, τὰς ἀρβύλλας, τὰς λοφιάς, τὸ ξίφος καὶ πᾶσαν τὴν περιβολὴν, ἐλληνικὴν μὲν ὀνόματι, ἀλλὰ γαλλικὴν τό τε εἶδος καὶ τὴν φιλοκαλίαν, ἣν ὁ βασιλεὺς ὁ δελφὶν καὶ αἱ ἡγεμονίδες ἐπεδείκνυσον ἐν ταῖς συναυλίαις τῶν ἀνακτόρων.

Σημειώσατε πρὸς τούτοις, ὅτι πάντα ταῦτα τὰ πρόσω-

πα, βασιλεῖς καὶ βασίλισσαι, πρίγκηπες καὶ πριγκίπησαι, πρέσβεις, ὑπουργοί, σωματοφύλακες, εὐνοούμενοι καὶ εὐνοούμεναι ἀποτελοῦσι τὴν βασίλειον αὐλήν. Ἡ περὶ τοὺς ἡγεμόνας θεραπεία δὲν εἶναι ὡς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ τρχωδίᾳ τροφοί, δοῦλοι ὑπὸ τὴν αὐτὴν τοῦ κυρίου γεννηθέντες στέγην, ἀλλὰ κυρία τῆς τιμῆς, ὑπασπισταί, εὐγενεῖς τοῦ ἀντιθαλάμου, ἔχοντες ὑπουργημά τι ἐν τοῖς ἀνακτόροις· εἰσι δὴλοι ἐκ τῆς περὶ τὸ λέγειν δεινότητος, τῆς εἰς τὸ κολακεύειν δεξιότητος, τῆς τελείας ἀγωγῆς, τῆς εὐπρεποῦς ἐνδυμασίας, τῆς δουλοφροσύνης αὐτῶν. Οἱ κύριοι αὐτῶν εἰσι καὶ οὗτοι Γάλλοι εὐπατρίδαι τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ἀλαζονέστατοι καὶ φιλοφρονέστατοι, μεγαλόφρονες ἐν Κορνηλίῳ, εὐγενεῖς ἐν Ῥακίνα, ἀβρόφρονες πρὸς τὰς κυρίας, περὶ πολλοῦ ποιούμενοι τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα, ἱκανοὶ χάριν τῆς ἰδίας ἀξιοπρεπείας τὰ μέγιστα νὰ θυσιάσωσι προσωπικὰ συμφέροντα καὶ τὰς ζωηροτάτας συμπαθείας, μηδέποτε λέγοντες ἢ ποιούντες τι ἀντικείμενον τῇ παραδεδεγμένη ἐθιμοταξίᾳ. Ἡ Ἰφιγένεια τοῦ Ῥακίνα, ὑπὸ τοῦ πατρὸς θυσιάζομένη δὲν κλαίει τὴν ζωὴν ὡς νεᾶνις ἀφελῆς, ὡς ἐν Εὐριπίδῃ, ἀλλὰ καθήκον νομίζει τῷ πατρὶ καὶ βασιλεῖ ὑπέικουσα, νὰ ἀποθάνῃ ἄδακρυς, ὡς ἄνασσα. Ὁ Ἀχιλλεὺς, ὅστις ἐν Ὀμήρῳ πατῶν ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ θνήσκοντος Ἑκτορος, οὐδὲν κορέννυται, ἀλλ' ὡς λέων ἄγριος ἐπιθυμεῖ «νὰ φάγῃ ὦμόν κρέας» εἶναι ἐν Ῥακίνα προσόμοιος τῷ πρίγκηπι Κονδὲ, θελκτικὸς καὶ ἀγλαόμορφος, περιπαθῶς ἀγαπῶν τὴν τιμὴν, φιλόφρων πρὸς

τὰς κυρίας, ἀνὴρ θερμουργὸς μὲν καὶ βίαιος, ἀλλὰ τὴν συνεσταλμένην ἔχων ζωηρότητα νεκροῦ ἀξιωματικοῦ, ὅστις ἐν ταῖς μεγίσταις παρὰφοραῖς οὐδόλως ἐπιλανθάνεται τῶν κανόνων τῆς καλῆς ἀγωγῆς. Πάντα τὰ πρόσωπα ταῦτα λαλοῦσι μετὰ φιλοπροσύνης τελείας καὶ ἀρίστης συμπεριφορᾶς. Ἀνάγνωτε ἐν Ῥακίνῃ τὸν πρῶτον δῖκλον τοῦ Ὁρέστου καὶ Πύρρου, πάντα τὰ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀκομάτου, τοῦ Ὀδυσσεῶς, ἀφορῶντα χωρία· ἀπαράμιλλος εἶναι ἡ περὶ τὸ λέγειν δεινότης, ἡ περὶ τὸ φιλοφρονεῖσθαι καὶ κολακεύειν εὐφυΐα, ἡ τῶν προσιμίων καλλίστη ἐξεύρεσις, ἡ τῶν ὑπεκφυγῶν καὶ δικαιολογημάτων προχειροτάτη ἐπινόησις. Οἱ θερμότατοι ἢ οἱ ἀγριώτατοι ἐρασταί, ὁ Ἰππόλυτος, ὁ Βρετανικός, ὁ Πύρρος, ὁ Ὁρέστης, ὁ Ξιφάρης εἰσὶ τέλειοι εὐπατρίδαι ἐπιγράμματα ποιοῦντες καὶ ὑποκλίσεις. Ὅσον σφοδρὰ καὶ ἂν ἔχωσι πάθη, ἡ Ἑρμιόνη, ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ Ῥοξάνη, ἡ Βερενίκη δὲν ἀπομακρύνονται τῆς ἀβρότητος καὶ εὐπρεπείας. Ὁ Μιθριδάτης, ἡ Φαῖδρα, ἡ Ἀθαλία ἀπαγγέλουσιν ἐκπνέοντες, περιόδους καλῶς συντεταγμένους· ὁ πρίγκηψ πρέπει νὰ μείνῃ τοιοῦτος καὶ ν' ἀποθάνῃ πανηγυρικῶς. Δύναται τις νὰ ὀνομάσῃ τὸ θέατρον τοῦτο κατ' ἐξοχὴν γραφικὴν τῆς τὰ πρῶτα φερούσης κοινωνίας. Παρίστησιν ὥς ἡ γοτθικὴ ἀρχιτεκτονικὸν σχῆμα καθαρῶς διαγεγραμμένον καὶ τέλειον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· διὰ τοῦτο κατέστη πάγκοινον, ὥς αὕτη. Ἐγένετο δεκτὸν ἢ εἰσῆχθη διὰ τῆς φιλολογίας, τῆς καλαιοθησίας, τῶν παρομαρτούντων ἡθῶν εἰς ἀπάσας τῆς Εὐρώπης

τὰς αὐλὰς, ἐν Ἀγγλίᾳ μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῶν Στουαρτῶν, ἐν Ἰσπανίᾳ μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τῶν Βουρβῶνων, ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Γερμανίᾳ, ἐν Ῥωσίᾳ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα. Δύναται τις εἰπεῖν, ὅτι ἡ Γαλλία τότε μετέδωκε τὰ φῶτα εἰς ἅπασαν τὴν Εὐρώπην, πηγὴ οὖσα τῆς κομψότητος, τῶν τέρψεων, τοῦ καλῶς γράφειν, τῆς εὐφυολογίας, τῆς εὐπρεπείας· καὶ ὁ τε ἄγριος Μοτχοβίτης, σκαιὸς Γερμανὸς, ἄξεστος Ἀγγλος, βάρβαρος ἢ ἡμιβάρβαρος τοῦ βορρᾶ ἀφίστατο τοῦ οἰνοπνεύματος, τῆς καπνοσύριγγος, τῶν διφθερῶν, τοῦ κυνηγετικοῦ καὶ ἀγροίκου φεουδαλικοῦ αὐτοῦ βίου, ἐν ταῖς ἡμετέραις αἰθούσαις καὶ τοῖς βιβλίοις ἐδιδάσκετο τὴν τέχνην τοῦ προσαγορεύειν, μειδιᾶν καὶ συνδιαλέγεσθαι.

Η

Ἡ λαμπρὰ αὕτη κοινωνία δὲν ἐβίωσεν ἐπὶ μακρόν, οὐμα γενομένη τῆς ἰδίας ἀναπτύξεως· ἡ δεσποτική κυβέρνησις ἐγένετο βαθμηδὸν νωθρὰ καὶ τυραννική· ὁ δὲ βασιλεὺς τὰ πρῶτα παρεῖχεν ἀξιώματα καὶ πᾶσαν ἐπεδαψίλευεν εὐνοίαν τοῖς περὶ αὐτὸν αὐλικοῖς. Δυσαρעστηθεὶς διὰ τοῦτο ὁ λαὸς καὶ ἡ τάξις τῶν ἀστών, οἵτινες διὰ τοῦ πλούτου καὶ τῶν φώτων αὐτῶν εἰς μέγα προήχθησαν δυνάμει, προῦκάλεσαν τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν καὶ μετὰ σάλον δεκαετῇ κατέστησαν δημοκρατικὴν καὶ ἰσόνομον πολιτείαν, κατὰ τὰ νόμιμα τῆς ὁποίας πᾶσαι αἱ δημόσιαι λειτουργίαι εἰσὶ

τοῖς πᾶσι προσιταὶ κατὰ σταθεροὺς κανόνας προαγωγῆς καὶ μετὰ προηγουμένην δοκιμασίαν καὶ ἐξετάσεις. Βαθμηδὸν οἱ πόλεμοι τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἡ πρὸς ἀπομίμησιν τάσις μετήνεγκον τὸ σύστημα τοῦτο πέραν τῶν ὁρίων τῆς Γαλλίας, καὶ δύναται τις νῦν νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι μεθ' ὅλας τὰς τοπικὰς διαφορὰς καὶ τὰς πρωτορινὰς ἀναβολὰς, ἡ Εὐρώπη πᾶσα τείνει νὰ ἀπομιμηθῇ αὐτό. Ἡ νέα αὔτη κοινωνικὴ διαρρύθμισις ἐκ παρὰλλήλου βαίνουσα ταῖς ἐφευρέσεσι τῶν βιομηχανικῶν μηχανῶν καὶ τῇ μεγάλῃ προχότητι τῶν ἡθῶν, μετέβαλε τὴν τύχην καὶ ἐπομένως τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀνθρώπων. Ἀπὸ τῆς ἀπληξίας νῦν τῆς αὐθαίρεσις, προστατεύονται ὑπὸ καλῆς ἀστυνομίας· πάντα τὰ στάδια εἰσιν ἀνεωγμένα αὐτοῖς, ὅσον ταπεινὴν καὶ ἂν ἔχωσι τὴν κατὰγωγὴν· ἔνεκα δὲ τοῦ τεραστίου τῶν μέσων τοῦ βίου πολλαπλασιασμοῦ, οἱ πένητες ἀπολαύουσι καὶ οὗτοι τῶν τέρψεων καὶ εὐκολιῶν, ἅς οἱ πλούσιοι ἡγνόουν πρὸ δύο ἑκατονταετηρίδων. Ἔτι δὲ ἡ αὐστηρότης τῆς διοικήσεως ἐμετριάσθη ἔν τε τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῇ οἰκογενείᾳ· ὁ πατὴρ ἐγένετο ἐταῖρος τῶν ἰδίων τέκνων, ὁ δὲ ἀστὸς ὁμότιμος· τῷ εὐπατρίδῃ συνελόντι δ' εἰπεῖν ἐν ἅπασιν τοῖς ὁράτοῖς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου μέρεσι τὸ βάρος τῆς δυστυχίας καὶ τῆς καταπίεσεως ἐγένετο κουφότερον.

Ἀλλ' ἀντιθέτως ἡ φιλοδοξία καὶ ἡ πλεονεξία ἠνέωξαν τὰς πτέρυγας. Ὁ ἄνθρωπος ἀπολαύων τῆς εὐημερίας καὶ πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν ἀφορῶν, νομίζει ὅτι δικαιούται γὰρ ζῆ εὐδαιμόνως. Ὅσῳ δὲ μείζων εἶναι ἡ εὐπραγία

αὐτοῦ, τοσοῦτῳ πλείονας ἔχει ἀξιώσεις. Ταῦτοχρόνως δὲ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν τεραστίως ἀναπτυσσομένων, ἢ παιδεῖα διεδόθη, ἢ ἐλευθέρᾳ διάνοια ἐγένετο τολμηροτάτη· ὅθεν οἱ ἄνθρωποι ἐκποδῶν τιθέμενοι τὰς πρότερον κκνονίζουσας τὰς δοξασίας αὐτῶν παρκαδόσεις, ἐνόμισαν ὅτι ἦσαν ἱκανοὶ διὰ μόνης τῆς δυνάμεως τῆς διανοίας νὰ κατανοήσωσι τὰς ὑφίστας ἀληθείας. Ἡθικὴν, θρησκευτικὴν, πολιτικὴν, τὰ πάντα συνεζήτησαν ἐκ νέου· ἤρευνησαν, ψηλαφητὶ βαίνοντες, ἀπάσας τὰς ὁδούς· οὕτω δὲ ἀπὸ πεντηκονταετίας παριστάμεθα μάρτυρες τῆς παραδόξου τῶν συστημάτων καὶ αἱρέσεων συγκρούσεως, αἵτινες διαδέχονται ἀλλήλας, ἵνα παράσχωσιν ἡμῖν νέον δόγμα καὶ πλήρη εὐδαιμονίαν.

Τοιαύτη τῶν πραγμάτων κατὰστασις μεγάλην ἔχει δύναμιν εἰς τὰς ἰδέας καὶ τὰ πράγματα. Τὸ δεσπύζον πρόσωπον, τρυτέστιν ὁ ἐπὶ σκηνῆς ἄνθρωπος, πρὸς ὃν οἱ θεαταὶ συμπαθοῦσιν εἶναι ὁ σκυθρωπὸς καὶ ὄνειροπόλος φιλόδοξος, ὁ René, ὁ Faust, ὁ Werther, ὁ Manfred, ἀκορέστους ἔχων ἐπιθυμίας, ἀόριστον ἀνησυχίαν, καὶ ἀνικτῶς ὦν δυστυχῆς. Εἶναι δυστυχῆς διττῶς. Πρῶτον μὲν εἶναι λίαν εὐαίσθητος, ζωηρῶς λίαν προσβαλλόμενος ὑπὸ μικρῶν ἐνοχλήσεων, ἔχει ὑπερβάλλουσιν ἀνάγκην συναισθημάτων ἡδέων καὶ εὐαρέστων, εἶναι ὑπὲρ τὸ δέον εἰθισμένος εἰς τὴν εὐημερίαν. Δὲν ἔτυχε τῆς ἀγωγῆς τῶν προγόνων ἡμῶν, φεουδαλικῆς ἅμα καὶ ἀγροίκου· δὲν ἐπεπλήχθη σκληρῶς ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, δὲν ἐμαστιγώθη ἐν τῷ σχολείῳ, δὲν ἔστη σιωπηλὸς καὶ

μετὰ σεβασμοῦ ἐνώπιον τῶν πρεσβυτέρων, δὲν ἐβράδυνε
 νὰ ἀναπτυχθῇ ἕνεκα τῆς οἰκογενειακῆς πειθορχίας, δὲν
 ἠναγκάσθη ὡς ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις νὰ ποιήσῃται
 χρῆσιν τῶν βραχιόνων καὶ τοῦ ξίφους, νὰ ὁδοιπορήσῃ
 ἔφιππος, νὰ διανυκτερεύσῃ ἐν ἀθλίοις καταλύμασιν. Ἐν
 τῇ χλιαρᾷ τῆς νεωτέρας εὐημερίας καὶ τῶν ἐπιδιφρίων
 ἑξέων ἀτμοσφαίρᾳ, κατέστη εὐκίσθητος, νευρικός, εὐερέ-
 θιστος, ἥττον ἱκανὸς νὰ φέρῃ τὸ βᾶρος τῆς ζωῆς, ἥτις
 ἐπιβάλλει διηνεκεῖς μόχθους καὶ ἀπαιτεῖ ἀδικλείπτους
 ἀγῶνας. Ἐξ ἄλλου δὲ εἶναι σκεπτικός. Ἐν τῷ θρησκευ-
 τικῷ καὶ κοινωνικῷ σάλῳ, ἐν τῇ ἀκαταστασίᾳ τῶν
 δοξασιῶν, ἐν τῇ εἰσβολῇ τῶν νεωτερισμῶν, ἡ πρωϊότης
 τῆς κρίσεως, τάχιστα ἀναπτυσσομένης, καὶ τάχιστα χα-
 λαρυμένης ὠθοῦσιν αὐτὸν νεώτατον πέρα τῆς κεχαραγ-
 μένης λεωφόρου, ἣν οἱ πατέρες αὐτοῦ ἠκολούθουν ἐξ
 ἑξέως, ὑπὸ τῆς παραδόσεως καὶ τῆς αὐθεντίας ὀδηγοῦ-
 μενοι. Παντὸς πνευματικοῦ φραγμοῦ καταπεσόντος ὁρμᾷ
 εἰς τὸ ἐνώπιον αὐτοῦ ἀνοιγόμενον εὐρὺ καὶ ἀόριστον στα-
 διον. Ἡ πολυπραγμοσύνη καὶ ἡ φιλοδοξία αὐτοῦ κα-
 ταστάσαι ὑπεράνθρωποι ρίπτονται πρὸς τὴν ἀπόλυτον
 ἀλήθειαν καὶ τὴν ἀπειρον εὐδαιμονίαν. Οὔτε ὁ ἔρως,
 οὔτε ἡ δόξα, οὔτε ἡ ἐπιστήμη, οὔτε ἡ δύναμις, ὡς
 ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀρέσκουσιν αὐτῷ, ἡ
 δὲ τῶν ἐπιθυμιῶν ἀκράσια ὑπὸ τῆς ἀνεπαρκείας τῶν
 κτήσεων καὶ τῆς ματαιότητος τῶν ἀπολαύσεων αὐτοῦ
 ἐξερεθίζομένη καταβάλλει τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, τῆς κα-
 ταπεπονημένης, ἀπειρηκυίας, ἀνισχύρου φαντασίας αὐτοῦ

μὴ δυναμένης νὰ ἀπεικονίσῃ αὐτῷ τὸ ἄγνωστον μέλλον, ὅπερ ἀπλήστως ἐπιδιώκει οὐδὲ νὰ πληρώσῃ τὸ κενόν, ὅπερ αἰσθάνεται ἐν τῇ καρδίᾳ. Τὸ πάθημα τοῦτο ὠνόμασαν νόσον τοῦ αἰῶνος· πρὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν ἦν ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ ἀκμῇ καὶ ὑπὸ τὴν φαινομένην ψυχρότητα ἢ τὴν στυγνὴν ἀπάθειαν τοῦ θετικοῦ πνεύματος ὑφίσταται ἔτι τανῦν.

Δὲν ἔχω τὴν εὐκαιρίαν νὰ καταδείξω ὑμῖν τὰ ἀνάριθμα τῆς τοιαύτης πνευματικῆς καταστάσεως ἀποτελέσματα ἐπὶ πάντων τῶν ἔργων τῆς τέχνης. Ἡ μεγάλη ἀνάπτυξις τῆς φιλοσοφικῆς, λυρικῆς καὶ πενθίμου ποιήσεως ἐν Ἀγγλίᾳ, Γαλλίᾳ, Γερμανίᾳ, ἢ ἀλλοίωσις καὶ ὁ πλοῦτος τῆς γλώσσης, ἢ ἐπινόησις νέων εἰδῶν καὶ νέων χαρακτηρῶν, τὸ ὕψος τοῦ λόγου καὶ τὰ αἰσθημὰ ἀπάντων τῶν μεγάλων νεωτέρων συγγραφέων ἀπὸ τοῦ Σκωττοβριάνδου μέχρι τοῦ Βαλζάκ, ἀπὸ τοῦ Γαῖτε μέχρι τοῦ Ἀϊνε, ἀπὸ τοῦ Κοῦπερ μέχρι τοῦ Βύρωνος, ἀπὸ τοῦ Ἀλφιέρη μέχρι τοῦ Λεοπάρδη, ἐμφαίνουσι τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα. Συμπτώματα ἀνάλογα θέλετε ἶδει ἐν ταῖς γραφικαῖς τέχναις, ἐὰν παρατηρήτῃτε τὸν πυρετώδη, διάστροφον ἢ ἐπιπόνως ἀρχαίζοντα αὐτῶν χαρακτηῖρα, τὴν ζήτησιν τοῦ δραματικοῦ διαφέροντος, τῆς ψυχολογικῆς ἐκφράσεως καὶ τῆς τοπικῆς ἀκριβείας, ἐὰν ἐξετάσῃτε τὴν σύγχισιν, ἣτις συνέκρουσε πρὸς ἀλλήλας τὰς σχολὰς καὶ διέφθειρε τὰς μεθόδους, ἐὰν προσέξῃτε τὸν νοῦν εἰς τὴν πληθώραν τῶν εὐφυῶν νόων, οἵτινες σκαλευόμενοι ὑπὸ καινῶν συγκινή-

σεων, ἠνέωξαν ἀγνώστους ὁδοὺς, ἐὰν διακρίνητε τὸ βαθὺ αἶσθημα τοῦ ἀγροτικοῦ βίου, ὅπερ παρήγαγε πρωτότυπον καὶ πλήρη γραφικὴν τῆς τοποθεσίας. Ἀλλὰ καὶ ἄλλη τις τέχνη, ἡ μουσικὴ, διὰ μιᾶς προήχθη εἰς ἑκτακτον ἀνάπτυξιν· ἡ ἀνάπτυξις αὕτη εἶναι εἰς τῶν ἐξεχόντων χαρκατέρων τῆς ἐποχῆς ἡμῶν, τὴν δ' ἐξάρτησιν, δι' ἧς συνδέεται πρὸς τὸ νεώτερον πνεῦμα, θέλω προσπαθήσει νὰ καταδείξω ὑμῖν.

Ἡ τέχνη αὕτη ἐγεννήθη ἀναγκαίως ἐν αἷς χώραις ψάλλουσι συνήθως, ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ. Ἐπώσεν ἐν Ἰταλίᾳ ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τοῦ Palestrina μέχρι τοῦ Pergolèse, ὡς ἄλλοτε ἡ γραφικὴ, ἀπὸ τοῦ Giotto μέχρι τοῦ Massaccio, ἀνακαλύπτου-σκαὶ τὰς μεθόδους αὐτῆς καὶ ψηλαφητὶ θηρεύουσα πηγάς. Ἐπειτα αἴφνης ἐν ἀρχῇ τοῦ ΙΗ αἰῶνος μετὰ τῶν Scarlatti, Marcello, Haandel ἀναπτεροῦται. Ἡ στιγμὴ αὕτη εἶναι παρὰδόξως ἀξιοπαρατήρητος. Τότε σβέννυται ἡ γραφικὴ ἐν Ἰταλίᾳ, εἰς δὲ τὸ ἀκρότατον σημεῖον τῆς πολιτικῆς ἀδρανείας ἀνθοῦσι τὰ ἡδυπαθῆ καὶ χαλαρὰ ἤθη, ἅτινα παρέχουσι συνέλευσιν οἰκείων καὶ φίλων (de sigishés), ἐρωτύλων (de Lindors), ὠραίων κυριῶν ἐρωτολήπτων εἰς τὰς αἰσθηματικὰς τρυφερότητας καὶ τοὺς λαρυγγισμοὺς τοῦ μελοδράματος. Τότε δὲ ἡ σοβαρὰ καὶ ἐμβριθὴς Γερμανία, βραδύτερον τῶν ἄλλων ἐθνῶν προαχθεῖσα, κατορθοῖ νὰ ἐκδηλώσῃ τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν αὐστηρότητα τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, τὸ βάθος τῆς ἐπιστήμης, τὴν ἀόριστον μεταγχολίζῃ τῆς φύσεως αὐτῆς, ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ μου-

σικῇ τοῦ Σεβαστιανοῦ Βάχ, πρὶν ἢ ὑψωθῇ εἰς τὴν εὐαγγελικὴν ἐποποιίαν τοῦ Κλοπστόκ. Ἐν τῷ γεγηρακότι καὶ τῷ νεαρόν ἔθνει ἡ ἐπικράτησις καὶ ἡ ἔκφρασις τοῦ αἰσθήματος ἄρχονται. Μεταξὺ τῶν δύο κυμαινομένα, ἐν μέρει γερμανίζουσα καὶ ἰταλίζουσα ἡ Αὐστρία, συνδιαλάττουσα τὰ δύο πνεύματα, παράγει τὸν Haydn, Gluck, Mozart, καὶ ἡ μουσικὴ καθίσταται κοσμοπολίτις καὶ καθολικὴ κατὰ τὴν προσέγγισιν τοῦ μεγάλου ἀνθρωπίνου σάλου τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ὡς ἄλλοτε ἡ γερμανικὴ κατὰ τὸν σάλον τῆς μεγάλης ἀνακαινίσεως τῶν πνευμάτων, τουτέστι τῆς Ἀναγεννήσεως. Οὐδόλως παράδοξος ἡ ἐμφάνισις τῆς νέας ταύτης τέχνης· διότι ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἐμφάνισιν νέου πνεύματος, τὸ τοῦ πρωταγωνιστοῦντος προσώπου, τοῦ ἀνησύχου καὶ πυρέσσοντος ἀσθενοῦς, δὴν προσεπάθησα νὰ εἰκονίσω· πρὸς ταύτην τὴν ψυχὴν ὁ Beethoven, ὁ Mendelsohn, ὁ Weber ἐλάλησαν· πρὸς αὐτὴν τανῦν ὁ Meyerber, ὁ Berlioz καὶ ὁ Verdi προσπαθοῦσι νὰ γράψωσιν· πρὸς τὴν ὑπερβολικὴν καὶ ἐπιτετηδευμένην εὐαισθησίαν, πρὸς τὰς ἀορίστους καὶ ὑπερμέτρους αὐτῆς ἐμπνεύσεις ἡ μουσικὴ ἀναφέρεται. Ἐγένετο πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς λειτουργίας ταύτης, καὶ οὐδεμίᾳ ἄλλῃ τέχνῃ ἐκπληροῦ αὐτὴν κάλλιον· Τοῦτο μὲν διότι ἀποτελεῖται ἐκ τῆς μάλλον ἢ ἥττον μεμαχρυσμένης μιμήσεως τῆς κραυγῆς, ἥτις εἶναι ἡ ἄμεσος φυσικὴ καὶ πλήρης τοῦ πάθους ἔκφρασις, δρῶσα δ' ἐφ' ἡμᾶς διὰ δονήσεως σωματικῆς, ἐξεγείρει παραχρῆμα τὴν ἐκουσίαν ἡμῶν συμπάθειαν, ὥστε ἡ φρίσ-

σουσα λεπτότης παντός τοῦ νευρικοῦ ὄντος δι' αὐτῆς ἀναπλάθει, ἐρεθίζεται καὶ λειτουργεῖ. Τοῦτο δέ, διότι ἐρειδομένη εἰς σχέσεις ἤχων, αἵτινες οὐδὲν ζῶν σχῆμα μιμοῦνται, ἐν δὲ τῇ ὀργανικῇ μουσικῇ φαίνονται ὄνειρα ἁσωμάτου ψυχῆς, εἶναι προσφορωτέρω πάσης ἄλλης τέχνης εἰς τὸ ἐκφράζειν τοὺς κυμανομένους διαλογισμούς, τοὺς ἀμόρφους ὀνείρους, τὰς κενὰς καὶ ἀπεριορίστους ἐλπίδας, τὴν ὀδυνηρὰν καὶ μεγελοπρεπῆ ἀκαταστασίαν καρδίης τεταραγμένης, ἐπορθωλμιώσης πάντα καὶ εἰς οὐδὲν προσηλουμένης. Διὰ τοῦτο μετὰ τῶν τραχῶν τῶν ἀπογοητεύσεων καὶ τῶν ἐκπίδων τῆς νεωτέρας δημοκρατίας ἐξελθοῦσα τῆς γενεθλίου χώρας, διεδόθη ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην, καὶ βλέπετε τανῦν τὰς μάλλον συνθέτους συμφωνίας προσελκουσας τὰ πλήθη εἰς τὴν Γαλλίαν, ἐν ᾗ ἡ ἐθνικὴ σκηνὴ μέχρι τοῦδε περιωρίζετο εἰς τὴν ἱλαρωδίαν (vaudeville) καὶ τὸ ᾄσμα.

Θ'

Τὰ μεγάλα ταῦτα παραδείγματα κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν κυροῦσι τὸν διέποντα τὴν ἐμφάνισιν καὶ τοὺς χαρκτηῖρας τῶν τεχνουργημάτων νόμον. Ἐν ἀρχῇ εἴπομεν ὅτι τὸ τεχνουργημα προσδιορίζεται ὑπὸ τοῦ συνόλου τῆς γενικῆς τοῦ πνεύματος καὶ τῶν κρατούντων ἡθῶν καταστάσεως. Νῦν δὲ δυνάμεθα, ἐν βῆμα πρὸς τὰ πρόσω ποιοῦντες, ἀκριβῶς νὰ καταδείξωμεν ἅπαντας τοὺς συν-

δέοντες τὴν ἀρχικὴν αἰτίαν πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα κρί-
νους τῆς ἀλύσεως.

Ἐν ταῖς διαφόροις περιπτώσεσιν, ἃς ἀνελύσκαμεν, ἴδετε
πρῶτον κατὰστασιν γενικὴν, τουτέστι τὴν καθολικὴν
ἐμφάνισιν ἀγαθῶν τινων καὶ κακῶν, δουλείαν ἢ ἐλευθε-
ρίαν, πενίαν ἢ πλοῦτον, κοινωνικόν τι καὶ θρησκευτικόν
κατασκευάσμα, τὸ ἐλεύθερον, μάχιμον καὶ ἔμπλεον δού-
λων ἑλληνικὸν ἄστυ· τὴν κατὰθλιψιν, τὰς ἐπιδρομὰς, τὴν
φρουδαλικὴν ληστείαν, τὸν ἐξημμένον χριστιανισμόν τοῦ
μεσαίωνος, τὴν αὐλὴν τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος, τὴν
βιομηχανικὴν καὶ σοφὴν δημοκρατίαν τῆς ΙΘ'. ἐνὶ λό-
γῳ σύνολον περιστάσεων, ὑφ' ὧν οἱ ἄνθρωποι καμπτό-
μενοι ὑποτάσσονται.

Ἡ κατὰστασις αὕτη ἀναπτύσσει ἐν αὐτοῖς ἀνάγκας
ἀνκλόγους, τάσεις διακεκριμένας, αἰσθήματα ἴδια· πα-
ραδείγματος χάριν, τὴν φυσικὴν δραστηριότητα, ἢ τὸν
ἔρωτα τοῦ βεμβασμοῦ, ἐνταῦθα μὲν τὴν τραχύτητα,
ἐκεῖ δὲ τὴν πρῶτητα, ὅτε μὲν τὸ ἔνστικτον τοῦ πολέ-
μου, ὅτε δὲ τὴν δεινότητα τοῦ λόγου, ὅτε δὲ τὴν ἐπι-
θυμίαν τοῦ ἀπολαύειν, μυρίας ἄλλας ποικίλας καὶ πολυ-
συνθέτους ὀρέξεις, ἐν μὲν τῇ Ἑλλάδι τὴν σωματικὴν
τελειότητα καὶ τὴν ἰσορροπίαν τῶν δυνάμεων, ἃς ὁ
ὑπὲρ τὸ δέον ἐγκεφαλικὸς ἢ χειρωνακτικὸς βίος δὲν
συνταράσσει· ἐν δὲ τῷ μεσαίῳ τὴν ἀκρασίαν τῆς ἐξη-
ρεθισμένης φαντασίας καὶ τὴν λεπτότητα τῆς γυναι-
κείας εὐαισθησίας· ἐν δὲ τῇ ΙΖ' ἑκατονταετηρίδι τὴν
καλὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τῶν ἀριστοκρατικῶν

αἰθουσῶν· ἐν δὲ τοῖς νεωτέροις χρόνοις, τὸ μέγεθος τῶν ἀμέτρων φιλοδοξιῶν καὶ τὴν καχεξίαν τῶν ἀκορέστων ἡδονῶν.

Ἡ τῶν τοιούτων ἐπομένως αἰσθημάτων, ἀναγκῶν καὶ τάσεων συρροή μετὰ ζωηρότητος ἐν τῇ αὐτῇ ἐν ἡλουμένην ψυχῇ ἀποτελεῖ τὸ δεσπόζον πρόσωπον, τὸ τὸ πρότυπον, ὅπερ οἱ σύγχρονοι, περιβάλλουσι δὲ τὸν θυμωσμοῦ καὶ τῆς συμπαθείας αὐτῶν. ἐν μὲν τῇ Ἑλλάδι τὸν γυμνὸν καὶ καλὸν τὸ εἶδος νεανίαν, τέλειον δὲ ἐν πάσαις ταῖς σωματικαῖς ἀσκήσεσιν· κατὰ δὲ τὸν μεσαιῶνα τὸν ἐκστατικὸν μοναχὸν καὶ τὸν ἐρωτόληπτον ἱππότην· κατὰ δὲ τὴν ΙΖ' ἑκατονταετηρίδα, τὸν κομποπρεπῆ αὐλικόν· ἐν δὲ τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τὸν ἀκόρεστον καὶ κατηφῆ Φόουστ καὶ Βέρτερον.

Ἀλλ' ἐπεὶ δὴ τὸ πρόσωπον τοῦτο τὰς πλείονας ἔχει συμπαθείας, τὸ πάντων ἐπιφανέστατον καὶ σπουδαιότατον, αὐτὸ οἱ τεχνῖται ἐπιδεικνύουσιν εἰς τὸ κοινόν, ὅτε μὲν συγκεντρούμενον ἐν μιᾷ ζώσῃ μορφῇ, ὅτε ἡ τέχνη αὐτῶν ὡς ἡ γραφικὴ, ἡ γλυπτικὴ, τὸ μυθιστόρημα, ἡ ἐποποιία καὶ τὸ θέατρον εἶναι μιμητικὴ· ὅτε δ' ἐν τοῖς στοιχείοις αὐτοῦ ἐσκεδασμένον, ὅτε ἡ τέχνη αὐτῶν ὡς ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ μουσικὴ ἐξεγείρει μόνον συγκινήσεις, μὴ πλάττουσα πρόσωπα. Δύναται τις ἄρα νὰ ἐκφράσῃ πᾶσαν αὐτῶν τὴν ἐργασίαν, λέγων, ὅτι ὅτε μὲν ἀπεικονίζουσιν αὐτὸ, ὅτε δὲ ἀπευθύνονται εἰς αὐτό· ἀπευθύνονται εἰς αὐτὸ ἐν ταῖς συμφωνίαις τοῦ Beethoven καὶ τοῖς ἀνθεμίσις τῶν καθεδρικῶν γαῶν· εἰκονίζουσιν αὐτὸ ἐν

τῷ Μελεάγρῳ καὶ τοῖς ἀρχαίοις Νιοβίδαις, ἐν τῷ Ἀγαμέμνονι καὶ τῷ Ἀχιλλεῖ τοῦ Ῥακίνα. Ὡστε πᾶσα τέχνη ἐξ αὐτοῦ ἡρσηται· διότι πᾶσα τέχνη ἀσχολεῖται εἰς τὸ νὰ φανῇ εὐάρεστος αὐτῷ ἢ νὰ ἐκφράσῃ αὐτό.

Γενικὴ κατὰστασις προκαλοῦσα κλίσεις καὶ δυνάμεις διακεκ μένας, πρόσωπον δεσπύζον, συνιστάμενον διὰ τῆς ἁπλῆς ὡν καὶ τῶν δυνάμεων τούτων· ἡ σιγή, σχήματα, χρώματα, ἢ λόγοι καθιστῶντες τὸ πρόσωπον αἰσθητὸν ἢ ἀρμόζοντες ταῖς κλίσεσι καὶ δυνάμεσι, δι' ὧν συντίθεται, τοιοῦτοι εἶναι οἱ τέσσαρες ὅροι τῆς σειρᾶς. Ὁ πρῶτος συνεπάγεται τὸν δεύτερον, οὗτος δὲ τὸν τρίτον, ὁ δὲ τρίτος τὸν τέταρτον· ὥστε ἡ ἐλαχίστη ἀλλοίωσίς τινος τῶν ὅρων, συνεπαγομένη ἀντίστοιχον ἀλλοίωσιν ἐν τοῖς ἐπομένοις καὶ μετακτιδοῦσα ἀλλοίωσιν ἀντίστοιχον ἐν τοῖς προηγουμένοις ἐπιτρέπει νὰ καταβῇ τις ἢ ἀναβῇ διὰ τοῦ καθαροῦ συλλογισμοῦ ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸν ἄλλον.¹ Κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν ὁ τύπος οὗτος δὲν ἀφήσιν τι κενόν. Ἐὰν δὲ παρεμβάλωσιν ἐν τοῖς διαφόροις ὅροις τὰς παρεπομένους αἰτίας, αἵτινες παρεντιθέμεναι, τροποποιῶσι τὰ ἀποτελέσματα· ἐὰν, ἵνα ἐξηγήσωσι τὰ αἰσθήματα ἐποχῆς τινος, προσθέσωσι τὴν ἐξέτασιν τῆς φυλῆς εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς χώρας καὶ τῶν περιστοιχιζουσῶν αὐτὴν περιστάσεων· ἐὰν, ἵνα

¹ Δύναται τις νὰ ποιήσῃται χρῆσιν τοῦ νόμου τούτου ἐν τῇ μελέτῃ τῶν φιλολογικῶν καὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν, ἐπανερχόμενος ἀπὸ τοῦ τετάρτου ὅρου εἰς τὸν πρῶτον, καὶ πρὸς τοῦτο ἀκολουθῶν ἀκριβῶς τὴν τάξιν τῆς σειρᾶς.

ἐξηγήσωσι τὰ τεχνουργήματα αἰῶνός τινος, ἐξετάσωσι, πρὸς ταῖς ἐπικρατούσαις κλίσεσι τοῦ αἰῶνος τὴν ἰδιαιτέραν ἐποχὴν τῆς τέχνης καὶ τὰ ὑδιαιτέρα παντὸς τεχνίτου αἰσθηήματα, θέλουσι παραγάγει ἐκ τοῦ νόμου οὐ μόνον τὰς μεγάλας μεταβολὰς καὶ τὰ γενικὰ σχήματα τῆς ἀνθρωπίνης φαντασίας, ἀλλὰ καὶ τὰς διαφορὰς τῶν ἐθνικῶν σχολῶν, τὴν ἀδιάλειπτον ποικιλίαν τῶν διδασκalic ἡρώων χαρακτῆρων τοῦ λόγου καὶ αὐτοὺς ἔτι τοὺς πρῶτοτύπους χαρακτῆρας τοῦ ἔργου παντὸς μεγάλου ἀνδρός. Τοιαύτη ἐξήγησις ἔσται πλήρης σαφηνίζουσα τοὺς τε κοινούς καὶ διακριτικούς χαρακτῆρας, τοὺς σχηματίζοντας τὰς σχολὰς καὶ καθορίζοντας τὰ ἄτομα. Τῆς ἐργασίας ταύτης θέλομεν ἐπιληφθῇ ἀρχόμενοι τῆς μακρᾶς καὶ δυσκόλου μελέτης τῆς ἰταλικῆς γραφικῆς.

I'

Ἀλλὰ πρότερον ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν πρακτικὸν καὶ προσωπικὸν συμπέρασμα. Εἶδετε ὅτι πᾶσα ἐποχὴ παράγει πνευματικὴν τινα κατάστασιν καὶ ἀνάλογον εἶδος τεχνουργημάτων. Διὰ τοῦτο πᾶσα νέα ἐποχὴ παράγει ἀναγκαίως νέαν κατάστασιν πνευματικὴν καὶ ἐπομένως εἶδος νέων τεχνουργημάτων. Διὰ τοῦτο τέλος αἱ ἐπικρατούσαι νῦν περιστάσεις θέλουσι παραγάγει ἴδια τεχνουργήματα, ὡς καὶ αἱ προγενέστεραι ἐποχαί. Καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἀπλῆ ὑπόθεσις, ἀπορρέουσα ἐκ τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῆς ἐλπίδος εἶναι ἀπόρροια κανόνος ἐρειδομένου εἰς τὸ κῦρος τῆς πεί-

ρας, καὶ τὴν μαρτυρίαν τῆς ἱστορίας· πᾶς νόμος τιθέμενος ἔχει τὴν σήμερον οἶκον καὶ χθὲς εἶχεν ἀξίαν, αἱ δὲ τῶν πραγμάτων σχέσεις ἔσονται αἱ αὐταὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ὡς καὶ ἐν τῷ παρελθόντι. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ εἴπωμεν τανῦν, ὅτι ἡ τέχνη ἐξήντηλήθη. Ἀληθὲς εἶναι, ὅτι σχολαί τινες εἰσὶ νεκραὶ ἄνευ ἐλπίδος ἀναγεννήσεως, ὅτι τέχναι τινὲς γηράσκουσι, καὶ ὅτι τὸ μέλλον δὲν ὑπόκειται αὐταῖς τὴν τροφήν, ἣς χρῆζουσιν. Ἀλλ' αὕτη αὕτη ἡ τέχνη, ἥτις ἔχει τὴν ιδιότητα τοῦ ἀνακαλύπτειν καὶ ἐκφράζειν τὸν ἐξέχοντα τῶν ὄντων χαρακτῆρα διαρκεῖ ὅσον καὶ ὁ πολιτισμὸς, οὗ εἶναι τὸ πρῶτον καὶ ἄριστον προϊόν. Τίνα ἔσονται τὰ σχήματα αὐτῆς καὶ τίς τῶν πέντε μεγάλων τεχνῶν θέλει χρησιμεύσει εἰς τὴν παράστασιν τῶν μελλόντων αἰσθημάτων διαφεύγει τὰ ὅρια τῆς προκειμένης μελέτης. Λέγομεν μόνον, ὅτι νέα σχήματα καὶ νέοι τύποι θέλουσιν ἀναφανῆ· διότι πρόδηλος εἶναι ἡ ἰδίως ἐν τῷ αἰῶνι ἡμῶν εἰς τὸν βίον καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἐπελθοῦσα βαθεῖα, καθολικὴ καὶ ταχεῖα μεταβολή. Αἱ διαπλάσσαι τὸ νεώτερον πνεῦμα τρεῖς αἰτίαι ἐξακολουθοῦσιν ἐνεργοῦσαι μετ' αὐξανούσης δραστηριότητος. Οὐδεὶς, ἄγνοεῖ, ὅτι αἱ ἀνακαλύψεις τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν πολλαπλασιάζονται ὁσημέραι, ὅτι ἡ γεωλογία, ἡ ὀργανικὴ χημεία, ἡ ἱστορία, ὁλόκληροι τῆς ζωολογίας καὶ τῆς φυσικῆς κλάδοι εἰσὶ σύγχρονα προϊόντα, ὅτι ἡ πρόοδος τῆς πείρας εἶναι ἄπειρος, ὅτι αἱ ἐφαρμογαὶ τῶν ἀνακαλύψεων εἰσὶν ἀπειρίοιστοι, ὅτι τὰ τῆς συγκοινωνίας μέσα, ἡ γεωργία, τὰ

ἐπαγγέλματα, αἱ βιομηχανίαι, πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως ἐνισχύονται καὶ ἐπεκτείνονται κατὰ πᾶν ἔτος πέρα πάσης ἐλπίδος. Οὐδεὶς ἐπίσης ἀγνοεῖ, ὅτι ἡ πολιτικὴ μηχανὴ βελτιοῦται ὁμοιομόρφως, ὅτι αἱ κοινωνίαι, κατὰστασαι λογικώτεραι καὶ μᾶλλον φιλόανθρωποι, ἐπαγρυπνοῦσιν εἰς τὴν τήρησιν τῆς ἐσωτερικῆς εἰρήνης, προστατεύουσι τὰς διανοητικὰς ἀρετὰς, βοηθοῦσι τοὺς ἀδυνάτους καὶ τοὺς πένητας, συνελόντι δ' εἰπεῖν πανταχόθεν καὶ ἐξ ὅλων τῶν ὁδῶν ὁ ἄνθρωπος ἀναπτύσσει τὴν διάνοιαν καὶ βελτίοι τὸν βίον αὐτοῦ. Δὲν δύναται τις νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι ἡ κατ'ἐξέχουσι, τὰ ἤθη καὶ αἱ ιδέαι τῶν ἀνθρώπων μετασχηματίζονται, οὔτε ν' ἀπακούσῃ ὡς ἀναγκαῖον πύρισμα, ὅτι ἡ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ψυχῶν ἀνακαίνισις συνεπάγεται ἀνακαίνισιν τῆς τέχνης. Ἡ πρώτη περίοδος τῆς μεταβολῆς ταύτης παρήγαγε τὴν ἐνδοξον γαλλικὴν σχολὴν τοῦ 1830· νῦν δὲ προσδοκῶμεν τὴν ἔλευσιν τῆς δευτέρας· τοιοῦτόν ἐστι τὸ εἰς τὴν ὑμετέραν φιλοδοξίαν καὶ ἐπιμέλειαν ἀνεωγμένον στόδιον· πολλὰ πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν ἐκ τοῦ αἰῶνος καὶ τῆς ἡμετέρας ἐργασίας· ἡ δὲ μακρὰ ἡμῶν μελέτη καταδεικνύει, ὅτι πρὸς παρχωγὴν καλῶν ἔργων τέχνης ἀπαρκιότητός ἐστιν ὁ ὑπὸ τοῦ μεγάλου Goethe ὑποδειχθεὶς ὁρος, «Πληρώσατε τὴν διάνοιαν καὶ τὴν καρδίαν ὑμῶν, ὅσον καὶ ἂν ᾧσιν εὐρεῖται», ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, καὶ θέλετε δρέψαι τοὺς καρπούς τῆς ἐργασίας ὑμῶν.

ΤΕΛΟΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ.	20	στίχ.	4	γράψον αἱ ἔθνικαὶ ὁρέξεις ἀντὶ τῶν ἐθνικῶν ὁρέξεων.
»	20	»	27	» μετ' αὐτοῦ ἀντὶ μετ' αὐτῶν.
»	21	»	13-14	» οἱ πατέρες διακηρύττουσιν, ὅτι οὐδὲν ἐπινοεῖ ἀσχολούμενος μόνον εἰς τὴν ἀντιγραφὴν κτλ., ἀντὶ οἱ πατέρες ἀπαγορεύουσιν αὐτῷ πᾶσαν ἐπίνοιαν, ἐπιτρέποντες μόνον τὴν ἀντιγραφὴν κτλ.
»	29	»	3	» ἐνὶ λόγῳ ἀντὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ.
»	29	»	4	» περιγραφικῶ ἀντὶ γραφικῶ.
»	32	»	25	» χαρᾶς, ἐνέφαινον ἀντὶ χαρᾶς ἐνέφαινον.
»	36	»	26	» αἵτινες ἀντὶ αἵτινας.
»	38	»	5	» σφραγίδα ἀντὶ σφραγίδα.
»	63	»	4	» τὸ ἤδη παρέλκει.
»	78	»	3	» ὅπλᾶς ἀντὶ ὅπλᾶς.
»	95	»	5	» πέρα ἀντὶ πέραν.

BIBLIOTHEQUE
M. Q. TATE